

دسترنه نابغه سيد جمال الدين افغانى

دكتور سعيد افغانى

38

دسترنه نابغه (سيد جمال الدين افغانى)

دكتور سعيد افغانى

38

به مصرى دافغانستان سفارت فرهنگى خانگه

د شرق نابغه

(سید جمال الدین افغانی)

دده ژوند، دده جهاد او
دده ارزښتناکه افکار

لیکوال: وکتور سعید افغانی

د کتاب ځانګړنې

د کتاب نوم: د شرق نابغه (سید جمال الدین افغان)
 لیکوال: دکتور سعید افغانی
 د لومړي چاپ مهتممین:
 عبدالرزاق «فہیم» او امین الدین سعیدی
 کمپیوټر چارې: عبدالمنان «حکیمی»
 د پښتۍ ډیزاین: محمد زمزم
 لومړی چاپ: د کب میاشت 1355 لمریز کال
 دسید جمال الدین افغانی د نمانځنې غونډه دده د تایم تلین په ویاړ
 دویم چاپ: ۱۳۹۴ ل ۲۰۱۵ م
 خپرندوی: په مصر کېنې د افغانستان داسلامی
 جمهوریت سفارت - فرهنگي څانګه .
نشراتی لړی : اته دیرشم

د لوی خدای په نامه

سریزه

لکه چې پوهېږو د شلمې پېړۍ په دویمه نیمایې کښې، افغانستان د ازهرپوهنتون ته محصلین د زدکړو لپاره لیږل پیل کړل، که په دقیقه توګه د هغو محصلینو ترمنځ بررسي ترسره شې، د هماغه محصلینو په ډله کښې د دکتور محمد سعید افغانی نوم په سر کښې راځي، چې د زدکړی په وخت کښې پدې هېواد کښې په عربي ژبه د ده لیکنی هم چاپ شوی.

د لیږل شوي محصلینو ترمنځ ځینې نوموړو هم شتون درلود چې وروسته د افغانستان په سیاسي او علمي ډګرونو کښې ښه و ځلیدل چې پوهاند غلام محمد نیازی، استاد برهان الدین رباني، استاد عبد رب رسول سیاف، حضرت صبغت الله المجددي، پوهاند عبدالسلام عظیمي، پوهاند وفی الله سمیعی، محمد موسی شفیق، محمد صدیق سیلانی، عبدالقیوم رهبر، سیف الرحمن سایف، عنایت الله رشید، پوهاند محمد کبیر، پوهاند غلام صفدر پنجشیري، جوهر صدیقي، پوهاند نعمت الله شهراني، ډاکتر سیدجان بیان، محمد ګلاب بشار، پوهاند عبدالعزیز، پوهاند غلام محی الدین دریز او په لسګونو نور چې د خپلې دورې لایق محصلین ؤ. ددی

خلیدلی کسانو په جمله کښې راځي، مگر د خپلې تحصیلي دورې په موده کښې چې په مصر کښې اوسیدل د عربي او مصري مخاطبانو ترمنځ یې د خپلو آثارو او تالیفاتو نشر کولو ته پاملرنه ونه کړه.

څیړنې څرگندوي چې یوازې دکتور سید محمد موسی توانا خپله د دوکتورا رساله یا تیزس په ۱۹۷۱م کال کښې د (الإجتهد ومدی حاجتنا اليوم في العصر الحاضر) تر عنوان لاندی او همدا رنگه دکتور عنایت الله ابلاغ خپله رساله د (امام أبوحنيفة المتكلم) تر عنوان لاندی په قاهره کې د زدکړی پای ته رسولو وروسته چاپ کړی، دوه کتابونه چې په عربي نړۍ کښې خاص شهرت لري او آن تر دی چې د ۱۹۷۱م کال څخه راپدیخوا چې چا د (اجتهد) په هکله کتاب لیکلی هر ورو د پوهاند دکتور سید محمد موسی توانا اثر یې د عمده مرجع او سرچینې څخه شمیرل کېږي.

ولې دکتور محمد سعید افغانی له دوي نه د مخه خپل مهم کتابونه لکه (نابغة الشرق) په ۱۹۶۷م کال کښې او همدا رنگه (شيخ الإسلام عبد الله الأنصاري الهروي، مبادئه وأراؤه الكلامية والروحية) په کال ۱۹۶۸م کښې په قاهره کښې چاپ کړل، چې پدی لړ کښې د نورو څخه مخکښ دي. که څه هم د شلمې پیړۍ په وروستیو او د یوویشتمی پیړۍ په لومړیو کښې خدای بخښلي دکتور محمد امان صافی خپل څو آثار په قاهره کښې چاپ ته ورسول، ولې د ده گټور کتابونه د هغه دورې وروسته چاپ شول چې په مصر کښې هستوگنه غوره کړه او د عربي هېوادونو په پوهنتونونو کښې د استاد په توگه وظیفه ترسره کوله، مگر د دکتور سعید افغانی ښوالی پدی کښې و

چې د تحصیل په دوره کښې یې خپل کتابونه چاپ کړل او د زدکړو پای ته رسولو وروسته، افغانستان ته ولاړ.

د یادونې وړ ده چې هغه کسان چې مصر ته د زدکړو لپاره راتلل لکه استاد برهان الدین رباني او داسې نور، دوي په هېواد دننه د مجلو او ورځپاڼو سره د لیکنو او د همکارۍ تجربه درلوده ولې د دوي ترمنځ یوازینې کس سعید افغاني ؤ چې قاهرې ته د تگ څخه مخکې د نجم المدارس مدیریت په غاړه درلود او په هغه مدرسه کښې د (النجم) په نوم جریده په ۱۳۳۷ هجری لمريز کال کښې د زدکوونکو د پوهې له پاره تاسیس کړه، همدارنگه یې د (اخلاق) په نوم نشریه هم د حبیبی په لیسه کښې د تدریس په وخت کښې د اساس ډبره ایښې وه ترڅو زدکوونکې لیکنې او شاعری ته تشویق کړي.

په هر ترتیب (د شرق نابغه) کتاب چې نن یې درنو لوستونکو ته وړاندې کوو د سید جمال الدین افغاني د پېژندنې، افکارو او نړیوالو کړنو په ډگر کښې د مهمو آثارو څخه بلل کېږي. د دې کتاب عربي متن هغه وخت په قاهره کښې خپور شو، کله چې د لطف الله خان جمالي د کتاب ژباړه ددی عنوان لاندې (جمال الدین الأسد آبادی المعروف بالافغانی کما یقدمه ابن أخته میرزا لطف الله خان) خپور شو، دغه کتاب د صادق نشأت (ایراني) او دکتور عبد المنعم حسنین (مصري) له خوا د فارسي څخه عربي ته وژباړل شو او ددی ژباړې څخه هدف دا وه ترڅو په سید جمال الدین حمله وکړي او د ده افغانیت د پوښتنې لاندې راوړي او همدارنگه دده اصلي عقیده او

مذهب باندی گوزارونه وکړي، دا هغه څه وو چې وروسته په اتیایمه لسيزه کښې ډاکټر لویس عوض هغې ته ادامه ورکړه.

ما کله چې د دکتور محمد سعید افغانی ژوندلیک د هغه نږدې دوست او ملگري پروفیسور عبدالله بختیانی خدمتگار په کتاب (خو دینې ستوري) کښې مطالعه، کړ په هغه ځای کښې چې وایې ((مولوي ولاړ او دکتور راستون شو)) داسې ښکاري چې هغه په دوه څلویښت کلنې کښې مصر ته د زدکړو لپاره تللی، چې پدی عمر کښې هر څوگ چې وې باید ډېر زیات لوړ همت ولرې چې د زدکړی یوي مرحلی د انقطاع څخه وروسته، یوځل بیا تحصیل ته مخ واړوي او د زده کوونکې په چوکۍ کښې، لکه څنگه چې پوهیږو دکتور سعید افغانی لا د مخه خپله کورنی تشکیل کړی وه، چې څو بچیان یې هم درلودل، خو د ده لوړ همت دی دې ته تیار کړ چې د ۱۳۴۲ څخه تر ۱۳۴۷ هجري لمريز کال کې مصر ته راشي تر څو په اسلامي فلسفه کښې ماسټري او دکتورا تر لاسه کړي.

دلته د یادونی وړ بولم هغه کسان چې د کابل د عربي دارالعلوم څخه فارغ وو، د دوی شهادت نامې په افغانستان کښې د بکلوریا سره معادله وی، مگر په مصر کښې د ازهري پوهنتون شرعی پوهنځیو سره مقایسه او لیسانس ته معادله کیدلی، له همدی کبله د دکتور سعید افغانی او د خدای بخښلي محمد موسی شفیق، شهادت نامې هم د لیسانس سره معادله او دوي په ماسټري دوره کښې شامل شول.

د افغانستان د دیني مدرسو د تحصیل کچه د هغه څخه څرگندېږي چې دکتور سعید افغانی د کابل دارالعلوم کښې مخکې له دی چې په پنځم

ټولگي کښې شامل شې، د هغه څخه د نحوی په علم کښې د (شرح جامي) په کتاب کښې امتحان و اخیستل شو او د بريالې کیدو وروسته د کابل دارالعلوم په پنځم ټولگي کښې شامل شو، نو هغه څوگ چې د شرح جامي کتاب امتحان ورکړي تر څو د کابل عربي دارالعلوم په پنځم ټولگي کښې شامل شې او اته ۸ کاله نور هم درس ووايې، نو څرگندېږي چې په هغه وخت کښې د درسي نصاب کچه په عربي دارالعلوم کښې کوم حد کښې وه.

دغه معادله چې د عربي دارالعلوم شهادت نامه په ازهر کښې په ليسانس معادله کېږي د ځينو خوښه نه وه، له همدې کبله په هغه وخت کښې په قاهره کښې د افغانستان سفارت رسماً د ازهر پوهنتون څخه غوښتنه وکړه چې د افغانستان د ديني مدرسو شهادتنامې دې په ليسانس نه معادله کوي، بلکه هغه دې د بکلور يا سره برابر معادله کړې او برابر وگڼي. نو کله چې دکتور سعيد افغانې د دکتورا سند سره کابل ته لاړ او غوښتل يې چې د شرعياتو په پوهنځي کښې استاد او علمي کدر وټاکل شي د کابل پوهنتون اداري هيئت د مخالفت سره مخامخ شو، ورڅخه وغوښتل شول ترڅو د ماسټري او دکتورا شهادت نامې ترڅنگ د ليسانس شهادت نامه هم راوړي، د دکتور سعيد افغانې له خوا داسې منطقي استدلال چې گڼي د ازهر مشهور او لوی پوهنتون د ده د عربي دارالعلوم شهادت نامه په ليسانس معادله کړه، کار ورنکړ او دی پيښې د دکتور سعيد افغانې په روحیه باندې منفي تاثير وکړ چې غوښتل يې د کابل پوهنتون په چوکاټ کښې خدمت وکړي، د ټولو نه مهمه دا وه چې د کابل پوهنتون د شرعياتو پوهنځي د يو هغه وتلي کس د تجربې څخه چې هېواد په ديني مدارسو کښې روزل شوی

ؤ او درس یې ویلی ؤ او مولوي ؤ چې دکتورا یې هم واخیسته، او کولئ شول ترڅو نورو طالب علمانو له پاره نمونه وي، ولی بدبختانه داسی ونه شول او خلک د هغه کس د تجربی نه چې هغه د لغمان د خیر آباد د عمرزیو د زدکړی مرکزونو څخه ځان د نړی مشهور او وتلې پوهنتون یعنی الازهر ته ورسؤ، محروم پاتي شو.

زه په خپله د دکتور سعید افغانی د نوم سره د شپږ څلویښتو کلونو راډیخوا آشناوم او د نن څخه څلویښت کاله په خوا د دکتور سعید کور چې زما د مشر ورور شهید استاد سایف د کرایې کور سره نژدی ؤ او د جمعی لمونځ به مو په یو مسجد کښې ادا کولو، ډېر ځله مي دکتور سعید افغانی لیدلی همدا رنگه مي دده زمانو هر یو دکتور امین الدین سعیدی او دکتور صلاح الدین سعیدی چې د ابوحنیفه په مدرسه کښې زما څخه دوه کاله مخکې وو پیژندل او یو ځل یې د ارواښاد ډاکټر صاحب سعید افغانی لیدو او زیارت ته هم ورغلم او زه یې د یو ځوان په توگه ډېر تشویق کړم، د ۱۳۵۶ لمريز کال په پسرلي کښې چې د ژمي رخصتو څخه له بدخشان نه کابل ته را وگرځیدم (د شرق نابغه) کتاب می ولید چې د سید جمال الدین د اتیایمي کلیزی په مناسبت د ۱۳۵۵ لمريز کال د کب میاشت کښې د بیهقي د چاپولو مؤسسي له خوا د چاپ څخه راوتلی و.

ددی کتاب د چاپ دواړه مهتممان زما دوستان ؤ، یو یې د دکتور صاحب سعید افغانی زوی ښاغلی امین الدین سعیدی او بل مهتمم چې د ابوحنیفه د مدرسې د مبارز او په علم مین خدای بخښلی عبدالرزاق فهیم و،

چې زما له پاره د دوی نومونه د کتاب د مهتممانو په توګه بله جاذبه هم درلوده.

(د شرق نابغه) په افغانستان کېنې د لوستونکو له پاره ډېر په زړه پورې او په خاص ډول يې هر کلی وشو، چې ډېر ژر يې نسخې خرڅی او بیدرکه شوی، تر دی ځایه چې لیکوال يې مجبور شو ترڅو په خپل مصرف د کتاب زر ۱۰۰۰ ټوکه نوری نسخې هم چاپ کړي.

مخکې ددې چې دا کتاب په دویم ځل په قاهره کېنې چاپ شې د کتاب په مراجعه کولو کېنې راته څرګنده شوه چې نوموړی کتاب لاهم ډېر نوي او بکر مطلبونه لري او د لوړې علمي څیړنې څخه برخمن دی.

که چیرته پدی کتاب نیوکه وشي هغه نکتی ته به اشاره وشي چې د دی کتاب زیاتی مراجع په عربی ژبه دي، او شاید د لیکوال د وطن څخه لریوالی لامل ګرځیدلی وي، چې د سید جمال الدین آثار په فارسی ژبه د څیړونکي او عالیقدر مؤلف سره نه وو، په خاصه توګه د سید هغه مهمی رسالی اصلي متن یعنی (نیچریه) چې مرحوم سعید افغانی د هغه رسالی په عربی ژباړل شوي نسخې څخه ګټه پورته کړی.

په هر ترتیب دا کتاب هم د افغانستان د فکري پانګې څخه دی، چې په قاهره کېنې د افغانستان سفارت د دکتور سعید افغانی قدرمن زوي بناغلي دکتور امین الدین سعیدی څخه یوه نړی مننه کوې چې د کتاب کامل او تیپ شوی متن يې د افغانستان سفارت ته لیږلی دی او مور هم پدی ویاړو چې ټولو هېوادالو او په خاصه توګه د مصر په پوهنتونونو کېنې ځوانو محصلینو ته دا کتاب وړاندی کوو.

مخکې د دې چې دا سریزه پای ته ورسوم لازمه گڼم چې د خدای
 بخښلي دکتور سعید افغانی یوې بلی ښیگنې ته اشاره وکړم، هغه هم دا چې
 خدای بخښلي خپل کتاب "نابغه الشرق" چې په عربي لیکلې ؤ، یوه لسيزه
 وروسته یې د خپلو خلکو په ژبه یعنی پښتو ته وژباړلو، ترڅو د کتاب څخه لا
 زیاته گټه پورته شي، دا پداسې حال کې چې په زرگونه افغان محصلینو د
 ماسټرۍ او دکتورا رسالې یا (تیزس) په بهرنیو ژبو لیکلي دي، ولي د خپلو
 خلکو د گټې اخیستنې لپاره یې خپلو ژبو ته ندي ژباړلي، که چیرته دوي
 ټولو د دکتور سعید افغانی په لاره قدم ایښی وای او خپل آثار یې د خپلو
 خلکو په ژبو ژباړلي وو، نن ورځ به د افغانستان علمي کتابونو ته په زرگونه
 نور علمي کتابونه هم ورزیات شوي وو.

(د شرق نابغه) د لیکوال سعید افغانی او د عالی مقام وینوونکې (سید

افغانی) اروا وې دی ښادې وي!

فضل الرحمن فاضل - قاهره

لیندۍ ۱۳۹۴ - دسمبر ۲۰۱۵ م صفر المظفر ۱۴۳۷ ق

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مولوي داکتر سعید افغانی

خدای بخښلی مولوي داکتر محمد سعید (سعید افغانی) (۱۳۰۰) هجری شمسی کال کی دلغمان ولایت دخیر آباد په کلي کی وزیر یده، هغه دخپل پلار مولوي عبد المجید ساپي چه دخپل وخت له مشهور و مدرسونو څخه وو دتیر گپړی دجامع جومات خطیب او امام وو، او هم یی دنورومخورو روحانیونونه خپلی لو مړني زده کړې وکړی او بنایسته ښه ملا شو.

وروسته بیا محمد سعید دکابل عربي دارالعلوم کی شامل شو، کله چه په (۱۳۲۵ هجری شمسی) کال کی ددغی مدرسې نه فارغ شو، په سر یی دمولوي پکړی وپړله شوه، سمدستي په همدغه مدرسه کی داستاد په حیث مقرر شو، او بیا په کال ۱۳۳۷ کښی دننگر هار دنجم المدارس دمدرسی دمدیر په حیث وټاکل شو.

یو څو موده دپو هنی او روزنی دوزارت دمسلکي تدریساتو غړی شوو او بیا بیرته دنجم المدارس مدیر او وروسته دحبیبی لیسې ته ددینی علومو دښوونکي په حیث وټاکل شو.

سعید افغانی په (۱۳۴۲) هجري شمسي کال مصر ته ولاړ او تر (۱۳۴۷ هجري شمسي) کاله پورې په (جامع الازهر) کښې د فلسفي او الهياتو په زده کړه بوخت و .

کله چې دوکتور مولوی سعید افغاني وطن ته راستون شو، نو لومړی د عالي دارالمعلمين داستاد په توگه دنده تر سره کړه او بيا وروسته د کابل پو ل تخنيک ته لاړ او هلته دوخت دمحصلانو او استادانو ددموکراتيکو مبارزو له لړۍ سره دخپل دينی او مذهبی مقام ساتلو سره سم يو ځای شو او د کابل پوهنتون داستادانو له خوا دهغه وخت داستادانو اتحادي غړی او بيا دپوهنتونونو داستادانو د اتحادي رئيس مرستيال په توگه انتخاب شو .

مولوی سعید افغانی له بشري ټولنی سره له هر ډول توپير او تبعيض پرته مينه درلوده او دنړۍ والی سولې يو پيژندل شوی مبارز وو، په زیاتو نړيوالو هغو سيمينارونو کی برخه واخيسته چې سولې ته وقف شوی وي او پدی مبارزی کی یی د ابو علي سینا زرمی کالیزی جایزه تر لاسه کړه .

سعید افغاني آن دروانی پيړی څلورمې لسيزې په پيل کی خانکړی هشی وکړی چې په هیواد کی دملی يو والی لپاره دیو پراخه ملی جبهی ضرورت خلکو ته په گوته کړي او هغه يو داسې ټولنيز پر مختگ او ټولنيز بدلون سره چې دباعدالتی کمبله ټوله کړي مينه درلوده ، په همدې وجه (۱۳۵۲ هجري شمسی) کال کښی د قضا عالی شورا غړی او ورپسی د تمیز د عالی محکمې رئيس (قاضی القضاة) شو ، وروسته داسلامي شئونو وزارت په راس کی وټاکل شو ، او بيا دوخت دملی جبهی مرستيال او هم دی علما ؤ او روحانيون عمومی مشر شو .

سعید افغانی د (اوه دیرش) ټوکه کتابونه او د دوه زرونه زیات مذهبي، فلسفي، اجتماعي، او ادبي مقالې لیکلي چې دانیس، هیواد، پامیر، کاروان، ننگرهار، دکابل مجله، پیام حق، قضا، او دهیواد په نورو ورځپاڼو او مجلو کې خپاره شوی دي .
آثار او تالیفات

- شیخ الاسلام عبد الله الانصاري په عربي ژبه ، د چاپ کال : ۱۹۶۷
مصر- قاهره
- نابغه الشرق سيد جمال الدين الافغاني ، په عربي ژبه ، د چاپ کال
۱۹۶۷ قاهره - مصر
- د شرق نابغه سيد جمال الدين افغاني ، په پښتو ژبه چاپ کال :
۱۳۳۵ د اطلاعات او کلتور وزارت .
- افغانستان ، تاريخاً و حضارتاً و کفاحاً په عربي ژبه .
- العقيدة الاسلاميه وآراء المعتزلة والاشاعرة والماتريدية واختلافاتهم
- الاشارات والتنبيهات ابن سينا ، په پښتو ژبه ، د چاپ کال :
۱۳۵۹ کابل - افغانستان د اطلاعاتو او کلتور وزارت .
- درسي کتابونه :
- 1- تفسير ديولسم ټولگي د شاگردانو لپاره په پښتو او دري ژبه
- 2- عقايد درسي کتاب (د تعليم او تربيه دوزارت لخوا)
- 3- منطق درسي کتاب (د تعليم او تربيه دوزارت لخوا)
- 4- اساسات اسلام به نگاه علم و فلسفه د دارالمعلمين محصلينو ته درسي کتاب .

- 5- کلتور اسلام از نگاه علم و فلسفه ، په دري ژبه ، د چاپ کال : ۱۳۴۹ کابل افغانستان .
- 6- مختصر تاریخ افغانستان و دولت متمدن اسلام . درسی کتاب دپولتخنیک دمحصیلین درسي کتاب .
- محمد صلی الله علیه وسلم رهبر بزرگ اسلام ، د چاپ کال ۱۳۶۳ هجری شمسی کابل - افغانستان
 - پلاروطنه ملی جبهه او یا دلته د ټولنیزو ستونزو دحل لاره ، د چاپ کال ۱۳۶۲ کابل - افغانستان
 - خطر جنگ هستوی ، په دري ژبه ، د چاپ کال : ۱۳۶۳ کابل - افغانستان .
 - اندرزها په دری او پښتو ژبه
 - آداب قاضی په دری ژبه د قضا د کورس د محصلینو لپاره د عدلی وزارت لخوا چاپ شوی .
 - والصلح خیر ، صلح و آرامش از دیدگاه اسلام د چاپ کال : ۱۳۶۲ کابل - افغانستان .
 - تاریخ تمدن اسلام ، په دری ژبه ، د چاپ کال : ۱۳۶۰ هجری شمسی کابل - افغانستان .
- مولوي داکتر سعید افغانی د دوه زرونه زیات مذهبی ، فلسفی ، اجتماعی ، او ادایی مقالی لیکلی چه د انیس ، هیواد ، کاروان ، پامیر ، کابل مجله ، د پیام حق مجله ، د قضا او نورو داخلی او خارجی نشراتو کښی په نشر رسیدلی دی .

مولوي داکتر محمد سعید (سعید افغانی) د «1364» دحوت په اوومه
 د(1985 فبروری ۲۵ مه) ددری شپیتو کالو په عمر دافغانستان دطبی
 علومو اکادمۍ په روغتون کښی، مهربان، خوا خوږی او تپاند زړه ودرید .
 په سبا یی په کابل کښی ، دجابر انصار علیه الرحمة دمزار تر څنگ
 ، دشهدای صالحین په هدیره کښی په درناوی خاورته وسپارل شو.

انا لله وانا اليه راجعون
(روح دي بناد وي)

من احب الحياة فليمت في سبيل حياة أمتة .
 خوکه که دژوند سره مینه لری نود خپل ملت دژوند په لپاره
 کی دی مړشی .
 «مامات احد فی حب أمتة الا و احيته»
 هیخوکه دخپل ملت په مینه کی نه دی مړ شوی مگر
 چی ملت ئی بیرته ژوندی کړی دی .
 سید جمال الدین افغانی
 تذکرة للشيخ الفاضل محمد عبده يتذكر بها ماحوته الصدور
 واستقرت عليه القلوب . سنة ١٨٨٥
 ژباړه دفاضل شيخ محمد عبده يادونې دپاره داددی له امله
 چی په دی به خپل تسل کوی .

د ليکوال سرريزه

نحمد الله ونستعينه ونصلی علی سيدنا محمد واله واصحابه
والتابعين الابرار، الذين نهجوا منهجه القويم وايدوا المسلمين بالهداية
الى الصراط المستقيم.

اما بعد:

په جهاد او مجاهد باندی فخر کول دا ددی معنی لری چی خلک د حق او حقانیت په لیاره کی رښتینی جهاد او مجاهد غواړی په دغه سلسله کی سید جمال الدین افغانی هغه میړنی مجاهد دی چی خپل ټول ژوندئی داسلام او بشر دخدمت دپاره وقف کړی ؤ په دغه لیاره کی دده عزم او اراده داسی اندازی ته رسیدلی وه چی دهیڅ منفی تاثیر لاندی نه راته اونه دده په عزم او تصمیم باندی مادی اعراضو او اغراضو تاثیر اچولی شو همداوجه وه چی دی په هرځای کی چی گوری دحق تائید کوی او دخلکو دآرامی او آزادی دپاره داستعمار او ناروا استفادو دټولو پردو او دسیسو په مقابل کی جنگیږی، حقیقت دادی چی دده فکر، ثقافت، عمل، سیاحت خطابی، مجلسونه، خپرونی، کتابونه، ملگری، دښمنی، نبودنه، تعلیم، دیوځای څخه بل ځای ته قصدی تگ دده فکری انقلابونه، قهر او غصه، سیاست او روابط دا ټول ددی دپاره ؤ چی دجامعی دروحی او نفسی امراضو علاج وکړی او دټول جهان او په خاص ډول دشرق څخه دظلم او زور زیاتی کمبله ټوله کړی، دده سره بهترین علاج دښکاره کیده چی دفرود او جامعی دا امراضو علاج هم دی کی دی چه دقران کریم اود اسلام

په اصلی دساتیرو او تعلیماتو عمل وشي او داعمل باید دعقل او فکر په رڼا کی په عالمانه او عاقلانه توگه رهبری شي.

شک نشته چی دی په خپل وخت کی دشرق نابغه، دخپل عصر فیلسوف، دپیرو بنو موقفونو او مجاهدو خاوندؤ او دا واقعی حقیقت دی چی دده دلیار بنو نو او بنی رهبری په وسیلی دانسانی کرامت دژوندی کولو دپاره یو زبردست فکری انقلاب بلکه ډیر عملی انقلابونه هم منخ ته راغلل.

رحمة الله عليه وعلى اتباعه واعوانه.

د سید جمال الدین افغانی د عصر خصوصیات

دده د پیدایښت په زمانه کښی دافغانستان پاچایان او قبائل په سختو جگړو اختلافاتو او اضطراباتو مبتلا ؤ، هغه وخت امپریالیستی دسیسو چی کوم د بدبختی تخم کرلی ؤ دهغی په وجهی افغانی قبیلی او قومونه د فردی او شخصی وړو اهدافو (بدقدرت دلاس ته راوړ او او ناروا لړمال پیدا کولو) دپاره یوتربله جنگیدل او اکثر په دی نه پوهیدل چی دوی شوک جنگوی او دپردی آخوا لاسونه ددوی په حیاتی مقدراتو څنگه لوبی کوی؟ دوی ښه نشوه تحلیلولی چه څه باید وکړی؟ ددوی ملی رهبری کمزوره وه او دملی دښمنانو لمخول او تعبیر مؤثر واقع کیدی.

هغه وخت دافغانستان دخلکو حال کټ مټ دعبانو دجاهلیت دوری ته ورته ؤ دوی به په خپلو نسبونو او ظلمونو فخر کولو اود خپلو ورونو په وژلو هیڅ ډیل نه ؤ بلکه دخپل ملی ورور انسان وژل او خیری کول ورته شجاعت اومیرانه ښکاره کیدله باید ووا یم چی هغه وخت په ټول شرق کښی امپریالستی دسیسو خلک دناپوهی په وجهی دژوند دښه سمبالولو څخه گټی کړی ؤ دوی لکه دیو مزمن مریض په شانی په سلها ؤ اجتماعی مرضونو مبتلا ؤ مگر نه په خپل مرض او علاج پوهیدل اونه یی معالج ډاکتر ته رجوع کوله.

افسوس! هغه وخت اکثر دقدرت خاوندان دشرق دا صلاحاتو څخه غافل ؤ، ددوی دغرور او مستی داستانونه ډیر دی او اکثری لکه دښکو او شرابو په

نیسه کی دو مره بی حاله شوی و چی دوطن په اساسی او بنیادی افکارو او حرکتاتو یی سوچ نشو کولی ترداسی اندازه چی په سیاسی بیداری اوشعور کی کمزوری و او دخپلو ولسونو ماضی، حال او مستقبل برم او جریان یی مقایسه او مقارنه نشو کولی اونه یی هغه اسباب او عوامل درک کولی شول چی دمسلمانانو او شرفیانو دبدبختی موجب گرځیدلی و ددوی ټوله هڅه او تمایل ناروا ساعت تیریو اوتباه کوونکو استراحتونو په خواوه، دوی به دخپلو ساعت تیریو دپاره نقشی جوړولی حتی ددوی رسمی وخت هم دځندا او ټوقو صحنه وه، ددوی سره دانسانیت او دفضل دمقام اومنزلت قدرنه و حتی چی بی له ځانه بل څوک ورته انسان نه ښکاره کیده مگر سره له دی هم له خلکو څخه یی جبراً او قهراً غوښتل چی ددوی په فجاجو اوملی او انسانی خیانتونو باندی دخوښی اظهار وکړی او ورته محکم سیاست اونیک عمل وواپی. دوی دحق داظهار په مقابل کی حساسیت او دښمنی درلودله او دعمومی منفعت دتامین اوازئی د خپلو ناروا استفاده په مقابل کښی ملی خیانت تعبیر وه او خلک به لکه دمال په شانی ددوی دپاره استعمالیدل.

په ډیر افسوس باید ووایم چی دسید جمال الدین افغانی په عصر کی دمسلمانانو او شرفیانو دقدرت واگی دداسی کسانو په لاس کښی و چی دهر اصلاحی، انکشافی او پرمختگ حرکت څخه ډاریدل او دخلکو دژوند ښه کیدل یی دخپلو مطلق العنانه او ناروا قدرتونو خاتمه گڼله.

حقیقت دادی چی سید افغانی صاحب دتنگسو په عصر کی لوی شوی دی او دده ټول ژوند دتکالیفو، مشقاتو او ناوړه تصرفاتو مجموعه ده په دی سلسله کی هغه وخت چی دی وړوکی و دسلطنتی دربار څخه امر صادرشو چی

پلار او ترونه یی کابل ته راوستل شی او په وطن کی دی ددوی ټول مالونه ضبط شی ددی وجه داوه چی دده پلار او ترونه په کنړونو کی د ډیر اعتبار خاوندان ؤ نو د وخت حکومت ددوی قدرت او اعتبار دخپل تسلط خاتمه گڼله.

په کوم وخت کی چی سید جمال الدین افغانی دخوانی او رشد مرحلی ته رسیږی نو د زمانی مشکلاتو اوبی نظمیو په ده کی زیات دبدلون راوستلو تصمیم تقویه کړی ؤ حتی چی په دی اساس یی عزم اوتکل وکړی چی ټول مسلمانان ټول شرقیان بلکه ټول انسانان داستعمار او استعمار دطوفانی دسیسو خڅه خلاص کړی واقعا ده دخلکو د ژوند دبنه کیدو او ظلمونو، بندیزونو او فشارونه دلیری کیدو دپاره سخت فولادی تصمیم ونیوه او په داسی بدوشرايطو کی چی دا امیدواری هیڅ لپاره نه لیدل کیدله خوبیا هم ده داصلاحاتو دستخت ضرورت او دخلکو دبیچارگی په اساس دهمت ملاوتړله او په اسلامی، شرقی او انسانی جهاد یی پیل وکړه.

دسید جمال الدین افغانی جنسیت او ملیت

دا ثابته شوی ده چی سید جمال الدین افغانی په رښتیا چی واقعا دافغانستان دکنړ د ولایت د (اسعد آباد) دقربی خڅه دی ځکه چی ده په خپله په وارو وارو ویلی دی چی اصیل افغان دی اودی هر چیرته چی تلی او چیرته چی رسیدلی دی په دی دوه حسینی او افغانی صفتونو یی فخر کړی دی لکه چی ده په خپله ویلی دی.

«استوقفتنی الافغان وهی اول ارض مس جسمی ترابها»

افغان بیداره کړه او دا اوله هغه ځمکه ده چی زما وجود ددی خاوره مسه

کړی ده.

همداشانی ده ویلی دی: «انی اضطرت لترك بلادی الافغان مضطره
تتلاعب بها الاهواء والاعراض»

زه مجبوره شوم چی خپل افغان وطن په داسی حال کی ترک کړم چی
په دی وطن باندی شخصی اغراضو او تمایلو نو لوبی کولی.

خوسره ددی هم دسید جمال الدین افغانی دبنمنانو کوم چی د آزادی او
اجتماعی مصالحو دبنمنان ؤ وغوښتل چی دده په ژوند کی اود مرگ څخه ئی
هغه څه وویلی کوم چی دوا که ئی وشول حتی چی دده ملیت او جنسیت په
حقله ئی هم صرفه ونه کړه.

هو! هغه وخت چی دده او دایران دپاچا - (ناصر الدین) ترمنځه د ایران
دمصالحو په حقله اختلاف پیدا شو او سید جمال الدین افغانی دا بده گنله چی
په ایران کی دایران پاچا انگلیسانو ته دتباکو په (ایجی) شرکت کی دایران
دخلکو په تاوان خاص احتکاری امتیازات ورکړی، دا اختلاف ددی موجب شو
چی سید جمال الدین افغانی به د پاچا بده ویلی او خلک به ئی ورباندی
تحریکول لکه چی ده دهغه وخت د ایران د مجتهدینو مشر - (میرزامحمد
حسن شیرازی) دیته حاضر کړه چی عمومی فتوا صادره کړی چی ترڅو دغه
شرکت دانگلیسانو په لاس کی وی هیڅوک به تباکو نه سکوی په دی اثر
خلک ټول له پاچا څخه واوښتل اوله ډیری غصی ئی دده دمرگ او وژلو تکل
کړی ؤ همدا وجه وه چی دایران حکومت مجبوره شو چی دغه شرکت دنییم
ملیون پونډو په تاوان لغوه کړی نو ځکه دایران پاچا په سید جمال الدین افغانی
باندی زبنت زیات قهر وه خوڅنگه چی سید جمال الدین افغانی دا وخت په
ایران کی نه ؤ؛ نو دخپل حکومت په ژبه یی ویلی چی سید جمال الدین افغانی

په اصل کی ایرانی دی ترخو په دی وسیلی دی ایران ته راوولی او په سزایی ورسوی.

لکه چی استاد (عبدالقادر) مغربی په خپل کتاب (جمال الدین افغانی) کی په لاندی ډول لیکي: هغه وخت چی دایران لوی مامور (محمد حسن خان) چی په اعتماد الدوله ملقب ؤ او پا چاته ډیر نزدی ؤ په خپل کتاب (المائر والاثار) کی ولیکل چی سید جمال الدین افغانی دایران د (اسد آباد) دقربی څخه دی یوه لویه هنگامه پیدا شوه داوخت د(طرابلس) یو لوی شخصیت دتأثر په حالت کی ماته راغی راته یی وویلی: داچی وایی سید جمال الدین افغانی ایرانی دی، په ایران کی پیداشوی دی او د ایران اولاد دی دایوه افتراء ده چی د (ناصرالدین شاه) حکومت افتراء کړی ده ترخوپه دی وسیلی له ده څخه انتقام واخلی او یقینی خبره هغه ده چی ماته زما دوست شیخ (عبدالحمد رافعی) دبصری قاضی ویلی ده، قاضی صاحب ماته دخپلی مشاهدی څخه حکایت وکړه وویلی: کوم وخت چی سید جمال الدین افغانی دایران څخه وشړل شو او بصری ته راغی دبصری والی چی ډیر لوی شخصیت او پرهیزگاره انسان ؤ او (هدایت پاشا) نومیده ده او ددی ولایت نورو لویو کسانودده بڼه اعزاز او استقبال وکړه خو یو ناخا په د (المابین) څخه "دبصری والی ته شفری تلگرام راغی او په هغی کی دسید جمال الدین افغانی دملیت او اصل اونسب څخه معلومات غوښتل شوی ؤ اوپو بښتنه شوی وه چی آیا دا رښتیا ده لکه چی دایران پاچا دعوی کوی

¹. په دی وخت کی بصره دترکیی پوری مربوطه وه او "المابین" په هغه وخت کی دترکیی دپاچا دقصر نوم ؤ المابین په اصل کښی هغی کوتی ته وایی چی دوه دروازی ولری یوه دروازه یی د نوکارانو په خوا او بله دروازه یی حرم سرای ته وی.

چی سید جمال الدین افغانی په اصل کی ایرانی دی؟ قاضی صاحب وایی چی دبصری والی دا غوره کړه چی ددی خبری دکشف دپاره ما وگماری او زه دده دملیت او اصل اونسب څخه له ده څخه په داسی ډول معلومات لاس ته راوړم چی دی په دی رمز پوه نشی؛ خود سید جمال الدین افغانی خارق العاده ذکاوت زما دپوښتنی په مطلب پوه کړه او سم دستی ئی وویلی: زه په اصل او نسب کښی افغان یم دایران د تابعیت او جنسیت سره کومه علاقه او رابطه نه لرم دا چی دایران پاچا په مادایرانی دعوی کوی هغه غواړی چی په دی وسیلی ما ایران ته کش کړی او خپل انتقام را څخه واخلي او په سزامی ورسوی. سید جمال الدین افغانی دخپل افغانی ملیت دتائید دپاره ویلی دی چی دی کوم وخت په کال ۱۲۸۷ هـ ۱۸۷۰ م کی چی په ترکیی کی و هغه وخت دترکیی دمعارف وزیر (صفوت پاشا) په دی اساس چی زه په اصل کی افغانی یم دمعارف په اعلی مجلس کی دعضو په حیث وگمارلم نو که دچا خوبه وی اومعلومات لاس ته راوړی ددغه وزارت څخه دی پوښتنه وکړی له دی څخه معلومیږی چی سید جمال الدین افغانی لکه څنگه چی دی په خپله اقرار کوی په اصل کښی افغان دی او هغه څه چی دده په حقله ویل شوی دی چی ایرانی دی بی له افتراء څخه بل کوم اصل نه لری. دسید جمال الدین افغانی د افغانی ملیت داثبات دپاره د (الوطن جریده) هغه خپرونه تائیدوی کومه چی په کال ۱۹۲۴ م د اگست د میاشتی په ۳۰ په ترکی ژبه په (استانه) کښی نشر شوی ده په دی جریدی کی لیکل شوی دی (دنوی افغانی بیداری رهبر او د رڼا په خوا د شرقیانو بلونکی او غوښتونکی هغه شیخ او پیشوا جمال الدین افغانی دی دا جریده لیکي

¹. د عبدالقادر المغربي له کتابه د ۸۴ نه تر ۸۶ صفحی پوری استفاده شوی ده.

چی شیخ جمال الدین کال ۱۲۵۴ هجری و چی په افغانستان کی پیدا شوی او دنسب سلسله ئی دکنړ مشهورو ساداتو ته نسبت کیږی.

همداشانی په کتاب (تاریخ الاستاذ الامام الشیخ محمد عبده) د محمد رشید رضا په تالیف کی دامام محمد عبده خخه ددی عنوان (السید جمال الدین الافغانی) لاندی داسی روایت دی:

سید جمال الدین دسید (صفدر) زوی دی، په افغانستان کنبی دیوی لوئی کورنی خخه دی او دنسب سلسله یی سید علی ترمذی ته رسیږی چی انتها یی په سید نالحسبن بن علی بی ابی طالب کرم الله وجهه باندی راخی په افغانستان کنبی دسید جمال الدین افغانی کورنی یوه لویه کورنی ده چی دافغانستان شرقی خوا د کنړ په منطقه کی اوسیری، دا کورنی دسیادت په وجهی زیات محبوبیت او احترام لری لکه چی یو وخت ئی په خپله منطقه کی پوره اقتدار په لاس کی درلوده خو دامیر دوست محمد خان په وخت کنبی ددوی دلاس خخه قدرت واخستل شو او دده پلار او خه ترونه ئی کابل ته را وستل شول سید جمال الدین افغانی په کال ۱۲۵۴ هجری کی دکنړ داسعد آباد په قریه کی پیدا شوی دی او دپلار سره یو خای کابل ته راغلی دی. (دکتاب «تاریخ الاستاذ الامام محمد عبده» درشید رضا تالیف صفحی (۲۷) خخه استفاده ده شوی ده) ددی کتاب په (۳۸-۳۹) صفحہ کی دسید جمال افغانی شاگرد او د حزب ملگری مشهور لیکوال (ادیب اسحق) خخه روایت دی چی دسید جمال الدین په حقله وایی. «هوالحکیم الخطیب البالغ الحجة النبيلة، المتوقد الذکاء، الجری الذی لا یعرف الخوف» النسیب، السید «جمال الدین» الافغانی ولد ب (کابل) فی بیت شرف و علم، و عمره الان نحو ۴۵ عاماً « ژباړه:

دسید جمال الدین افغانی په حقله وایی چی دی حکیم، خطیب دقوی استدلال خاوند، پاک سپیڅلی انسان، د روښانه ذکاوت صاحب، زیات زړور و چی هیڅ نه ډاریده، دی دښه نسب خاوند نوم ئی سید جمال الدین افغانی دی چی په کابل کی د علم او شرافت په کورنی کی پیدا شوی دی او اوس ئی عمر تقریباً ۴۵ ته رسیږی .

همدا شانی په کتاب (تاریخ الاستاذ الامام محمد بعده) په (۴۲) صفحه کی ددی عنوان (ترجمة سلیم بک العنحوری للسید جمال الدین) لاندی راغلی دی: افغانی هغه سید جمال الدین مشهور عالم او فیلسوف دی چی په افغانستان کی ټوکیدلی او د نبوغ مرتبی ته رسیدلی دی له دی څخه وروسته دی دسید جمال الدین افغانی د ژوند د یو څه هغو حالاتو څخه یادونه کوی کوم چی ده ته په خپل وطن افغانستان او نورو ځایونو کی پینښ شوی دی .

ددی ټولو اسنادو او د نورو ډیرو اسنادو څخه ثابتیږی چی په دی کی هیڅ کوم شک نشته چی سید جمال الدین افغانی په اصل کښی افغان دی او د ده ټول شاگردان، ملگری، مخلصان او پیژندونکی ئی په دی متفق دی چی دی د افغانستان د ساداتو څخه دی، حتی چی هیڅوک د ده په عصر کی او دده د مرگ څخه وروسته هغه څوک چی په وینائی اعتماد کیدی شی نه پیدا کیږی چی وواپی: سید جمال الدین، افغان نه دی ایرانی دی خو سره ددی هم په دی او اخرو کی یوتن چی د خپلی سستی او بی دلیله وینا څخه حیا نکوی خپل ځان ئی په (میرزا لطف الله خان) نو میالی کړی دی وایی: زه سید جمال الدین خوریه یم ده په ټولی گمراهی او په دروغویو څه نشر کړی دی وایی: سید جمال الدین ، افغانی نه دی بلکه شیعه ایرانی دی. د میرزا لطف الله خان او دده

د پیروانو په رد کبښی د صیحة جمال الدین الافغانی) د کتاب مؤلف استاد (محمود ابوریه) داسی لیکي: دا هسی چتی دروغ اولویه بیحیایی ده چی د ټولو حقیقتونو سره سره وویل شی سید جمال الدین، افغان نه دی ایرانی دی، دا استاد لیکي:

«وقد كان لنا الانعروض لهذا الكتيب الذي لا يستحق المداد الذي كتب به، ولانعني بهذه التلفيقات التي سودت صحائفه، ولكننا رأينا ان نكتب هذه السطور الموجزة لنفصح هذيانه، وترهاته، ولنمتلخ بعد ذلك عرق الشك الذي قد يخامر نفوس بعض من يقرؤون مفتریات هذا الكذاب الا شر، ويطلعون على سخافات و ترهاته.

ژباړه مونږ ته داسی مناسبه وه چی دغه شانې چتی نوشتو ته چی د لیکلو د سیاهی او رنگ په قیمت هم نه ارزی اشاره قدری هم نه وه کړی او دغه شانې تورو موهومو او لیمکړی شوو پاڼو ته متوجه شوی نه وی خو بیا هم دا مو وغوښتل چی دایو څو لنډی کرښی ددی دپاره ولیکو چی دده چتیاو او لیونتوب په کی رسواکړو او له دی څخه وروسته د شک او تردد هغه ریښی قطع کړو؛ کوم چی ددغه بد او مضر دروغجن دافتراؤ دلوستنی څخه په ځینی نفسونو کی پیدا کیری تر څو په دی وسیلی هغوی ددغو لیکونو په واهیاتو، ضعف او خطایې پوه شی.

له دی څخه وروسته استاد محمود ابوریه په خپل کتاب کی ددی عنوان لاندی (لماذا انغص بغض الانجليير قلب السيد) ژباړه د څه دپاره دانگلیسانو په مقابل کی دسید جمال الدین په زړه کی د بغض او حسد هسته او نیالگی پیدا

او خبښ شو؟ داسی مطلب لیکي: هغه وخت چی انگلیسی استعمار کونښښ کولو چی دنورو وطنو دنیولو په شانی دافغانستان آزادی سلبه او دخپل استعمار دسلطی لاندی ئی راولی دا هغه وخت ؤ چی خپل په زرگونو لښکرئی دخپل عسکری قومندان (مکناتن) په مشری دافغانستان خائن شپل شوی پاچا سره یو های کره او دکابل خخه نیولی ترکنړه پوری یی جگړه او ناآرامی پیدا کره نو دغو یی نظمیو او ناروا لاس وهنو په انگلیسانو باندی دسید جمال الدین افغانی قهر او غضب وپاروه او دده قهر نور هم په دی ناروا دولت باندی په دی وجه زیات شو چی دوی په شرق او اسلامی وطنو کی دخپل قدرت دلاس ته راوړلو دپاره ناروا هیلی درلودلی.

دا استاد وایی: دا ټولو اوضاعو دی په دی مصمم کره چی خپل ټول عمر دیته وقف کړی چی دانگلیس په مقابل کی جهاد وکړی او ترخو یی توان ورسیری په شرق کښی هر چیرته چی وی دانگلیسانو شان اوشوکت او قدرت ته خانمه ورکړی لکه چی ده خپله دا فیصله خپل لوی شاگرد استاد محمد عبده ته ویلی ده.

له دی خخه وروسته استاد محمود ابوریه دخپل کتاب «صیحة جمال الدین» په (۱۸-۲۲) صفحو کښی لیکي: له دی خخه معلومیږی چی میرزا لطف الله دانگلیسانو سره علاقه لرله ترخو دده د رحلت خخه وروسته هم انگلیسان دخپل عمیل په واسطی دده دشهرت او اعتبار په مقابل کی مجادله وکړی نو میرزا لطف الله خان ته یی تحریک ورکړه چی سید جمال الدین یوربا کاره شخص، منافق او دسیسه باز معرفی کړی داسی یو شخص چی ایرانیانو ته یی ویلی چی دی شیعه او ایرانی دی او افغانانو، عربانو او ترکانو ته یی ویلی چه

دی سنی افغان دی گویا دی لکه دیو منافق په شانی لکه دیهودانو او استعمار د جواسیسو په ډول لویی کولی.

په پاک الله باندی له شره دهغو کسانو څخه چی دخدای پاک په دوستانو افتراء کوی پناه غواړو.

که څه هم په سید جمال الدین افغانی باندی داسی بی اساسه افتراءات وشول خو بیا هم حقیقت دادی چی دده ټول ژوند د صداقت، شجاعت او صراحت محصول دی. دی دټولو هغه ویناؤ څخه پاک دی کوم چه د اسلام د نوا میسو او مقدساتو ځاننان یی په اصیل صریح او شجاع سید پوری تپی دمیرزا لطف الله په شانی کسان وایی: سید جمال الدین شیعیه ایرانی دی، ده په ځان باندی د افغانیت او سنیت پرده په دروغو او ناحقه اچولی وه ترڅو د عالم اسلامی دپاره ایران اساسی مرکز وگرځوی مگر دا افتراء دحیران تیاوړ ده ځکه چی څنگه به دا عقل قبوله کړی چی یو څوک دی وکړی شی چی دخپل ولس شان دعزت لویی مرتبی ته په داسی حال کنبی ورسوی چی دی خپل ملیت پتوی او ویریری چی خلک یی خپل دین او اصل ته منسوب کړی؟

حقیقت دا دی چی په نفاق او په جاسوسی ډول واړه مطالب ترسره کیدی شی مگر لوی او عالی مطالب او اهداف نه شی ترسره کیدی او نه دغه شانی حرکت دلورو او واصفو خاوندان کوی شی. حقیقت دادی چی سید جمال الدین رحمة الله علیه په خپل وخت کی په داسی حال کی چی افغان ؤ دټول اسلامی عالم، شرق، غرب، عجم او عرب، افغان ایران، ترک او هند دپاره چی ورسره یی د ورور ولی علاقه درلودله لوی زعیم از رهبر ؤ. دا واضحه ده چی ده هر چیرته ویلی او ټولو شاگردانو او پیروانو یی په دی

اعتراف او اقرار کړی دی چې افغان دی حتی چې دمیرزا لطف الله په شانی کسان هم له دی څخه انکار نه کوی چې سید په خپله په خپل ټول ژوند کی ویلی دی چې دی سنی او افغان دی خو وایی چې سید دغه اقرار او وینا دتقیی¹ او نفاق په ډول کړی ده او دا ددی دپاره چې دی العیاذ بالله وروسته دمرگه په دروغو او افتراء متهم اوبی اهمیتته کړی او دا اوبنیی چې دمسلمانانو لوی رهبر دروغجن. منافق او ریا کاره ؤ.

دا ثابته ده چې دمیرزا لطف الله څخه په خوا چې دسید جمال الدین په ضد کوم ناروا په کگو لیاړو فعالیت روان ؤ دهنغو علائم او آثار له منځه تللی ؤ او امپریالست په ټول قوت او طاقت ونه کړی شول چې دده د اساسی لوړو اهدافو په مقابل کی څه وکړی شی حتی چې ددوی ټول مساعی د ناامیدی او دخدای پاک دغضب سره مواجه شول ښه نو د میرزا لطف الله د پیرانو داسی پست اوسست ناروا فعالیت به دسید جمال الدین افغانی په ضد چې په دی وروستیو وختونو کی په کار ولیدلی دی څخه وکړی شی؟

دا گمراهان وایی: سید جمال الدین افغانی چې دسنيانو په شانی کالی اغوستل هغه ددی دپاره ؤ چې دجامع ازهر رهبری لاس ته راوولی. ځواب: دمخکښی تیرو تحلیلونو څخه واضحه شوی ده چې باید داسی واهیاتو ته هیڅ ځواب ونه ویلی شی اونه داعتنا وړ وگرځی اونه ددی ارزښت لری چې یاد قدری شی خوبیا هم ددوی د رسوایی دپاره همدومره کفایت کوی چې ووايو سید جمال الدین په مصر کی دټولی استوگنی په موده کی ازهر ته یی د خالی کتنی څخه نه دی ننوتی او هلته په ازهر کی یی یو درس قدری هم نه دی ورکړی.

¹. تقیه دنفاق په ډول هغی رویی ته وایی چې دزره اوخوله کار یی یونوی.

استاد ابوریه وایی: که سید جمال الدین که چیری ایرانی اوشیعه وی نو دایران ائمه و ولی دده خخه هغه وخت دفاع او نه یی دتأثر اظهار قدری وکړه کله چی دایران پاچا ناصرالدین شاه دی خنخیر او خولانه کړه اوعسکرو یی دناجوړتیا په حالت کی په پوره فصاحت او رسوایی له یوی قریبی خخه بلی قریبی ته کشو؛ سره له دی چی دی حسینی او دپیغمبر داوادی خخه هم ؤ.

او که دی ایرانی وی هغه وخت چی دایران حکومت دترکیی خخه دایرانیانو دغوښتنی مطالبه وکړه سلطان عبدالحمید به دنورو ایرانیانو به ضمن کی دی هم ایران ته سپارلی وی ترخو له ده خخه یی انتقام اخستی وی.

دصیحة جمال الدین افغانی کتاب مؤلف په دی ډول پوښتنه کوی: اصل او اساس ددی بدی اوناوره افتراء او پرو پاگنډی (سید جمال شیعه او ایرانی دی) خه دی؟ چی یو وار په تیر تاریخ کی دا افتراء او پرو پاگنډه وشوه اوبیا ډیر وخت غلی او وروسته بیا بیر ته په دی دا مؤلف صاحب په خپله ددی پوښتنی خواب وایی چی حاصل یی دادی:

په اول کی ددی ناوره او خبیثی پرو پاگنډی اصلی علت او منشاء داوه چی هغه وخت سید جمال الدین افغانی دایران دپاچا سره په دی دښمن او وران ؤ چی ده دانگلیسانو سره دوستی درلوده (سید جمال الدین افغانی دامپریالستی دحرکتونو په مقابل کی سخته عقده پیدا کړی وه او استعمار یی د خلکو دآزادی او پرمختگ عائق گڼه همدا وجه ده چی امپریالستانو دده داهدافو او نقشو په مقابل کی په سختی مجادلی حتی په افتراء او بهتان هم لاس پوری کړه او دده په زورولو، شړلو، بدنا مولو او ورباندی په رنگارنگه تهمونو تپولو هیڅ ډیل نشول) داچی دده دمرگ خخه وروسته په موجوده عصر کی

دسید جمال الدین افغانی دجنسیت اوملیت په حقله پروپاگنډی پیداشوی ددی اصلی وجه دا ده چی سید جمال الدین افغانی چی په خپله په ټول شرق کی د لوړو اهدافو دپاره بنیادی او اساسی کوم تخمونه او نیالگی کرلی ؤ او دروزنی دپاره یی په ټول ژوندکی اهتمام او پالنه کړی وه حتی چی په دی لپاره کبسی شهید هم شو هغه ترداسی اندازی پوره میوه او حاصل ته رسیدلی ؤ چی ورځ په ورځی بڼه زړه پوری نتیجی ورڅخه اخستل کیدی حتی چی مصر خپله آزادی لاس ته راوسته، هند آزاد شو او شرقی ممالک خپل واکی ته ورسیدل، په ټول شرق کی دبریطانیا داستعمار بیرغ ټیټ شو او رټل شوی استعمار په ورو ورو بلکل له منځه لاړه او یا دتلو په حالت کی دی، دی حالت څه موده مخکبسی دشرق او عربی ملت اواسلامیت دیووالی دبنمنان دسید جمال الدین افغانی دلوی تحریک په مقابل کی وپارول او دده دلور شخصیت په مقابل کی یی دسک او تر دد دوری پورته کړی ترڅودده عظمت او کرامت ته صدمه ورسوی او په دی وسیلی دده دآزادی اجتماعی هغه لوی تحریک مخنیوی وکړی کوم چی تر اوسه چلیبری نو په دی اساس لری نه ده چی دامپریالست پټه دسیسه به تر اوسه هم دسید جمال الدین افغانی د افکارو په ضد روانه وی ځکه ددوی کینه همیشه دسید جمال الدین افغانی دجهش په مقابل کی دهیریدو، نه ده بلکه دا کینه دلمبو وهلو په حالت کی په ده باندی دافتراء او فریب کاری صرفه نه کوی خو دسید جمال الدین افغانی دلوی مقام اومنزلت داسی مرتبی ته رسیدلی دی چی دا ناپاک گردونه دده پاکو پڼو ته نشی رسیدلی. عربی متل دی:

وریکو ته د سپو د آوزونو رسیدل خو مره لری دی؟ یعنی څه ضرر ورته نشی رسولی. ددی متل مطلب دادی چی باطل دحق مخنیوی نشی کولی او په دغه لپاره کی ناروا کوښښونه اخر دناکامی سره مخامخ کیږی.

له دی څخه وروسته استاد محمود ابوریه په خپل کتاب کښی لیکلی دی چی دسید جمال الدین افغانی په تاریخ کی څلور حقیقتونه لکه دغره په شانی قوی پاخه او ثابت پاتی دی چی هیڅوک هر څوک چی وی نشی کولی چی هیڅ دبدلیدو کوم نقص او تاوان ورته ورسوی.

اول: سید جمال الدین دنبوی دشریفی اولادی څخه غوره شخصیت دی.

دوم: دی په واضح، ښکاره او ثابت ډول افغان اوسنی دی.

دریم: دده لویه کورنی په افغانستان کی دشجاعت، سخا و عزت لویه سلسله لری او دزیات اعتبار خاونده ده.

څلورم: ټول په دی متفق دی چی سید جمال الدین افغانی دشرق

بیدارونکی او په نوی عصر کی دپرمختگ باعث او موجب دی.

دده په شانی هیچا دده په عصر کی اجتماعی مؤثر تحریک نه دی کړی

اونه دده په شانی په معقول، اساسی او بنیادی جهاد موفق شوی دی حتی چی

دازهر لوی استاد او شیخ «مصطفی عبدالرزاق» دده په حقله داسی وایی:

«حسب جمال الدین من عظمة ومجد انه فی تاریخ الشرق الحدیث اول

داع الی الحریة و اول شهید فی سبیل الحریة»

ژباړه دسید جمال الدین دعظمة، مجد او لویی دپاره دا کفایت کوی چی

دی دشرق په نوی تاریخ کی دآزادی او خپل واکي له امله اول بلونکی اود آزادی

په لپاره کښی اول شهید دی.

حقیقت دادی چی دسید جمال الدین افغانی په متعلق دا څلور حقایق ثابت او منل شوی دی هیش څوک بی دناپوه، کینی خاوندانو او د عربو او شرق له دښمنانو څخه بل څوک په کی شک نه کوی. سره ددی که په دی حقائقو دښمنان متأثره کیږی خو بیا هم د شرق او غرب ټول هغه لیکوال چی له ده څخه یادونه کوی په دی څلورو حقائقو متفق دی. باور دی چی دسید جمال الدین افغانی په حقله به دا څلور حقایق د تل دپاره پاتی شی ولو که هر ه ورځ دده په ضد زرگونه کتابونه نشر شی.

استاد محمود ابوریه وایی: دسید جمال الدین نیک جهانی شهرت تر داسی اندازی رسیدلی دی چی هر چیری او هر کله چی دسید جمال الدین نوم مطلق یاد شی خلک یی ور څخه دی په فکر کښی راوولی او همدا چی زمونږ د حکیم جمال الدین یوازی نوم قدری ووپل شی خلک ور څخه بی له افغانیت نه بل فکر نه کوی.

دلته دسید جمال الدین دملیت او جنسیت دثبوت دپاره دومره هم کفایت کوی چی مونږ دده کتاب «تتمة البیان فی تاریخ الافغان» مطالعه کړو ځکه دا کتاب دده په افغانیت باندی لوی دلیل کیدی شی هغه داچی علاوه له دی چی دا کتاب دده دعلم، سیاست، کیاست، او فراست ښکارندوی دی په دی کتاب کښی دده افغانی عواطف او احساسات هم ښه ترسیم شوی دی.

خصوصاً ددی کتاب هغه برخی چی په کی دی دخپل سخت دښمن «وزیر محمد رفیق لودی» څخه یادونه کوی، دی هغه څوک دی چی دسید جمال الدین افغانی داصلاحاتو مخالف ؤ او دافغانی کابیننی دهغی مشهوری

لايحي دتشكيل معارض و کوم چي سيد جمال الدين افغانی په کی داجرائی،
تقنینی او قضایی قواؤ تفکیک راوستی و.

محمد رفیق لودی هغه څوک دی چي امیر شیر علی خان ته یی دسید
جمال الدين افغانی بدی ویلی او دخپل وطن افغانستان څخه یی دده دفراریدو
کونښنی کولو.

په دی کتاب کی لیدل کیږی چي سيد جمال الدين افغانی په خپل پوره
نفرت او قهر د محمد رفیق لودی دغدر او خیانت ته دقلم په ژبه کافی سزا او جزا
ورکړی ده.

له دی څخه ښکاره معلومیږی چي سيد جمال الدين افغان دی او افغانان
لکه چي په خپله دی په همدی کتاب کی یادوی داسی صفات لری: «یحفظون
الحق ولاسيما اذا كان في سبيل الحق والفضيلة»

ژباړه افغانان کینه ساتی او کوی یی خصوصاً دحق او فضلیت په لياره کی.
واقعاً دحق او فضلیت دضایع کیدو په وخت کی کینه او مجادله ښه کاردی.

(سيد جمال الدين افغانی په خپل تتمة البيان فی تاریخ الافغان کتاب
کی دافغانانو د رویو، عرف او عاداتو او خاص هغوار تباطاتو او تمایلونو څخه یادونه
کړی ده کوم چي دهغو دلوستلو څخه په قطعی ډول دا معلومیږی چي دده په
ملیت او جنسیت کی اشتباه کول لویه گناه اوسرتنه گي ده).

ددی ټولو سره سره او داهم چي زه دلوی ننگرهار څخه یو تن او دسید
جمال الدين افغانی دتپرد اوسیدونکو سره نزدی او سپرم او زما منطقوی
معلومات په واضح ډول دسید جمال الدين افغانی، افغانی جنسیت او ملیت بی
له کوم شک او تردده ثابتوی خوبیا هم کله چي ما د میرزا لطف الله خان او دده

دملگرو او داستعمار او استثمار دایجنټیا نو افتراء گانی ولوستی ددوی دروغجنی او افتراء ته حق حیران شوم، هغه وخت می قلم راوا خیست ددوی دبنکاره دروغو او افتراء درد اودفع په مقابل کی می څه ولیکل او خپل اسناد او تحقیقات می په مخکینی ډول را ټول کړل دادی ددی په علاوه کونښن کوم چی ددوی څه پاتی دروغ او افتراء آت هم صراحتاً په لاندی ډول رد او یو څه نور اسناد او مدارک ورباندی زیات کړم ترڅودبیا دپاره دغه شانی دروغجن او مفتریان دخپلو دروغو افتراء څخه حیاء وکړی.

۱- دوی لیکلی دی چی دسید جمال الدین دپلار نوم (صفدر) دی او دا نوم دایرانیانو دنومونو څخه دی اوپه دی نوم باندی په افغانستان کی څوک نومیالی شوی نه دی.

ځواب: زه وایم ډیرو زیاتو تائیداتو ته حاجت نه شته چی ووایم د افغانستان په ولایت ننگرهار کی اوس هم دا نوم زیات شته دی حتی چی اوس هم دیوه سید نوم صفدر دی ځکه چی په افغانستان کی ټول خلک پوهیږی چی صفدر دایران د اختصاصی نومونو څخه نه دی او که دافغانستان څخه دباندی خلک شک لری را دی شی افغانستان ته چی اوس هم په افغانستان کی څومره خلک په صفدر نامه یادیری حتی هغه وخت چی په ننگرهار کی دنجم المدارس مدرسې مدیر وم زما یو کاتب دچپرهار دعلاقی څخه صفدر نومیده. شک نشته چی دصفدر نوم په ننگرهار، کنړ اوافغانستان کښی اوس هم شته دی.

۲- دوی لیکي چی دسید جمال الدین یو خاص خادم په (ابوتراب) یادیده او دانوم دحضرت علی کرم الله وجهه دالقابو څخه دایرانیانو له نومونو څخه دی.

ځواب: زه اول وایم چی په دی نوم باندی په افغانستان کی هم څه خلک یا دپیری.

دوم وایم: چی ابوتراب عربی کلمه ده ایرانی نه ده او شک نشته لکه چی ایرانیان علی کرم الله وجهه دوست گنی افغانان هم حضرت علی کرم الله وجهه دوست لری صرف همدو مره ده چی افغانان د علی کرم الله وجهه په محبت کنبی غلو او افراط نه کوی.

دریم وایم: که فرضا دسید جمال الدین دنوکر نوم ابو تراب شی او ابو تراب دایران څخه وی او دنوکر څخه دصاحب جنسیت تخمینوی دا به معقول کارنه وی ځکه کیدی شی چی نوکریی له یوه ځای او صاحب یی له بل ځایه څخه وی او د دوی ترمنځه جنسیتونه هم متفاوت وی.

۳- دوی وایی دسید جمال الدین فارسی لیکنه ایرانی فارسی ته ورته وه. ځواب: که دا خبره رښتیا هم شی دا حقیقت واضح دی چی سید جمال الدین په پښتو، فارسی، هندی، عربی، فرانسوی، انگلیسی او روسی ژبو باندی خبری کولی او دده د ذکاوت څخه وه چی په عربی ژبی باندی لکه دعبانو په شانی غږیده لکن هیچا دا ونه ویلی چی دی عرب دی او عربی جنسیت لری سره ددی چی سید جمال الدین عربان دوست گنل او دمصر دپاره یی دایران څخه زیات خدمت کړی دی.

دوم داچې لکه څنگه چې سید جمال الدین افغانی په مصر عربی ممالکو کی زیات او سیدلی و عربی یی د عربانو په شانی ویلی همدا ډول په ایران کی هم دی زیاته موده اوسیدلی دی نو کیدی شی فارسی یی دایرانیانو فارسی ته ورته شوی وی) (باید ووايم چې داسی سست اوبی اساسه دلائل نشی کولی چې دسید جمال الدین څخه ایرانی جوړ کړی اونه دایران دپاره هم کوم ضرورت شته دی چې هسی په چتیا تو سید جمال الدین باندی دایرانی دعوی وکړی خصوصاً په دی عصر کی چې مونږ یو تر بله د روابطو د تقویه کولو دپاره کار کوو او دنبه گاونډی تو ب هیله او امیدواری ددواړو خواؤ څخه ورځ په ورځی زیاتیري.

څنگه چې د سید جمال الدین افغانی جنست او ملیت یو تاریخی حقیقت دی، او داسی بحثونه ډیر په خوا مثبتی واقعی نتیجی ته رسیدلی دی دا دی چې یو څه نور اسناد هم د پوره تائید د پاره په لاندی ډول راوړم:

1 - مستر (بلنت) په خپل کتاب (التاریخ السری) ۷۷ صفحه کښی لیکي:
سید جمال الدین افغانی په خواله دی چې مصر ته نه وراغلی دده جهانی تجربو د منځنی اسیا د دائری څخه تجاوز نه کولو دده تولد افغانی (د افغانستان اولاد) دی او دینی تربیه یی په بخاری کښی اخستی ده.¹

2 - (شارلز آدمس) په خپل کتاب (الاسلام و التجدید) کی لیکي:
جمال الدین افغانستان کابل ته نزدی په (اسعد آباد) کښی پیدا شوی دی.

¹. معلومیږي چې د مستر (بلنت) معلومات دسید جمال الدین د دینی تربیی په حقله ناقص دی ځکه چې بخاری ته دی د تحصیل د پاره نه دی للی.

- 3 - (جرجی زیدان) په خپل کتاب (مشاهیر الشرق) په ۲ ج ۵۲ ص کی لیکي: سید جمال الدین د سید صفدر زوی د افغان په وطن د کابل په مربوطاتو د کنړ په قریبې اسعد آباد د کی د علم او شرف په کورنی کښی پیدا شوی دیر.
- 4 - (عبدالرحمن الرافیعی) په خپل کتاب (تاریخ الحركة القومية عصر اسماعیل) ۲ ج کی لیکي: سید جمال الدین د افغانستان د مرکز کابل د مربوطاتو د کنړ د ولایت د توابعو په یوی قریبې اسعد آباد د کی پیدا شوی دی.
- 5 - (رشید رضا) په خپل کتاب (تاریخ الاستاذ الامام) ۱ ج ۲۷ ص کی لیکي: سید جمال الدین د کنړ د ولایت د قریو څخه په یوی قریبې (اسعدآباد) کښی پیدا شوی دی او بیا کابل ښار ته د خپل پلار سره راغلی دی.
- 6 - وایی: د سید جمال الدین په عصر کی د کنړ ځینی ساداتو دی په دی ملامتونه چی د توری جهادی لکه د پلرو د میراث په شانی پری ایښی دی ځکه چی دی په ژبه او فلم جهاد کوی او د کفار و سره د قلم د سیاھی په وسیلی جگره کوی (یعنی دده جهاد عقلی، استدلالی او منطقی دی) مگر دده پلرونو به ددښمنانو په مقابل کی په وینو جهاد کوه (یعنی د هغوی جهاد عملی او دوینو په قیمت ؤ). دا وینا ما په خپله په کنړ کښی له دیرو څخه اوریدلی ده، او ما ورته ویلی چی د هغوی اعتراض مورد نه لری؛ ځکه هره زمانه او هر وخت او شرایط جدا علیحده خصوصیات لری او که دقیق و گورو ثابتپیری چی د عقلی، استدلالی او منطقی حرکت تاثیرات ډیر او متین وی همداوجه ده چی د سید جمال الدین د جهاد تاثیرات دده د پلرو د جهاد څخه تر اوسه پوری پاتی دی او په ټول شرق کی د آزادی د پاره دده بنیادی حرکت تر اوسه روان دیر. مقصد دا چی له دی وینا او روایاتو څخه معلومیږی چی سید جمال الدین افغانی د کنړ

د ساداتو څخه دی او د ده په عصر کښی او دده د عصر څخه وروسته تراوسه پوری د کنړ خلک دی به قطعی او واضح ډول د کنړ دساداتو څخه شمیری.)

7 - د کنړ په ولایت کی ما دیوه معتمد سپین ږیری څخه واوریدل هغه دخپل پلار څخه حکایت کوه چی هغه ویلی: کوم وخت چی دسید جمال الدین افغانی پلار کابل ته بیول کیده هغه وخت سید جمال الدین وړوکی ؤ دا ورځ یخه ورځ وه او دشپي له خوا سخت باران وشو.

8 - په کابل کی می دیوه زوړ سپری څخه دکابل دلاهوری دروازی په منطقه کی اوریدلی دی هغه وخت چی دسید جمال الدین پلار کابل ته راوستل شو دی دکابل په «لاهوری دروازه گدري کوڅه» کی اوسیده.

9 - له دی ټولو دلائلو څخه پورته دسید جمال الدین افغانی جنسیت او ملیت په بین المللی سویه هغه وخت ښه ثابت شو کوم چی په کال ۱۹۴۴م کی دده خاوره دترکیي څخه دافغانستان مرکز کابل ته نقل شوه او دکابل دپوهنتون ترڅنگه دعلی آباد په منطقه کی خښی او ورباندی جگه لوړه او مجلله مناره ودرول شوه.

اوس نو په دی اساس هیڅ شک پاتی نه دی چی سید جمال الدین افغانی ددنګرهار په ولایت دکنړ په منطقه کی پیداشوی او یو سید افغان دی، په کنړ کی اوس هم دساداتو کورنی ږیری اوزیات شهرت لری، ږیری ځمکی ددوی په لاس کی دی او خلک یی دسیادت په وجهی زیات احترام او عزت کوی، په دوی کی پوه، عالم اووطن پالونکی خلک هم زیات تیر شوی اوشته دی، خصوصاً دسید جمال الدین اصلی کورنی په فضیلت او جهاد کی شهرت لری، دسید

جمال الدین افغانی د تره زوی (حسین پاچا) د افغانستان د لویو شخصیتونو او مجاهدینو څخه حسابیږي.

حسین پاچا د مرحوم لوی مجاهد او مشهور عارف د هېدی نجم الدین اخندزاده صاحب مریدو (دی مرحوم نجم الدین اخندزاده صاحب ته پیر منلی ؤ او دلنگر واک دارو) دده او د مرحوم نجم الدین اخندزاده صاحب رحمة الله تعالی علیه د جهاد قصی د افغانستان په تاریخ کی ثبتی دی حتی چی تر اوسه پوری دانگلیسانو په مقابل کی ددوی د جهادونو او یرغلونو قصی کیږی او دهیریدو نه دی دسید جمال الدین افغانی د تره لمسیان سید عباس او بابا پاچا نومیدل دا دواړه هم د زیات اعتبار خاوندان ؤ ، ما دا دواړه لیدلی ؤ او زیات مجلسونه می ورسره کړی دی واقعاً چی ښه میړنی ؤ او لکه دسید جمال الدین افغانی په شانی دافغانیت اوسیادت اصلی خواص په کی زیات لیدل کیدل ددی دواړو اولاده اوس هم په ښیوه دره نور دکنړ په علاقه کی شته ده اود یاد خلک دی. (حقیقت دادی چی دمشرقی، لوی ننگرهار او دکنړ ټول سیدان دخپل گران وطن افغانستان سره قوی مینه لری او دخپلو نورو افغانی او پښتنی وروڼو سره همیش اوږه په غم او ښادی کی میړنی ولاړ دی او دتل دپاره خپلو افغانانو او پښتنو ورونو د ملی نوا میسو ددښمنانو په مقابل کی په سرښند لوهم نه دی ډیل شوی.)

د شرق نابغه سید جمال الدین افغانی

(من سکنه «کابل» ومن اهالی الافغان السید جمال الدین من سادات «کنر») ددی نوشتی څخه د سید جمال الدین الحسینی په خپل قلم لیکل

شویده معلومیږي چې دی دافغانستان دکنړ دساتو څخه دی، او دا دبیحیا مخالفینو درد دپاره واضحه دلیل کیدای شی.¹

سید جمال الدین دسید «صدر» زوی دافغانستان دمركز کابل مشرقی خواته، ننگرهار په ولایت دکنړ په منطقه داسعد آباد په قریه کی کال ۱۲۵۴ هجری قمری چی مساوی د ۱۸۳۹ م سره کیږي پیدا شوی دی. دی کله چی خپل پلار سره کابل ته بوتلل شو، هلته یی د عربی علومو په زده کړه پیل وکړه، او دنحوی، صرف معانی، بیان بدیع او تاریخ علوم ئی و لوستل او بیایی په شرعی علومو کی دتفسیر، احادیثو، فقه اصول، کلام او تصوف علومو یادونه وکړه، ده دخپل عصر عقلی مشهور علوم لکه منطق او دنظری او عملی فلسفی علوم هم ولوستل وایی: ده دریاضیاتو افلاکو علومو او په طب او تشریح کی دځینو نظریو لوستنه هم وکړه.

دتحصیل دپاره هندته دسید جمال الدین افغانی سفر

سید جمال الدین افغانی هند ته لاړه او په هند کی دی یو کال او څو میاشتې پاتی شو ده هلته دخپلی استوگنی په موده کی دریاضیاتو علوم داروپا دنوی منهج او پروگرام په مطابق ولوستل او بیا بیرته خپل وطن ته وگرځیده.

حجاز او بیت الله شریف ته د سید جمال الدین افغانی سفر

کله چی سید جمال الدین افغانی دهند څخه خپل وطن افغانستان ته راغی دی دحج دفریضی داداء کولو په فکر کی شو نو په کال ۱۲۷۳ هجری قمری چی مساوی د ۱۸۵۷ میلادی وه دحجاز په خوا دحج داداء کولو په نیت روان شو، ده په دی سفر کی چی تقریباً یو کال یی دوام وکړه په شرق کی اکثر اسلامی منطقی او ځایونه ولیدل.

¹. سید جمال الدین افغان دمخطوطاتو دمجموعی څخه (دتهران په دانشگاه) کی طبع شوی دی.

افغانستان ته د سید جمال الدین افغانی ګرځیدل او راتګ او د حکومتی وظیفو په سلسله کې دده داخلیدل:

سید جمال الدین افغانی په کال ۱۲۷۴ هجری قمری د حجاز څخه بیرته کابل ته راغی او دامیر «دوست محمد خان» د پاچا یی په وخت کې د حکومت دوظایفو په سلسله کې داخل شو او ددی امیر سره یی دهرات په هغه جگړه کې اشتراک وکړه کومه چی امیر دوست محمد خان دهرات دنیولو او دخپل سلطنت سره یی دیو ځای کولو اراده کړی وه خو په دی جگړه کښی امیر دوست محمد خان هغه وخت مړشو چی هرات یی کال ۱۸۶۴ میلادی کې محاصره کړی ؤ خودده لښکرو دده د مرګ په وجهی څغرده نیونکی او متصرف نشول؛ بلکه د سختی جگړی وروسته متصرف وګرځیدل، دامیر دوست محمد خان دمرګ څخه وروسته دده زوی امیر شیرعلی خان پاچا شو اودده په عصر او دور کې په افغانستان کې څه فتنی او داخلی جگړی پېښی شوی ددی وجه داوه چی انگلیسانو غوښتل چی دامیر شیرعلی خان او دده دکورنی نورو غړو ترمنځه اختلاف پیداکړی ترڅوپه دی وسیلی افغانستان دخپلو هندی مستعمر و سره یوځای کړی شی، په دی سبب دامیر شیرعلی خان او دورونو ترمنځه یی اختلاف سخت شو حتی چی سید جمال الدین افغانی د «محمد اعظم خان» سره ملګری شو چی په نتیجه کې محمد اعظم خان دافغانستان مرکز کابل ته ورسیده او په کابل کې یی خپل ورور «محمد افضل خان» چی په کابل کې بندی ؤ له بند څخه خلاص کړه او دافغانستان پاچا په نامه یی اعلان کړه خو دغه پاچا وروسته دیو کال څخه مړشو او دپاچا یی واګی «محمد اعظم خان» په لاس کې واخسته دا وخت دسید جمال الدین افغانی مرتبه او

منزلت لوړ شو حتی چې د صدر اعظم په شانی یی اختیارات درلودل او د پاچا د پاره ډیر بڼه امین مشاور ؤ.

وایی: سید جمال الدین افغانی دافغانستان پاچا «محمد اعظم خان» سره دده دپاچا یی څخه په او وروسته نه کاله ملگری ؤ او دده دا ټوله موده په جهاد او جگړه کی تیره شوه. یو څه موده وروسته نوی جگړه شروع شوه. دا هغه جگړه وه چی انگلیسانو یی انتظار ویسته، انگلیسانو دافروست برابره ووچی دافغانستان په داخلی کارونو کښی لاس ووهی او د فتنی اوربل کړی، دوی دفساد دټولو وسایلو څخه کار اخسته خو په خاص ډول د رشوت ورکولو دخیانت دلیاری ډیر مخکی تلل، انگلیسانو زښت زیات مالونه او پیسی دافغانستان دقبایلو او قومونو په مشرانو وویشلی چی په نتیجه کی یی «محمد اعظم خان» د پاچایی څخه لری کړه، محمد اعظم خان ایران ته وتښتیده او هلته د ایران په «نیشاپور» ښار کی وروسته دیو څو میاشتو څخه مړ شو.

په دی ډول کال ۱۲۸۵ قمری هجری کی چی د ۱۸۶۹ میلادی سره مساوی وه وروسته له دی چی دسید جمال الدین افغانی ملگرو شکست وخوره جگړی خاتمه پیدا کړه.

باید ووايو چی سید جمال الدین افغانی ونه تښتیده او امیر شیر علی خان هم ده ته په دی وجهی چه دینی مقام او منزلت یی درلوده او در رسول صلی الله علیه وسلم داو لادی څخه ؤ څه ونه ویلی اونه یی ده ته د ضرر رسولو جرئت وکړه.

خو سره ددی هم سید جمال الدین افغانی مطمئن نه و خصوصاً هغه وخت چی انگلیسانو غوښتل چی په افغانستان کی دخپلو مدا خلوگتی او فائدی لاس ته راوولی.

سید جمال الدین افغانی دانگلیسانو د ناوړو استفاده کولو احساس کولو لکن د دفاع کولو هیڅ چاره ورسره نه وه (داوخت سید جمال الدین افغانی په افغانستان کی دانگلیسانو په ټولو دسیسو او ددسیسو څخه دناروا استفاده کولو په چالونو پوهیده خوڅه یی دلاسه نه و پوره او دهغه وخت نظام دده داصلاحی تحریک زغم نشو کولی همدا وجه وه چی سید جمال الدین افغانی په روانو اوضاعو باندی دننه په زړه کی سخت متاثر و او داظهار توان یی نه درلوده) نو په دی اثر سید جمال الدین افغانی خو مره چی فکر کولو یی له دی څخه یی بله چاره نه درلوده چی دخپل اصلی وطن افغانستان څخه دوتلو تصمیم ونیسی.

(حقیقت دا دی چی خپل وطن هغه چی په کی پیدا، په کی یی خپوری کړی وی، په کی لوی شوی وی، په کی خپل او دپلار او نیکه اوقام او تېر خوړی اوترخی خاطر وی ولری ډیر گران دی او له دی څخه وتل او تبتیدل هسی عادی کار نه دی او په خاص ډول دسید جمال الدین افغانی په شانی لوی شخصیت دپاره) سید جمال الدین افغانی دخپل وطن افغانستان دخاوری او وطن په حقله ویلی دی: «هی اول ارض مس جسمی تراپها» ژباړه: دا او له هغه ځمکه ده چی زما وجود ددی خاوره مسه کړی ده.

(په دی اساس سید جمال الدین افغانی ته هغه وخت دخپل گران وطن افغانستان څخه دتبتیدو اووتلو حالت درد ناک او دسخت تأثر موجب دی

افسوس چې نا مساعد شرایط دنبوغ او عبقریت خاوندان، دداسې سختو تکلیفونو زغمولو ته هم حاضر وی.

دافغانستان څخه دسید جمال الدین افغانی وتل او دویم کرته هند ته دده تلل او هلته په هند کې دهنديانو د آزادۍ دپاره دده مجاهدی او کونښنونه: څنگه چې مومخکې یاده کړه دامیر «شیر علی خان» دبیبا قدرت لاس ته راوړو په وخت کې سید جمال الدین افغانی نشول کولی چې دافغانستان څخه د امپریالست دسیسې خنثا کړی نو مجبوره شو چې د حج په نامه یې د امیر شیر علی خان څخه دوتلو اجازه وغوښتله او هغه ورته اجازه ورکړه نو سید جمال الدین افغانی په کال ۱۲۸۵ میلادی کې دافغانستان څخه لاړه او دهند په خوایی دوم واری توجه وکړه، کله چې دی هند ته ورسیده انگلیسان ویریدل چې دی به هنديان ددوی په ضد وپاروی نوځکه یې له ده څخه پوښتنه وکړه چې په هند کې څومره موده غواړی پاتی شی؟ دی په ځواب کې وویلې دوه میاشتې مگر په هند کې لیا دسید جمال الدین افغانی داستو گنی موده له یوی میاشتني زیاته نوه تیره شوی چې انگلیسانو له ده څخه دهند نه دوتلو غوښته وکړه او ددی وجه داوه چې په هند کې هرڅوک چې دسید جمال الدین افغانی په لیدو مشرف کیدل په هغو باندې به یې زیات تاثیر اچوه ده په هند کې هنديانو ته دانگلیسانو د ناروا استفاده په مقابل کې دغلی کیدو، ډاریدو او بد اطاعت په وجهی او داچې دانگلیسانو استعمار زغمی شرم او عار وړاندې کوه ویلی یې: هنديان خو په میلیونو میلیونو خلک دی او که دوی چیرې پدغه اندازه مچان وی نو بڼگه هاری به یې دبریطانیا د خلکو غورونه کاڼه کړی وی.

وایی: په هند کی دسید جمال الدین افغانی ویناؤ زیات تاثیر اچولو حتی ترداسی اندازی چی دی به له وینا څخه لیا خلاص نه ؤ چی اوریدونکی به یی ژړلی او ده به ورته د ژړا په مقابل کی داسی ویلی:

«اعلموا ان البکاء للنساء و السلطان «محمود» الغزنوی ما اتی الہند باکیاً بل شاہرا السلاح، ولاحیة لقوم لایستقبلون الموت فی سبیل الاستقلال بتغر باسم»

ژباړه په یادلری چی ژړا دښځو خاصه او دښځو دپاره ده، سلطان محمود غزنوی هند ته په ژړا نه دی راغلی بلکه دجگړی په ټول لباس ملبس راغلی دی. یو قوم ته ترهغی ژوندی نه شی ویل کیدی اونه حقیقی ژوندلری ترڅوچی د آزادی او استقلال دپاره دجنگ دسنگر په سرمرگ اووژلو ته په خندا خندا استقبال ونه کړی.

د هند څخه دسید جمال الدین افغانی وتل، مصر ته دده سفر په قاهره کی دده څلویښت ورځی استوگنه او هغه چی په دی وارده ته پیین شول:

په هند کی له هند څخه دسید جمال الدین افغانی دوتلو موجبات زیات شول، په هند کی هندیانو ته دده دآزادی تحریک دزغملو نه ؤ او دده وجود هلته داستعمار او امپریالست د بقا دپاره خطرؤ خوهر څه چی وه سید جمال الدین افغانی له هند څخه په هغی بیړی کی لاره چی دهند دبجر په اوږدو روانه وه ترڅوچی دهند څخه جدا او دسویس ښار ته متوجه شوه او هلته ورسیده سید جمال الدین افغانی په کال ۱۲۸۶ هجری کی سویس ښار ته ورسیده او له هغه ځایه د قاهری په خوا روان شو، ده په قاهره کښی څلویښت ورځی تیری کړی.

سید جمال الدین دقاهری دهستوگنی په دی لږه موده کی دشام دشاگردانو دلیاری د اول ځل دپاره شیخ «محمد عبده» سره ولیدل او په دی ملاقات کی دسید جمال الدین افغانی او دده دی لوی شاگرد محمد عبده ترمنځه رابطه او علاقه پیداشوه.

شیخ محمد عبده وایی: کال ۱۲۸۷ هجری او دمحررم دمیاشتی اول وؤ چی سید جمال الدین افغانی سره می ولیدل او ملگری شوم ماله ده څخه څه دریاضی، حکمة، فلسفی او کلام علوم زده کول او خلک به می دیته دعوتول چی ورڅخه استفاده وکړی.

شیخ محمد عبده وایی: دازهر شیخانو اوزیاتو شاگردانو په ده او ماپوری زیات توروته لږول. د ا زهر شیخانو عقیده درلوده چی ددغو علومو زده کړه عقیده وړانوی.

(په سید جمال الدین افغانی باندی توروته هغه وخت زیات شول چی په شاگردانو کی دده په حقله دعلم او فضل په وجهی اخلاص زیات شو او هر وخت تنگ نظره علماء له ځانه پورته عالم بدگنی او دهغه داعبار دمنځه وړو دپاره په ناروا پروپاگند واو دسیسو جوړولو پیل کوی.)

هغه وخت دټولو څخه زیات دسوریی ډیرو شاگردانو دده دعلم او فضل احترام او تقدیر کولو اودده دعلم څخه یی داستفادی زیاته دلچسپی او علاقه درلوده، دسوریی شاگردان دسید جمال الدین افغانی سره زیات خلط او ورته یی ډیر تمایل درلوده دوی له ده څخه وغوښتل چی دنحوی په ځینی کتابونو کښی ورته درس وواپی.

دسید جمال الدین افغانی سره دده دپیپوړی شاگرد شیخ «محمد عبده» قوی رابطه او ورسره دنورو شاگردانو او خلکو مینه او علاقه او په لږوخت کی دده دعلم او فضل په خواد خلکو زیاته توجه دفاسد و عناصر ورخی وپارولی او دده په ضد بی موجبه بدی پروپاگندی زیاتی شوی همدا وجه وه چی سید جمال الدین افغانی دقاهری خخه دوتلو تصمیم ونيوه او دخپلو گرانو شاگردانو، مخلصانو او په خاص ډول دخپل زیات صمیمی او ذکی شاگرد محمد عبده خخه د جدا کیدو دپاره مجبور شو.

ترکیبی ته دسید جمال الدین افغانی سفر او هلته هغه سیاسی مسایل چی دی ورسره مخامخ شوی دی

کله چی په مصر کی سید جمال الدین افغانی دازهر دحیینی شیخانو دعداوت او دبنمنی احساس وکړه نو تصمیم ونوه چی ته دمصر علاقه او قاهره پریردی او په کال ۱۲۸۷ هجری کی چی د ۱۸۷۰ میلادی سره مساوی وه دترکیبی په خوا روان شو.

دسید جمال الدین افغانی یو شاگرد چی «ادیب اسحق» نومیده وایی: کله چی دی دترکیبی په بنار «استانه» چی اوس په «استانبول» شهرت لری بنکته شویو خه لږ موده یی هلته په یو نامعلوم خای کی تیره کړه ترخوچی د دولت یو وزیر ورباندی خبرشو.

مرحوم «رشید رضا» وایی: په ترکیبی کی دسید جمال الدین افغانی دیوڅه لږو ورځو تیریدو خخه وروسته ده وکړی شول چی دترکیبی دصدراعظم «علی پاشا» سره ملاقات وکړی.

څنگه چی په هغه عصر کی دترکیبی سیاست مداران په دی عقیده و چی ترکیبی ته دخاطر اتو خخه نجات ورکول یوازی په اسلامی وحدت سره کیدی

شی نو ځکه دترکیې صدر اعظم عالی پاشا دسید جمال الدین افغانی په شانی دعالمو او مجاهد وشخصیتونو په قدر یو هیده حقیقتاً چی سید جمال الدین افغانی دهغو کسانو څخه ؤ چی غوښتل یی دغربی استعمار په مقابل کی باید ټول مسلمانان سره متحد او یو شی خو سید جمال الدین افغانی دنجات دپاره دمسلمانانو یووالی په دی کښی زیات مفید اومنځ گڼه چی دخپل دین اصلی اصولو ته رجوع وکړی او دترکیې صدر اعظم «عالی پاشا» دمسلمانانو دپاره زیاته ضروری دا گڼله چی یوازی دینی هنگامه او آوازه زیاته شی.¹

هر څه چی ؤ په عمومی لحاظ ترکیی کی دامپریالستی استعمار په مقابل ددینی تحریک زمینه ښه مساعده وه نو ځکه ترکانو دسید جمال الدین افغانی ښه هر کلی وکړه.

دا ښکاره او معلومه ده چی هغه وخت په ترکیه کی دسید جمال الدین افغانی دښه هر کلی وجه داده چی ترکانو دانگلیسانو په مقابل کی دسختی دښمنی احساس کولو او په ده کی یی دمسلمانانو دپرمختگ او نهضت دپاره شدید رغبت اوتمايل لیده همداسبب ؤ چی د ترکیی صدر اعظم ده ته لویه وظیفه ورکړه او دترکیی دمعارف په مجلس کی یی دغړی په حیث وټاکه.

په ترکیی کی دسید جمال الدین افغانی قواری، لباس او رویی داوول ځل دپاره زیات خلک ځان ته جلب او جذب کړه ځکه چی ده هغه وخت چین وطنی کالی اوغټه پگړی استعمالوله خو همدا چی دترکیی خلک ورته نږدی شول په ده کی یی نوی ژوندی اجتماعی افکار هم پیدا کړل او درسمی دینی علما ؤ

¹. د سید جمال الدین افغانی او دترکیی دصدر اعظم «عالی پاشا» ترمنځه په اصل کی دا اختلاف منشا هله دی پیدا کیری چی (تش داسلام په نامه نظامونه داسلام ددین داساسی او بنیادی اصولو تعمیل نشی ځمغلی او دهر څه نه یی زیات دخپلو ناروا استفادو دپاره عائق او مانع گڼی)

څخه یې زیات په ده کې په دین باندې د غیرت احساس وکړونو ده ته دخلکو احترام توجه او مخه زیاته شوه مگر په عین حال کې د حسد او کینې په اثر دیني کسان ورڅخه دخپلو شخصي اغراضو له امله متنفر شول او عملايي له ده څخه دنفرت موجبات سخت زیاتول خو ددوی دغه شاني بدو رویو او حرکتونو ونه کړې شول چې دده د سیاسي او اجتماعي نظریاتو مخه ونیسي اونه دده د عالمانه او عاقلانه وینا په اوریدونکو باندې کوم منفي تاثیر واچوي.

دا وخت په ترکیي کې د سید جمال الدین افغانی د جهاد او تحریک اندازه

داسی مرتبی ته ورسیدله چې مستر « بلنت » داسی اعتراف کوي:

په ترکیي کې د عثمانی دوری واک دارانو کوبښن وکړه چې د دخپل حکومت بڼه قانونی حکومت ته واړوی په ظاهر کې منشأ یې داسی ښکاری چې د سید جمال الدین افغانی وینا ؤ او تحلیلاتو ورباندې تاثیر اچولو ؤ» په هر حال سید جمال الدین افغانی د ترکیي په مرکز کې دخلکو سره بحثونه کول، خطابی یې ایرادولی او مسلسل لگیا ؤ په مساجدو او مجلسونو کې یې ویناوی کولی او په خاص ډول د « ایاصوفیا » او د « احمد » په دواړو لویو جامع مسجدونو کې له ده څخه زیاتي خطابی اوریدل کیدلی (لکه چې وویل شول په خلکو باندې دده خطابو او وینا ؤ زیات تاثیر اچوه او د تاثیر اندازه ورځ په ورځی زیاتیده ترڅو عمومی اتجاد دده په خوا واوښته) دی وضعی د سید جمال الدین په متعلق د کینه کونکو د کینو او دسیسو کولو احساس وپاروه، حقیقت دادی چې دغه شاني احساس د شرق دبیرته پاتی کیدو د عواملو څخه یو عامل دی لکه چې په عمومی لحاظ د شرقیانو په حقله ویل کیږی «همداچې په شرق کې څوک یو څه لږ شاني کامیابېږی او دده کامیابی او بریالیتوب هیچا ته ضرر هم ونه رسوی

اونه دچاڅخه دروزی دقطع کیدو موجب شی بلکه لیا په خلکو باندی دخیر او فائدو دروازی خلاص کړی خو سم دستی متصل ورسره داسی بدکسان هم پیداشی چی د هغو سینی او زړونه په دغه شانی کامیابی او بریالی توپ باندی سختی متأثره کیږی داوخت اشرار او بد عناصر کونښن کوی چی جوړ کارونه وړان کړی او دښو کارونو کوونکی بدننامه وگرځوی ترڅو ددوی په شانی راکد بی توان او بی قدرته پاتی شی او که بیا کله ددی خائنانو وړان کاری کوم ځای ونه ونیسی او دحق دځاوندانو جهاد او تحریک دکامیابی او بریالیتوب مرتبی ته ورسیری هغه وخت داسی پست خلک بیا په بل مترقی رنگ واوړی او د مترقی حرکتونو دراوستو دپاره تظاهر او ریایی په کار اچوی او دصالحو عناصرو په شانی ځان ښکاره کوی او غواړی چی په ناکړلو ښو مترقی کارونو دی ددوی صفت وشی، حتی دوی کونښن کوی چی حقائق سرچپه کړی او د مترقی کامیابی او بریالیتوب نسبت یوازی ځان ته وکړی.

(حقیقت دادی چی په شرق کی اوس هم داسی خائنان شته دی او ماپه خپل ژوند کی ډیر داسی پست او مرتجع کسان ولیدل چی یو دم یی ځان په بل شانی عیار کړه او په پوره بی حیایی ځان دهرچانه زیات دمترقی حرکتونو طرفدار او گڼه که څه هم دا کار د ترقی راوستوله امله دمترقی عناصرو دپاره مطلوب دی خودقت په دی کی په کار دی چی دغه شانی خائن عناصر په منافقانه ډول هڅه لری چی دمترقی حرکتونو د شنډولو دپاره کاروکړی اود دوستی په لباس کی غواړی چی د واقعی پرمختگ او نهضت مخه ونیسی همدا وجهه ده چی دوی کونښن کوی چی دکار خلک په سلهاؤ حیلو، دسیسو او بی حیایی بد معرفی او دکار پوه او بادرده خلک فلج کړی ترڅو دامپریالست

ایجنټیانوته دوران کاری موقع په لاس ورشی باید بیداره اوسوچی دامپر یالست ایجنټیان دامپر یالست دشبکو له خوا تقویه کیری اوملی خائنانو ته دهرچاڅخه زیات ملی عناصر دښمنان ښکاری او دملی ذهنیت سره شدید دښمنی لری. حقیقت دادی چی سید جمال الدین افغانی په خپل ژوند کی له دغه شانی ماجرا او پیښو څخه زیات زوریدلی ؤ نو ځکه دعروۀ الوتقی په مجله کی ددی مطلب څخه داسی تعبیر کوی:

«لا یبعد ان یسخر بالعالم الفاضل اناس لاخلق لهم، الا ویقصدہ بالاضرار من لاذمة له، ولکنهم بانفسهم یهزؤن، وبمصالحهم یضرون، ولا یطول علیهم الزمن فی هذا العمل، بل لایلبثون اذا بدت الثمرة الشهیة ان یهرعوا لاقتطافها... ولا یسعهم بعد ذلك الا الحمد لغارس الشجرة، ثم قال: بل ربما نسبو الفضل لانفسهم...» ژباړه دا دومره لری خبره نه ده چی په عالم او فاضل بانندی بد او ناپوه خلک مسخری وکړی او یا ورته دضرر د رسولو قصد هغه څوک وکړی چی دجامعی سره کوم تعهد، قید او بست ونه لری خو دوی په دی نه پوهیږی چی دخپل ځان پوری استهزاء کوی او خاندی او خپلو مصالحو ته ضرر رسوی، دا ثابت شوی ده چی په دغو کسانو بانندی په دغه شانی ناوړه رویو کی لږه موده لیا نوی تیره شوی اونه څه ځنډ راغلی وی چی دښو حرکتونو څخه په زړه پوری میوه ښکاره شی داوخت نو دوی د هرچا څخه زیات ددی میوو دتولولو او په لاس راوړلو دپاره هاند باسی... له دی څخه وروسته ددغو خطا کارانو نور څه، دلاسه نوی پوره بی له دی چی یواځی د ونی را اېښودونکی ستاینه وکړی. بیا سید جمال الدین افغانی وایی: ډیر کرته دغه کسان داهم کوی چی دتول فضل

او خدمت نسبت خان ته کوی یعنی وایي: دا دده د مساعیو نتیجه ده او په دروغو دنورو خلکو داساسی او بنیادی خدمتونو مصدر خان گڼي.

په دی اساس دتأسف های دی چی په ترکیه کی ددینی علماؤ څخه یوتن چی «حسن فهمی افندی» نومیده او دشیخ الاسلام په لقب ملقب ؤ په سید جمال الدین افغانی باندی یی هغه وخت کینه او حسد پاریدلی ؤ کوم چی سید د معارف په مجلس کی دتعلیم او روزنی دخپریدو دپاره ښه په زړه پوری پیشهادونه کړی ؤ. (دغو پیشهادونو زیات ابتکارات درلودل او داصلی استعداد څخه یی دتربیی او تعلیم اسانه عملیه شروع کړی وه څنگه چی دغو ابتکاراتو دټول مجلس دغړو توجه جلبه کړه اودسید جمال الدین افغانی دعلم او فضل څخه یی ترجمانی کوله نو ځکه د حسد کینی او رخی په اساس، حسن فهمی افندی باندی چی په ترکیه کی یی خپل خان یولوی شخصیت گڼه او دشیخ الاسلام لقب یی گټلی ؤ قهر او غصه راغله او دخپل قهر او غصی دښکاره کید و موقع یی مساعد وخت ته وساتله.) حقیقت دادی چی کینه او حسد دضعف او ډاری څخه پیداکیږی ځکه چی قوی او شجاع سپری ددی له پاره کینه او حسد نه کوی چی کولی شی خپل مطلب ته ځان ورسوی مگر ډارند او بی کفایته انسان نشی کولی چی ښه کارو کړی نو کوبښن کوی چی دکینی او حسد په اساس جوړ کارونه وران کړی همدا وجه وه چی دحسین فهمی افندی ږنده کینه او حسد وپاریده او دسید جمال الدین افغانی په ضدی داسلام له نامه څخه ناروا استفاده وکړه او خپل مقابل یی داسلام په خلاف متهم کړه ترڅو خلک ورڅخه متنفر شی، دا جگړه دسید جمال الدین افغانی د هغی خطابی څخه وروسته شروع شوه کوم مه چی ده دا خطابه په اواخرو د ۱۸۷۰ میلادی

کال چی مساوی د ۱۲۸۷ هجری کال او د رمضان میاشت وه د ترکیی په دارالفنون کی ایراده کړه. که څه هم سید جمال الدین افغانی داحتیاط د پاره خپله دغه خطابه د معارف وزیر او دتر کیی ځینی لویانو ته لوستی وه او هغوی د خطابی پوڅ والی او ابتکار ته حیران شوی و او ستاینه یی کړی وه خو بیا هم دراتلونکو تخریباتو مخنیوی ونه شو همغه و چی دجلسی او خطابی د لوستلو ورځ راغله او له هری خوا څخه خلک ددی نادر او لوی عالم څخه کوم چی د خلکو په ژبه او سویه به غړیده دوینا او خطابی د اوریدو دپاره راغلل. دا خطابه او نوشته خاص ددی دپاره وه چی دفن او صنعت څخه بحث و کړی او هغه روښا نه کړی چی د فن او صنعت د لیاری د خلکو منافع تامین کړی شی.

په دی خطابی کی سید جمال الدین افغانی د فلسفی او نبوت په هکله یوه مقایسه او مقارنه وکړه او په خپل تحلیل کی یی وویلی: فلسفه د ښه بهتر و صنعتونو څخه بهتر صنعت دی او دا په زده کړی او څیړنی لاس به رآخی خو نبوت الهی ښه ده چی الله ج چا ته چی یی و غواړی دښنی په ډول ورکوی او یا ددی دپاره څه خاص بند گان غوره کوی، سید جمال الدین افغانی وویلی: نبوت د فلسفی او حکمت څخه بل فرق هم لری هغه داچی نبی د خطابی څخه معصوم او پاک انسان دی چی ده ته بی دکومو مقدماتو له ترتیبه او بی له غوښتنی وحی راغلی وی مگر حکیم او فیلسوف خطا کیږی هم او دی حقیقت ته تر هغه نشی رسیدلی تر څو چی حقیقت ته درسیدو دپاره زیاد کو ښښ و نه کړی او کله حقیقت ته سره د کو ښښه حتی هیڅ کله نه هم رسیږی. ددی خطابی دایرادولو څخه وروسته حسین فهمی افندی د خپلی کینی زهر هره خوا وپاشل او ویلی: سید جمال الدین په دی عقیده لری چی نبوة د صنعتونو

څخه یو صنعت دی، دی افندی دمسجدونو واعظان او ددین ساده علما د سید جمال الدین افغانی په ضد و پارول تر څو پری هجوم راوړی او په کفر او الحادیی متهم کړی.¹

سید جمال الدین افغانی د خپل ځان څخه ددفاع له امله د حسین فهمی افندی دبهتان محاکمه و غوښتله. دهغه وخت جریدو ددوی په اختلافات کی د لوستونکو دپاره بڼه دلوستلو شیان برابرولی شول، نو کوبښن و شو چی ددی اختلاف په متعلق څه جوړ او یا څه زیات شی. هغه وخت دترکیبی خلک ټول دوه ځایه شول، یوی خوا د حسین فهمی افندی پلوی کوه او بله دده مقابل سید جمال الدین افغانی مرسته کوله. هغه وخت ځینی پوهانو سید جمال الدین افغانی ته وویلی چی صبر وکړه او راتلونکو ورځو ته د حق او باطل د ښکاره کیدو وظیفه و سپاره مگر ده بی له دی حق واضع شی نورڅه ونه منل.

دا جگړه او اختلاف داسی اندازی ته ورسیده چی د ترکیبی صد راعظم دا اختلاف دفتح کیدو دپاره دپته مجبور شو چی سید جمال الدین افغانی څخه یی و غوښتل او وویلی:مهربانی وکړه داوس له پاره د ترکیبی «استانه» یعنی «استانبول» ښار څخه لاړ شه تر څو چی اختلاف ورک او قراری شی ورته به بیاراشی. دا په ښکاره او ظاهری ډول هغه څه و چی په دارالخلافة ترکیبی کی پینښ شول.

(زما په عقیده او تحلیل که څه هم هغه وخت ترکانو دا مپریالیست او استعمار دخطر اتو ددفاع دپاره اسلامی و حدت او یووالی غوښته خو دغه یووالی

¹. ددکتور محمود قاسم له کتاب «جمال الدین الافغانی» څخه (۱۹-۲۰)صفحو او مخونو څخه استفاده وشوه.

بی په دی ډول غوښته چی داسلام با داری به دترکانو په لاس کی وی او د هغه وخت دترکی نظام اویان به په خپلو کړو اووړوکی خپل واکه وی خو سید جمال الدین افغانی دواقعی اسلام دپاره کار کاوه او داسلام په نامه د ناروا استفادو سخت مخالف و، به دغه لپاره کی دده تحریک په ټولی ترکیبی کی سخت تاثیر واچوه نو په دی اثر ترکی نظام دسید جمال الدین دتاثیر او تحریک څخه په سخته ویره کی ولویده نو د حسین فهمی افندی په شانی دینی علمائی دده په ضد تحریک کړل، اختلاف ئی پیدا او زیات ئی کړه او په دی بهانه بی سید جمال الدین افغانی دترکیبی د خاوری څخه وویسته)

دترکیبی څخه دسید جمال الدین افغانی وتل او اول حجاز اوبیا مصر به دده تلل

سید جمال الدین افغانی د قهر او غصی په حالت کی دترکیبی څخه لاړ او یا و شړلی شو دی اول حجاز ته لاړه او هلته یو څه لږه موده پاتی شو خو څنگه چی دهغه ځای هوا د ده دصحت سره برابره او ملائمه نه وه نو د دوم واره لپاره ئی مصر ته د تللو اراده وکړه او مصر په خوا روان شو.

مصر ته دوهم وار سید جمال الدین افغانی رسیدل او هغه حالات چی ده ته په مصر کی داخل پیښ شول .

کال ۱۸۷۱ میلادی ۲۲ د مارچ میاشتی مساوی داواڼلو د ۱۲۸۸ هجری کال ؤ چی سید جمال الدین افغانی مصر ته ورسیده.

دا هغه ورځی وی چی په مصر کی د مصر صدراعظم «ریاض پاشا» ؤ او په «ناظر النظرار» یادیده. باید دانبنکاره کړو چی ریاض پاشا سید جمال الدین افغانی مصر ته د تگ له امله مایل کړی ؤ اودا ئی ور ته ښه ښکاره کړی وه چی په مصر کی استوگنه و کړی.

ریاض پاشا په ترکیه کی دسید جمال الدین افغانی سره پیژند گولی پیدا کړی او ورسره ئی کتنه کړی وه ریاض پاچا په سید جمال الدین افغانی کی دا استعداد لیده چی دغربی خطر په مقابل کی د مصری عامی رأیی د تحریک دپاره په ده اعتماد کیدی شی یعنی غربی هغه خطر چی آثار او علائم ئی دمصر په چاپیریال کی ښکاره کیدل.

ریاض پاچا داقتصادی،سیاسی، او فکری نهضت او پر مختگ دپاره زښته زیاته هڅه درلوده او په دی ئی باوروو چی سید جمال الدین افغانی کولی شی چی د خلکو وطنی او ملی غیرت او میړانه روښانه او وپاروی؛ ځکه چی ده په د ه کی دا توان لیده چی کولی شی دحقوقو دمطالبی دپاره خلک انقلابی حرکت ته وادار کړی نو کله چی سید جمال الدین افغانی مصر ته راغی دمصر حکومت دده ښه هرکلی وکړه او په میاشتی کی ئی ورته لس پونډه معاش و ټاکه او له بلی خوائی داستوگنی یو داسی ځای ورته برابر کړه چی که وځواپی خپلو شاگردانو ته په کی درس هم ورکړی.

وایی: دی په ازهر کی اوسید، خو بیا له هغه ځایه څخه لاړه وایی: دی په «خان خلیلی» او یا په «حارة الیهود» منطقو کی اوسیده ځینی وایی: دده دا زهر علماؤ تر منځه داسی مناظری او بحثونه را غلل چی دنفرت موجب شول.

حقیقت دا دی چی سید جمال الدین افغانی به ازهر ته بی دزیارت او کتنی په ډول نه تلو او دا زهر څخه دده کتنه هم یوازی دجمعی په ورځ وه خو سره ددی هم دته له هری خوا شاگردان او طالبان راغلل او ورڅخه دوی باندى دده تاثیر دسیاسی له اړخه زیات ؤ.

په هغه وخت کې دسید جمال الدین افغانی مجالس او صحبتونه معروف او مشهور دی او دده داسې عادت ؤ چې ورځ به ئې په کور کې تیروله خو همداچې شپه به راغله، په خپله امسا باندې به ئې تکیه کوونکې (ازبکیه) محلی ته نژدې دقهوی دکان په خوا روان شو، دا دکان د «قهوة البوسته» په نامه یادیده هلته به دی کیناسته او نور شاگردان او ملگری به ئې لکه د نیم دائری په شکل ورڅخه چاپیره شول دده په شاگردانو او ملگرو کښې دلغت، شعر، منطق، طب، کیمیا، تاریخ، جغرافیې، هندسې، او د طبیعی علومو د زده کړې کسان ؤ دوی به دسید جمال الدین افغانی څخه په دغو علومو کې د قیقی پوښتنې کولې او ده به ورته دهرې پوښتنې او اشکال په مقابل کې په سلیس عربی ژبې ځواب ویلې دده ځوابونه لکه دسیلاب په شانې بی دکوم خندا او ځنډ څخه بهیر درلوده چې په اوریدونکو به ئې دهشت او تاثیر اچوه او دهر اعتراض کوونکې او پوښتنې کوونکې دپاره په ئې قناعت ورکولو دا جلسه او علمی غونډه به دشپې ترډیره وخته پوری روانه وه او په آخر کې ئې دقهوه خانې پیسې ورکړل، بیر ته به خپل کور ته وگرځیده.

سید جمال الدین افغانی کله چې داسماعیل دقدرت په وخت کښې دمصریانو په احوال او مسایلو پوه شو، نو ددوی په وران و بجاړ او بدې و ضعی متأثر شو او په دی ئې باور راغی چې دمصریانو د بیداری دپاره بی له تعلیمه بله لاره نشته ده ځکه چې جهل ددښمن کلک ملگری دی.

سید جمال الدین افغانی هلته دوطن د اولادونو ترمنځه دمرستی او تساند اساسونه کینښودل ځکه چې هغه وخت مصریان دستختو لانجو سره مواجه ؤ، دوی به دا عقیده درلوده چې دخپلو پاچایانو غلامان دی، دوی دظلم

په مقابل کی بی له رضا او اطاعت څخه بله چاره او حق نه لری، ددوی داکترو سره دیووالی او خپلو حقوقو د ژوندی کولو او اخستلو فکری نه ؤ ، حتی که چیری هغه وخت مصریانو پاچایانو دا منلی وی چی خپل ولس دځانه سره دوطن دمصالحو دټاکلو په فیصلی کنبی شریک کړی او ددوی دپاره پارلمانی مجلس جوړ کړی نو به یو عجیب حالت پیدا شوی ؤ ځکه چی چپ او معارض حزب اثر به نوی او دپارلمان غړی به ټول بنی خواته تولیدل، ټول به لکه دکنیو په شانی استعمالیدل او دپارلمان هر غړی به دوطن څخه دفاع او دحاکم سره مناقشه، بحث او حساب کول کم عقلی او بی ادبی گنله.

نو په دی اساس دسید جمال الدین افغانی په نزد عبث او بی فائدی کار بنکاریده چی په مصر کنبی داصلاحاتو په منظور سیاسی او پارلمانی تنظیم برابر کړی بلکه دهري څه نه اول دا ضروری کار ؤ چی دزړونو او فکرونو دروزنی او اصلاح کار برابر شی ځکه که خلک یو واری پوه شی بیا نو دخپل حکومت جوړول ورته آسانپری نو په دی اساس سید جمال الدین افغانی ته دا جوته شوه چی دا خبار او خپرونو دلیاری عامه افکاربنه اصلاح کیدی شی بنه تاثیر اچوی او دافکارو دتحریک دپاره بنه لاره ده نوځکه ئی دځینو جریدو په پیدا کولو او خپرونو کی کونبسن و کړه او دخپل څه پیروانو سره ئی دا غوټه کړه چی دمصر په نامه یوه جریده راوباسی نو په مصر کنبی ئی ددی جریدی دخپرونی کار برابر او ادیب اسحق ئی دلیکلور ریاست په غاړه واخیست څه موده وروسته ده مناسبه ولیده چی د«اسکندریه» بنارد «قاهری» څخه دا خبار ویستلو دپاره بنه مساعد دی نو دا دیب اسحق څخه ئی و غوښتل چی هلته لاړ شی او «دسلیم نقاش» سره د(التجارة) په نامه د بلی جریدی په خپرونه کی مرسته وکړی او دخپلو

شاگردانو امام «محمد عبده» او «ابراهيم اللقاني» څخه ئی وغوښتل چې په دغه دواړو جریدو کی دتوان په انداری خپلی اجتماعی او ادبی مقالی خپری کړی. دا وخت سید جمال الدین افغانی کونښن کوه چې په سیاسی او اجتماعی موضوعاتو کی لیکنی وکړی کله چې دغه حرکت دده دشهرت او فعالیت د څرگندیدو دپاره لوی عامل شو، هغه وخت سید جمال الدین افغانی خپلی لیکنی کله په خپل اصلی نوم او کله ئی په مستعار نوم «مظهر بن وضاح» خپری کولی لکه چې دده سیاسی لیکنو لویه هنگامه او آوازه پیدا کړه دغو خپرونو په مصر کی زیات تاثیر واچوه او انگستان ته هم صادریدلی.

په دی مقالو او خپرونو کی سید جمال الدین افغانی دشرق په استعمارو کی دانگلیسانو غدر ښکاره تحلیلولی او ددوی دهغو دسیسو څخه ئی پرده پورته کوله کومی چې په کمزورو ملکونو ئی دخلکو او ددوی دحاکمانو ترمنځه تفرقی اچولو کار کولو.

سید جمال الدین افغانی دا واضحه کړه چې امپریالیستی استعمار دا دعوی کوی چې غواړی دکمزورو قدرتونو ساتنه او حمایه وکړی خو په زړه کی دخلکو دتیت او پرک کولوارا ده لری.

دوی په عین وخت کی مهربانی، داصلاحی کونښنونو، دظلم درفع کیدو او دخلکو د ژوند دښه کیدو تظاهر کوی مگر په زړه کښی د امپریالیستی داستعمار راوستلو تصمیم لری. دی مقالو او خپرونو دانگلستانو توجه او اهتمام تر داسی اندازی جذب او جلب کړه چې په انگلستان کی د احرارو دیمکرات د حزب رئیس «گلادسون» دسید جمال الدین افغانی مقالو او خپرونو ته داشاری

په ترڅ کې وائی چې دی په اسلامی نړۍ کې د فکرتی تحریک د لویو رهبران څخه دی.

دسید جمال الدین افغانی سیاسي ټولې ښوونې ویناوې، خپرونې او تحریک د خمود دمنځه وړو او د عمومی بیداری او یقظت دپاره ؤ، همدا وجه وه چې دمصریانو دبد حالی څخه یادونه کوله او بی له بی حوصله کیدو څخه به ئی مصریانو ته ویلی: نژدی ده چې دوی دغلامی او بردگی له بنده څخه خلاص شی ده په ښکاره ډول مصریان تر ټل د بی زړه توب شرم او عاریې ورته ورکوی او دانگستانو او تیر و زمانو د ټولو هغو ولسونو داستعمار څخه ئی ډا رول کوم چې ددوی په سرئی باداری او حکومت کړی وی.

سید جمال الدین افغانی به مصریانو ته ویلی: دا ولی دوی دخواری ورائی او ذلت ژوند قبلوی؟ او بیا دوی ددغه شانی ذلیلی وضعی دمنلو دپاره خپل ځان په داسی سستو دلائلو غولوی چې وائی: دا د دین لارشونه ده؛ لکه چې وائی: «انهم قوم صابرون راضون بما قسم الله لهم» ژباړه دوی دالله پاک په قسمت کی چې دوی ته ئی ورکړی صابر او راضی قوم دی. سره ددی چې دوی دسر په ستوگو وینی چې واک لرونکی ددوی دغلط صبر او توکل په حالت کښی هم په دوی قساوت او بی رحمی کوی.

سید جمال الدین افغانی دمصریانو په هکله وائی «لوکان رای هذه الرعية قليل من الاعتداد بالنفس، والاحساس بالكرامة لماقبلت الذل و الضنك. اليس عجا ان يضحك هؤلاء القوم في حين يجدر بهم البكاء لقد الفوا أن يقابلوا المصائب بالمرح و الابتسام»

ژباړه: که چیرې دغه ملت څه لږه اندازه خپل ځان باندې اعتماد او دکرامت احساس درلودلی نو به ئې دغه شانی ذلت او ساده توب نوی منلی آیاد تعجب خبره نه ده چې دوی د ژړا په موقع کښې خاندی حقیقت دا دی چې دوی دمصیبت او لانجی سره په توقو خندا مقابله کوی.

باید ووايو چې دا يوازې د مصريانو خاصه نه ده بلکه په عام او متفاوت ډول په ټولو شرقيانو کې داصفت ليدل کېږي لکه چې مرحوم «الکواکبي» دشرق خلکو دپاره وايي: «هل لکم في هذا الصبر فخرا و لکم عليه اجر؟ کلا والله انما انتم وهمون، ليس لکم الا القهر في الحياة، وقبح الذکر بعد الممات، لانکم ما افدتم ولاستفدتهم من الوجود، بل اُتلفتم ماورثتم عن السلف و صرتم بئس الواسطة للخلف..تشکون الفقر ولا سبب له غير الکسل، هل توجون الصلاح وانتم يخادع بعضکم بعضا ولا تخدعون الا انفسکم، ترضون باندی المعيشه عجزا، وتسمون قناعة، و تهملون شئونکم تهاونا وتسمونه توکلا لماذا تحکمون فيکم الظالمين حتى في الموت؟ أليس لکم من الخيار ان تموتوا کما تشاءون لا کما يشاء الظالمون؟ هل سلب الاستبداد ارادتکم في الموت؟»

ژباړه آیا تاسو ته په دی بی معنی صبر کی کومه فايده او افتخار شته دی؟ نه خیر په والله چې ډیر بدخیال او توهم کوی، تاسو ته له دغه بد عادت څخه په ژوند کی بی له قهر او غضبه اودمرگ څخه وروسته بی له بدی یادونی بل څه نشته دی. که تاسو دخپل ځان څخه دځان او دنورو دپاره کومه گټه وانه خستله بلکه دپلرو میراث مو ضائع او داو لادو دپاره بده واسطه شوی..... تاسو د فقر او عاجزی څخه شکایت کوی او په دی نه پوهیږی چې ددی سبب او علت بی له تنبل توب څخه بل څه نه دی. ایا تاسو د اصلاحاتو هیله لری حال داچې

تاسو یو تر بله غولونه کوی او په دی نه پوهیږی چی خپل ځان غولوی، تاسو دکمزورتیا په وجه په تیټ او پاتی ژوند راضی ئی او دا د قناعت په نوم یادوی، خپل کارونه مو دسستی او تنبلی په واسطی پری ایښی دی او بیا ئی دتوکل په نوم یادوی.... دا ولی ظالمان په تاسو باندی حتی دمرگ په حالت کی هم مسلط دی آیا تاسو د دی واک نه لری چی په خپله خوښه مړه شی نه دظالمانو په خوښه، نه پوهیږم چی دا، ولی استبداد له تاسو څخه اراده اوواک حتی دمرگ په حالت کی هم سلب کړی دی؟

سید جمال الدین افغانی هغه وخت په اروپایی هغو دولتو باندی تهاجم او حمله کوله کوم چی دمصریانو په کارونو کی مداخله کول غوښتلو.

سید جمال الدین افغانی دا احساسوله همدا چی احزاب لپاره جوړه شوی نوی چی دمشرانو ترمنځه ئی اختلافات پیداشی او ورڅخه ښه مخلص عناصر ووځی خوسره ددی هم څنگه چی په مصر کی حزبی حرکت روان او مسلم حقیقت او واقعیت و نوڅکه دی په کال ۱۸۷۸ میلادی کی مجبوره شوی چی په (الماسونی) حزب کی چی یو تربله ئی کلک روابط درلودل دا حل شی. حتی چی دی وروسته دلبری مودی څخه ددی حزب در ئیسانو څخه وگرځیده^۱ خوڅنگه چی سید جمال الدین افغانی نشول کولی چی داسی ډارنو او سستو ملگرو سره کار وکړی نو ځکه ئی یو وطنی او ملی ټولنه جوړه کړه او په هغه کی ئی خپل شاگردان او پیروان راټول کړل چی شمار ئی دری سوه غړو ته رسیده او ده ئی ریاست په غاړه واخیسته، په دی حزب کی دخپلو حقوقو د غوښتنی تحریک شدت پیدا کړه، په دوی کی د آزادی سره دمینی او علاقی تلقین زیات

1. داستاد احمد امین د تالیف - زعماء الاصلاح فی العصر الحدیث (۷۲-۷۳)

شو او سید جمال الدین افغانی دخپل حزب غړی دیته لمخول چې د پاچایانو او واگ دارانو د مراقبت او کنترول دپاره د قانونی ژوند مطالبه او غوښتنه وکړی همدا وجه وه چې توفیق پاشا چې دمصر ولوی واکدار اسماعیل زوی و دسید جمال الدین افغانی دلیدو غوښتنه وکړه او په دی کتنه کی ئی ورسره وویلی چې دی په یقینی ډول دمصریانو خیر او سعادت غواړی.

او دمصر د نهضت او پرمختگ سره علاقه لری خو څه وکړی چې په خپله ومصرو لس دخپل پرمختگ څخه غافل او جاهل دی نو دی به په یوازې څه وکړی شی؟ سید جمال الدین افغانی په ځواب کی وویلی:

اجازه راکړه چې تاسو محترم امیر ته په آزادی، صراحة او اخلاص ووايم دمصر ولس لکه د نورو ولسونو په شانې دجاهل، غافل او بیکاره څخه خالی او پاک نه دی خو دعالم او عاقل څخه محروم هم نه دی نو په کوم خالی نظر چې ته مصری ولس او خلکو ته گوری هغوی هم همغسی تاسو لوی جناب ته گوری خو که تاسو ددی مخلص نصیحت قبول کړی او په دی کار باندی چالا کی وکړی چې د شورا لیاری خلک د وطن په بنادی نظریی حرکت او عمل کی شریک شی دا کار به ستاسو قدرت محکم او سلطنت ته به مو داوم ورکړی.

په ظاهر کی توفیق داسماعیل ددی نصیحت قدر او مننه وکړه او دا وعده ئی وه کړه چې که دده وخت راشی دداسی اصلاحاتو دپاره به اقدام وکړی ځکه چې په دی وخت کی ټول اختیار دده د پلار اسماعیل سره دی. دسیدجمال الدین افغانی او دتوفیق تر مینځه دغه رابطه ددی سبب شوه چې د توفیق مننه زیات وشوه؛ ځکه چې دده په خوا دمصر د لویو منصبونو رتبه خلک متوجه شول

او د علم خاوندان کوم چی سیاسی او اصلاحی افکار ئی نشرول ورسره ملگری شول.

له بلی خوا په همدی وخت کینی داجراء توله پلوه داسماعیل ظلمونه او ناپوهی داسی اندازی ته رسیدلی وه چی خلکو داسماعیل لری کیدل غوښته حتی چی وائی وضع تر داسی اندازی ورا نه شوی وه چی سید جمال الدین افغانی دخپل شاگرد محمد عبده خخه و غوښتل چی اسماعیل ووژنی. لکه چی محمد عبده په دی اعتراف کړی دی چی سید جمال الدین افغانی داسماعیل دلری کیدو دپاره زیاته هخه درلودله او له ده خخه ئی دهغه دوژلو غوښتنه کړی وه. وائی: محمد عبده هم د خپل استاذ امر د تنفیذیدو اراده درلودله خوده لا تر خودا کار نه وکړی چی په کال ۱۸۷۹ میلادی ۲۶ دجولائی میاشتی د«الاستانه» یعنی «استانبول» خخه داسماعیل د معزولیدلو خبر ورسیده او په همدی ورځ ددی خبر ورسیده چی توفیق د«خدیو»، یعنی دلوی والی او امیر په حیث مقررشود. توفیق په اوله خطابه کینی داسی ښکاره کیده چی دی دسیدجمال الدین افغانی سره په خپلو وعدو کی وفاکوی هغه داچی ده وویلی دی به ضرور په مصر کی پرمختگ راولی، قرضونه به خلاصوی، تعلیم به خپروی او پارلمانی حکومت به منخ ته راولی لیکن وروسته دیوڅه مودی خخه ښکاره شوه چی توفیق درائی، عزم او ارادی له پلوه سست او سخت متردد

انسان ؤ. توفیق په خپلی چوکۍ ډاریده او په خپلی وعدی ئی عمل ونه کړه؛ بلکه د مصر څخه ئی دسید جمال الدین افغانی دشرلو او فرارولو تصمیم ونيوه.¹ دهغو خدمتونو خلاصه او مجمل کوم چی په مصر کی سید جمال الدین افغانی او د مصر ملی او وطنی حزب انجام کړی دی

سید جمال الدین افغانی په مصر کی اته کاله پاتی شو او په دی موده کښی ئی دمصر، مصریانو، شرق او شرقیانو، اسلام او مسلمینو بلکه دټول انسانیت دپاره زښت زیات نه هیریدونکی خدمتونه ترسره کړل لکه چی شیخ «محمد محلاتی الفروی الفارسی» په خپل کتاب «گفتار خوش یار قلی»² کښی مصر دپاره دسید جمال الدین افغانی دخدمتونو څخه دده داستو گڼبی په موده کی په لاندی ډول یادونه کوی:

شیخ محمد عبده زیات دسید جمال الدین افغانی دشخصیت د تاثیر لاندی راغی اولکه دسوریی شاگردانو په شانی ئی تابع او ورسره ملگری شوله ده څخه ئی د فلسفی، علم کلام، فقه، اصول او نوی فلسفی علوم او دمعاصر عصر داصولو مبادی یادول او دده ملگرو «عربی پاشا»، «المهدی» او دده نور وشاگردانو او په مصر کی زیاتو مثقفینو دمصر دنجات، آزادی، دخلکو درفاهیت او دوطن دخیر اوسعدت دپاره په فعالیت شروع کړی وه، هغه وخت سید جمال

1. دا مطلب ((التاریخ السری لاحتلال البریطانی لمصر)) کتاب په (۳۵۴) صفحه کی دمحمد عبده دهغی وینا څخه لیکلی ده کومه چی ده کال ۱۹۰۳ میلادی دمارچ دمیاشتی په ۱۸ په خپل کور کښی ور باندی بحث کړی دی.

2. دا کتاب ((نجف اشرف)) کی کال ۱۳۴۰ هجری، ((العلویه)) مطبعی کی استاد محمود په کونښن چاپ شوی دی.

الدین افغانی داسی ښکاره کیده لکه چی دعیسی ددم اودموسی دلاس په شانی تاثیر لری، دده وینا په خلکو کی زیات قوی تاثیر اچوه او کله چی ده ملی او وطنی حزب جوړ کړه په پوره ذوق مصری خوانان په کی داخل شول، دده لیارښونو د نفسونو د تهذیب دپاره پوره تاثیر اچوه، ده دمصریانو په زړه کی داسلام مینه خښه او دمسلمانانو دیووالی دپاره ئی عملی اقدام وکړه، ټولو باور وکړه چی ددسید جمال الدین افغانی دنصائحو په پیروی کی داسلامی امت دژوند راز پروت دی نو مصریانو دده دبلنی مننه اوپوره قدردانی وکړه، دمصر اسلامی خوانان ورباندی را ټول شول. ځکه چی ده دسعادت په هغه کلی چی دده په مبارک لاس کښی وه ددوی مشکلات حلول.

په مصر کی دمصر دملی او وطنی حزب اولی جلسی دده په ریاست غونډه وکړه، ددی حزب تنظیم نهایت دقیق ؤ، غلو او وران کارانو نشول کولی چی ددی حزب په صفوفو کی داخل شی او ددی حزب په غړو دا حرامه شوی وه چی دحزب په وسیلی ځان ته ناروا شهرت او اعتبار پیدا کړی او یا دا جنبیانو داخلاقو پیروی او پروند تقلید وکړی. دی حزب په خپلو دغو شرایطو خلک تلل، معلومول او دښواو بدو امتیاز ئی کولو.

حقیقت دادی چی دمصر وطنی اوملی حزب غړی دکبر او غرورخه زیات لری او په ټول قیمت دوطن دخدمت او اعتلا په لیاره کی ایثار او قربانی ته آماده او حاضر ؤ، سید جمال الدین افغانی ددوی په مشری د لیارښوونی او تشویق کارکولو او ددوی حرکت ورخ په ورځی مخ په وړاندی روان ؤ. هغه وخت دمصر د وطنی اوملی حزب غړی په یو روایت دری سوو او په نورو روایتو له دی شمار خه څه لږ ؤ سید جمال الدین افغانی به په غونډو او ټولنو

کی خلک دخپلی وینا او تحلیل په وسیلی په هغو حقائقو پوهول چی اسلام په مبین دین او شریعت کی دمسلمانانو خیر عزت او رفعت پروت دی، ده به خپلی دغه مؤثری ویناوی او خطابی وخت په وخت ایرادولی او دا به ئی ثابتوله چی اسلام دخپل مبین کتاب قران کریم په وسیلی خلکوته دبشری طبیعت دمدادی او معنوی اعتلا او بنیگنډو لیارښوونه کړی ده.

سید جمال الدین دا روښانوله چی زمونږ اجداد او اسلاف هغه وخت د عزت او سیادت لوړی مرتبی ته رسیدلی ؤ کوم وخت چی په دی کتاب ئی تمسک او کلک عمل کړی ؤ، په حقائقو ئی راغونډ شوی او اصلی اهداف ئی روښانه کړی ؤ خو کله چی ددی برابری لیاره څخه منحرف شول او احکام ئی شاته وغورزول نو دژوند دغه شانی ټیټی مرتبی ته ولویدل ځکه چی الله پاک دیو قوم ښی گڼی ترهغه وخته نه بدلوی ترڅو دوی په ځان کی بدلون راولی او د بدبختی په خوا متوجه نه شی.

سید جمال الدین افغانی وائی: د اروپایانو څخه شکایت او هغوی په دی متهم کول چی ددوی دانحطاط او پاتی کیدوسبب شول غلط دی ځکه چی مسلمانان ترهغه وخته خوار او بدبخت شوی نه دی ترڅو چی ئی دسمی او محکمی لیاره څخه انحراف کړی نه دی.

لدی څخه وروسته سید جمال الدین افغانی دبدبختی څخه دمسلمانانو دخلاصون ممتازه لیاره روښانه کړیده او هغه لکه چی قران کریم وائی دخدای په متین دین باندی محکمی منگلی خښول دی. سید جمال الدین افغانی دمصر دوطنی اوملی حزب په پنځلسمه غونډه کی دخطابی په منبر پورته شو او په خپلی وینا ئی داسی پیل وکړه:

بی شکه چی تا ویلی دی اوستا وینا حقه ده «والذین جاهدوا فینا
لهندیهم سبلنا وان الله لمع المحسنین»
ژباړه هغه کسان چی زما په لپاره کی کوشنې کوی هغوی ته خپله لپاره
نبیم او ضرور پاک الله د صالحو کسانو سره دی.

خنګه چی زما بلنه دهغو پاکو ارواحو په خوا متوجه ده کوم چی دلته سره
راغونډ شوی دی او زړونه ئی ستا د مهربانی رضا په خوا د اخلاص اطاعت لری
نوالهی ماته دخپلی حقی وینا په مطابق او د هدایت دلپاری په خوا نبودنه وکړه.
ای محترم: په دی پوه شی چی دانسان له پاره بهتر مد نیت او د سعادت
سمه لپاره بی دقرآنه په لاس نه راخی نو قرآن کریم یو مقدس دستور او قانون
دی، دا د ټولو اشرفو ادیانو خلاصه او ترقیاته پوری د سماوی ادیانو ختمونکی او
قاطع برهان دی او په دواړو دارینو کی د سعادت او په دواړو ژوندونو کی د نجات
تضمین کوی نو افسوس زمونږ په حال چی خنګه ددی د حقیقت څخه غافله
شلو.

دی دستور او قانون زمونږ اسلاف او پلرونه د سعادت او عزت په لپاره کی
هغو د ډیرو لوړو مرتبو ته ورسول که څه هم دوی زمونږ په اندازه مد نیت ته نه و
رسیدلی نوولی او په څه مونږ دا شاته وغورځوه او یوازی د جمعو په شیو په
قبرونو باندی ئی د تلاوت او لوستلو اکتفا کوو، ددی تلاوت او لوستنه ددی
وسيله شوه چی روزه لرونکی ورباندی ځان مشغول وساتی او اطفال ورباندی په
مکتب کی قرار او آرامه شی.

مونږ تش له دی څخه د تعویذونو ندرونو او خیراتونو کار اخلو، د دروغو
قسمونو دپاره مو وسیله گرځولی ده، دکار دروانیدو او یاد سوال دپاره مو ذریعه

کړې ده، دوړو دغاړو بڼایست، دناوو امبیل، دنانوایانو ساتونکې، دمسافرانو محافظه کوونکې، دپیرانو داستانی وسیله، دمجلسونو بڼایست، د بریالیتوب لاینده، دپهلوانانو مرسته کوونکې په مختلفو بڼارونو کې دتجارت متاع، دکتابو دخرونکو پانگه، دیوکور څخه بل کور ته دتبرک دپاره نقلول او په کوڅو کې درذیلو کوډگړو سپرو او بڼڅو دپاره مو د لاس آله او وسیله ګرځولی ده.

آه افسوس! دقران یو سورة چې ددری آیتو نو څخه زیات نه ؤ یعنی د «العصر» سورة دصفي داصحابو دوړی ټولنی دسعادت موجب وګرځیده، هغوی وکړی شول چې دمکی صحراء کومه چې دشرك مرکز او دبتانو کور ؤ دتوحید په خونه او دعبادت دپاره په مصلی او مسجد واړوی... نو ای اه او افسوسه: چې دغه نازل شوی مقدس سماوی کتاب چې دالهې ذات څخه راغلی او دانسانی ټولو نیکمرغیو پانگه ده قدر او احترام ئی لږ شو او دسعدي شیرازی او عمر بن فارض ددیوانونو له کلیاتو او دجلال الدین رومی له مثنوی څخه هم دخلکو په نظر کې کم راځی او توجه دی ته ددغو کتابو څخه لږه شوی ده همدا وجه ده چې دقران دپند، ادب او مصالحو څخه څوک استفاده نه کوی. خو همدا چې خلک دشعر ابیات واوری سترګی او خولی ورته دتعجب څخه وازی پاتی شی او دقران دتلاوت په وخت کې نه څوک اهتمام نیسی او نه دمطلب دتعقل په خواږی توجه اړوی.

هو: قسم دستا په حق... پاکی ده تالره... تاویلی دی او د تاوینا حقه ده....
 «نسوا الله فانساهم انفسهم» ژباړه دوی الله له یاده وویسته په واقع کې دوی دخپل ځان ګټی له یاده وویستلی (ځکه چې دالله پاک یادونه دانسان دسعادت او نیکمرغی موجب ګرځی).

مونږ ته هیر کړې او زموږ د زړنو آینی ستا داصلی ذات د پیژندنې له پلوشو څخه محرومه شوی... الهی پاکي ده تالره تاویلی دی او د تا وینا حقه ده... ان الله لایغیر مابقوم حتی یغیر وا ما بأ نفسهم" ژباړه الله پاک دیو قوم بنی گنی ترهغه وخته نه بدلوی ترڅو دوی په خپله په ځان کښی بدلون راوولی او ددبختی په خوا متوجه شی.

حقیقت دادی چی مونږ خپله توجه ستا دپیروی له لیاری څخه اړولی ده همدا وجه ده چی زموږ عزت او سعادت په خواری او ذلت بدل شو نو په تاسو باندی لازمه ده چی دلوی خدای دلویو قدرتونو یادونه وکړی ځکه چی دده دنور روښانه پلوشی هغه دی چی په هغو شک او تردد لری کپیری او ورباندی رښتینی مسلمانان دوسواس له تاریکی څخه نجات مومی.

قران دنجات ډیوه ده څوک که ددی په لیار ښوونه لاړ نجات ئی ومونده او که چا ورڅخه مخالفت وکړه هلاک شو، دا دالله پاک محکمه لیاره ده څوک که ورباندی لاړه هدایت ئی ومونده او که چا پریښوده گمراه شو ای خلکو په تاسو باندی لازمه ده چی درسول الله علیه وسلم دویناؤ له ویل شوو ملغرو څخه استفاده وکړی ځکه چی دی صلی الله علیه وسلم وائی «اذا اراد الله بقوم سوء اقل منهم العمل و اکثر فیهم الجدل» ژباړه کله چی الله پاک یو قوم ته دبدی اراده وکړی نو په هغوی کی کار او عمل لږ او خلاف جگړه په کی زیاته کړی.

دا هم رسول الله علیه السلام فرمائی: دری شیان دی چی یو مسلمان باید هغه عادی ونه گنی په کار کښی اخلاص دمسلمانا نو امر او ته نصیحت او ددوی دعمومی ټولنی دفیصلو اطاعت.

مسلمانان یو تربله په حیاتی مسائلو کبسی تعاون او تساندلری، ددوی عاجزان دنورو په ډاډ فعالیت کوی او ټول دمخالف محاذ په مقابل کی لکه دیوه موتی په شان دی.

رسول صلی الله علیه وسلم فرمائی همیشه به قدرت زما د امت په لاس کی وی ترڅو چی دوی دفارس په کور کورانه تقلیدونو وانوړی. دا او داسی نوری تازه ملگری دومره طاقت لری چی یو ه ئی هم د ټول اسلامی امت د نیکمرغی تضمین کوی. والسلام علیکم ورحمة الله وبرکاته.

کله چی سید جمال الدین افغانی له منبر څخه بښکته شوده لیدل چی له ډیره تاثیره دجلسی دریمه برخه غږی بی هوبښه شوی دی او نور باقی نزدی ؤ چی خپل واک او جلب له لاسه ورکړی نو سید جمال الدین افغانی ؤ ژړلی او داوینائی کوله: «ای وحقک اللهم نسیناک فانستنا انفسنا» ژباړه الهی ستا په حق می دی قسم وی چی مونږ ته هیر کړی ئی چی دا په واقع کی مونږ دخپل ځان منافع هیر کړی دی او دخپلی گتې په ضد فعالیت کوو.

ده خپله دا وینا په پوره جذبی تکراروله حتی چی نزدی ؤ وولیری او هوبښیاری له لاسه ورکړی او په همدا ډول دمجلس حاضر کسان دری ساعته د ژړه سنگیدو او بی هوبښی په حالت کی ؤ.

دا وخت دمصر دلوی والی «خدیو» زوم «حسن عطا بیک» سید جمال الدین افغانی ته نزدی شو او دده په مخ ئی معطری او به وپاشلی چی دهغی په اثر بیداره شو او خپله وینائی په دی لاندی وینا ختمه کړه: په هر مسلمان باندی چی داسلام او مسلمانانو نجات غواړی واجبه ده چی دقران په احکامو عمل وکړی هغه په دقیق ډول بښه تطبیق کړی دخپلو اسلافو یعنی دصدر اول

دمسلمانانو پیروی و کړې او د خپل ځان د نیت په خلوص او اخلاص، د باطن په پاکۍ او اجتماع په خدمت عادی کړې، د بخل، حسد او بدې طمعی څخه ځان خلاص کړې او ساده ژوند په واجباتو عمل او حرامو څخه اجتناب غوره کړې، دا هغه پخه وسیله ده کومه چې زمونږ اسلافو د هغې پیروی وکړه نجات او بریالیتوب ئې په نصیب شو.

د سید جمال الدین افغانی ددی تاریخی خطابې په وجهې اوریدونکې وپاریدل او په سخت شوق راغلل نو اول کوم اقدام او کار چې دوی وکړه هغه داؤ چې خپل کور فرش، ظرف، د سپرلی وسایل او زینتی شیان ئې خرڅ کړل او دهغو قیمت او پیسې ئې دمصر وطنی اوملی حزب خزانې ته د مرستی او تبرع په ډول ددی دپاره ورکړې چې په عاجزانو، بیچاره گانو، مصیبت رسیدلو او داسلامی امت داصلاح په لپار کښې خرڅ شی او دحزب دغړو هر غړی داوعدده وکړه چې دالله پاک اطاعت او پیروی به کوی، دقران لپار ښونې به تطبیقوی، هره ورځ به کم تر کمه دقران یو حزب لولی، دقران په مفاهیمو کی به پوره دقت او تدبیر فکر کوی او ددی لاندی اساساتو په مطابق به خپل حرکت عیاروی:

۱- فرائض، نوافل به اداء کوی او دجمعی او جماعت باندی لمونځ کول به په ځان لازموی.

۲- په ښو کارونو کولو باندی به امر او له بدو کارونو څخه به خلک منع کوی.

۳- خلک به داسلام دین ته بولی.

۴- دسماوی اهل کتابو په مقابل کی په مجادله نه کوی مگر په ښی رویی اونیکی لپاری سره.

- ۵- د ففراؤ سره به احسان کوی.
- ۶- د محتاجانوسره به دتوان په اندازه مرسته او معاونت کوی.
- ۷- صله رحمی به کوی.
- ۸- دمريضانو دحال او احوال پوښتنه به کوی.
- ۹- دمساڼرو ملگرو احوال به اخلی.
- ۱۰- دسفر څخه راغلو ملگرو هر کلی به کوی.
- ۱۱- زکات به ورکوی.
- ۱۲- جاهل ته به لياره ښیي او غافل به تنبيه کوی.
- ۱۳- خپل ځان بی دردی او بدو خصلتونو څخه پاکوی او په خاص ډول دغره کیدو، کبر او یوازې خپل ځان لیدل اوداسی نورو بدو او صافو څخه.
- ۱۴- د نورو له خطاؤ څخه به عفو او تیریدل کوی.
- ۱۵- قهر او غصه به سپړوی (حوصله به کوی)
- ۱۶- بی فایدې او چاټې کارونو څخه به ځان ساتی.
- ۱۷- ددی حزب هر غړی به دخپلی یادونی په کتابچه کی د یادونی دپاره

دالاندی مواد لیکي:

- (الف) فقیر سره احسان.
- (ب) دغریبانو پوښتنه.
- (ج) دراتلونکی هر کلی.
- (د) دمساڼرانو ضروری کارونو حال او احوال ته رسیدل.
- (ه) په ښو کارونو امر.
- (و) صله رحمی.

- (ز) دمريض پوښتنه.
- (ح) جاهل ته ليارښودنه.
- (ط) غافل تنبيه كول.
- (ی) داهل کتابوسره په بنی طریقی مناقشه او بحث.
- (ک) دفسق او بدکاری څخه توبه.
- (ل) دبدکارمحوه كول.
- (م) دخطاڅخه عفو.
- (ن) دقههر او غصی سپړول.
- (س) اسلام ته دکافرانو ليارښوونه.
- (ع) دحق اداء.

دا مواد به په همدغه ډول دحزب هرغړی دځانه سره لری او عمل به ورباندی کوی او دعمل نتیجه به ئی ثبتوی او دحزب مرکز ته به دخپلو کارونو راپور ورکوی او د مصر دوطنی حزب مرکز به د راپورونو خلاصه باسی ترڅو دحزب عمومی غونډه دخپل حزب دفعالیتونو په ثمری او نتیجی پوه شی لکه چی دحزب غړو دا ليارښونی عملی کړی اوبیا مرکزی کمیتی دحزبی فعالیت نتیجه په لاندی ډول وویستله:

- ۱- نوی زره ایرانی تومان چی ۱۸,۰۰۰ مصری پونډونو سره برابریدل دمصری وطنی اوملی حزب غړو دتبرع اومرستی په ډول نقد را غونډ کړل.
- ۲- دهغو مریضانو شمار چی دحزب غړوئی پوښتنه او مرسته ورسره کړی وه، یوزرو پنځه سوه پونډو ته ورسیدله.

۳- دهغو مسافرو او دوطن څخه لیری کسانو شمار چی دحزب غړوئی دحال او احوال پوښتنه کړی اولازمه مرسته ئی ورسره کړی وه پنځه سوه تنوته ورسیده.

۴- دهغو مشکلاتو او احتیاجاتو شمار چی حل شوی دولس زره حاجاتو ته ورسیده.

۵- دهغو کسانو شمار چی دشرابو دخکلو او دلمونځ دترک کولو څخه ئی توبه کړی وه پنځه ویشت زره تنو ته ورسیده.

۶- ټولو هغو کسانو چی په انگلیسی ادارو او موسسو کی کار کولو دخپلو کارونو څخه لاس واخسته او دمصر ملی حزب دمجاهدینو سره یو ځای شول.
۷- کوم هغه لوی کسان چی دمصر وطنی حزب دمروستی دپاره دخپلو عیشونو څخه تیرشول اواضافه مال ئی دحزب خزانی ته وسپاره پنځه سوه تنه و.

۸- هغه تجار چی دافلاس په وجهی ورسره مرسته شوی وه پنځه او یا تنو ته ئی شمارپورته کیده.

۹- دهغو بی چاره بی کاره او بی وزلو کسانو سره چی مرسته شوی وه شمارئ دوه سوه شپږتنو ته ورسیده.

۱۰- دیهودو او نصاراؤ شمار چی مسلمان شوی و یو سل او شل تنوته ورسیده.

۱۱- داسلام دبلنی دپاره څلور څلوینت غونډی وشوی.

۱۲- دیوسلو شل اجتماعی اوعقلی مشکلو موضوعاتو دپاره دحل لیاره پیداشوی، نظریه او مشوره ورکړل شوی وه.

په دغه ډول ورځ په ورځی دژوند په هره برخه کی دمصر دوطنی حزب داجتماعی خدمتونو گراف اوچتیده او د فعالیت دائره ئی پراخیدله. لکه چی دبیطانیا مستشار لورد «کرومر» هم په دی پوه شوی ؤ چی دبیطانیا نفوذ په حیرانوونکی ډول له منځه ځی او دانگلیسانو تجارت ډیر سخت تاوانی شو.

دافریقا په قاره کی مسیحی مبشرینو او علما ؤ ته دا ثابته شوه چی دمصری وطنی حزب فعالیتونه خوڅو چنده هغو فعالیتونو اندازی ته رسیری چی دوی په ډیرو کلو کی ترسره کړی ؤ.

باید ووايو چی دمصر دوطنی حزب فعالیت هغه وخت تر داسی اندازی ورسیده چی انگلیسی مؤظف مامورین ئی په سختی ویری کنبی واچول ځکه چی دوی کتل چی مصریان نه غواړی ورسره مرسته وکړی او په دی وجهی ددوی کارونه دسختی ناکامی سره مخامخ شوی لکه چی دا احساس په مصر کی دانگلیسانو تجارتی شرکتونو کولو او مصریانو دوی داسلام او قران دبنمنان گنل او ددوی سره ئی دمرستی کولو میلان نه درلوده همدا وجه وه چی دانگلیسانو تجارت دحیرانوونکی تاوان سره مخامخ شونو لورد «کرومر» داسی راپور ورکړه: دمصر وطنی حزب کوم چی مشری ئی دسید جمال الدین افغانی په لاس کی ده که همداسی او په هم دی ترتیب په خپل فعالیت کی پاتی شی نو به په لږه موده کی انگلیسی تجارت په مصر افریقا او آسیا کی له منځه یوسی او دانگلیستانو نفوذ به په قطعی ډول محوه کړی. لورد «کرومر» دا ثابته کړی وه چی په مصر کی دوطنی حزب موجودیت د انگلیسی سیاست په مقابل کی سخت مانع دی؛ نو باید ضرور په قطعی ډول داحزب له منځه ویورل شی په یو

بل راپور کی لیکل شوی دی او وائی: دمصر دوطنی حزب فعالیت دعربی هغه نهضت بنکارندوی دی کوم چی په خوا دیارلس قرنه راهیسی ورباندی پیل شوی ؤ او دا حرکت په حقه دعربی سلطی هغه کیفیت ثابتوی کوم چی دیوه قرن دخلورمی برخی خخه په لږه موده کی ئی ددنیا په دریمه برخه آبادی باندی تصرف لاس ته راوسته.

دمسیحی کلیسا دغونډی غړو ویلی دی: دچا په زړه کی له دی خخه سخته دتعجب خبره نه ده تیره شوی چی دمسیحیانو مثقف قوی او دانسان په ژوند کی په ټولو وسایلو مجهز اوه سوه ملیونه خلک دی دخلوبینستو هغو کسانو په مقابل کی ما تی وخورمی کوم چی یوه قوی او دانسانی ژوند په ټولو لازمی وسایلو مجهز اوهسوه ملیونه مسیحیان دی کوم چی یوملنگ ئی رهبری کوی...

د«بورسعيد» په روغتون کښی «ایرلندی» طبیب او ډاکتر په خپل کتاب «فلسفه المجتمعات» کښی داسی لیکلی دی: ما اوریدلی ؤ اشیاء په تضعیف کی ممکنه ده سلهاؤ تضعیفونو ته وچت شی نو که چیری مونږ د نیوو مثقال دسپرنج دخانو دتضعیفونو معمولو قواعد و په اساس او حساب تضعیف کړو نو په دغه وخت کی مضاعف شوی ږدن دری زره مخزنونو ته دساتنی ضرورت لری او د بار کولو دپاره ئی دری سوه او شپیته زره اوبنانو ته ضروری دی او یا که یو تبریزی من چی په ایران کی ورباندی تله او تلل کیږی دسپرنج دقاعدی په مطابق تضعیف شی نو مجموعه حاصل به ئی ۷۲۷،۸۹ خروار ته^۱ وچت شی چی دا اندازه دټولی دنیا د غنمو د حاصل سره برابریری او که د نقلولو ارا ده ئی

۱. «خروار» ایرانی تیره ده چی دیو تن شیرمی برخی اندازی ته رسیږی.

وشی ټولو ریلونو او بیړیو ته دوړلو له امله ضرورت پیدا کيږي. هو! د مونږ دغه تصاعدی قاعده او ریډلی وه خو دغه حرکت هم دمصر دوطنی حزب څخه زیات تصاعد او پر مختگ نه لری ځکه چی یوسپړی..... مصر ته راغی دده سره یو تن چی شیخ محمد عبده نومبیری نو ځای شو او بیائی وکړی شول چی د نهو میاشتو په موده کی شماری ۸۰ ر ۲۰ غړو ته پور ته شی دا حزب اوس دمصرف دپاره لویه سرمایه په لاس کی لری او داروپا منافع ئی زیات زیانمن کړی او په خطر کی اچول دی نو که دغه حزب په همدغه شانی وسعت و مومی دتیر تصاعدی نسبت په اساس به ټوله دنیا ونیسی.

دانگیسی شرکت رئیس په لندن کی یو صراف ته په دی ډول لیکلی دی: گرانه وروره! نن که په مصر کی داروپا سیاست په دی قسم مغلوبه کيږی سبا به په ټوله دنیا کی دشکست او ماتی سره مخامخ شی، په مصر کی دا شکست او ماتی دداسی جمعیت په مقابل کی دی چی هغوی بی دساده ژوند او پی گیری مجادلی او دبشری نوعی له دوستی او علاقی څخه بل څه په لاس کی نه لری.

دبریطانیا یو ضابط خپلی بنځی ته په دی شان لیکي: گرانی میرمنی: اسلامی ټولنه دسخت پر مختگ سره مخامخه ده داسی پرمختگ چی که اورپائی دو لتونه ئی مخنیو ونه کړی نو په خپلو مستعمرو کی دی دخپلو متصرفو څخه لاس واخلی او مخکینی له مخکی دی د بریطانیا ولس ځان ته دشمالی او جنوبی قطبونو په مناطقو کی داوسیدو ځای برابر کړی.

دغه شانی وضعی دبریطانیا په ولس باندی سخت تاثیر واچوه او په دی ئی باور راغی چی دمصر د وطنی حزب بقا د دوی د منافعو د بلکل قطع کیدو

موجب گرځی نو په خپل حکومت ئی زور واچوه چی ضرور به د مصر وطنی حزب فیصله کوی او ددی حزب رئیس باید دده دشر دزیاتیدو څخه پخواونیول سی؛ همدا سبب شو چی انگيسانو د مصر څخه دسید جمال الدین افغانی او بیا دمحمد عبده دشرلو او دوطنی حزب د وړانولو دسیسی په کار واچولی او ددغه مطلب د لاس ته راوړو دپاره د دوی نقشی تطبیقی شوی لکه چی له یوی خوا د وطنی حزب زیات غړی و نیول شول او ځنی ئی دحکومت په کارونو کی په لویو معاشاتو مقرر شول او په دی ډول دمصر د وطنی حزب اجل پوره شو چی ټول عمرئ د نهو میاشتی او څو ورځو څخه نه زیاتیده، او اروپا یانو له دی څخه دعبرت په اساسی کونبنین شروع کړه چی بیا په اسلامی نورو منطقو کی داسی نهضت پیدا نشی.

په مصر کی دسید جمال الدین افغانی دمدرسی او مکتب ترتیب او پروگرام :

په مصر کی سید جمال الدین افغانی دخپلی مدرسی او اجتماعی

تحریک پروگرام په لاندی دوه ډوله ترتیب کړی ؤ:

اول: په کور کی به ئی په منظم ترتیب عملی درسونه خپلو فاضلو او پوهو

متمفو شاگردانو ته ایرا دول.

دوم: ځوانانو ته ئی په ولس رنگ آزادانه درسونه اوبیداری ورکوله او

دعلمی فعالیت دپاره ئی برابرول باید ووایو چی دسید جمال الدین افغانی دومه

برخه پروگرام زیات تاثیر اچوه او په عمومی لحاظ مفید ؤ په دی برخه کی به ده

عامو خلکو سره خبری او مجلس په دی ډول کولو چی دهغو ذهنیت سره برابر او احساسات ئی وپاروی.

دمثال په ډول: ده به مصری بزگر ته داسی ویلی!

«عجیب لک ایها الفلاح! تشق الارض بفاسک باحثا عن رزقک لماذا

لاتشقی بهذا الفاس صدور ظالمیک؟»

حیران یم تاته ای بزگره چی په خپل بیل، کولنگ او دکړلو په سامانو نو ځمکه دخپلی روزی دپیدا کولو دپاره چپرووی او چپرووی شی نو په څه دا ولی په دغو وسایلو په خپل ځان باندی دظالمانو سینی نه خپرووی؟ بل داسی وویل : تاسو دمصر «اهرام» د (منفیس) مجسمو، د «طیبه» اثارو د «سیوه» دلیدلو ځایو او د «دمیاط» ځایونو او سنگرونو ته وگوری دا ټول ستاسو دپلرو په برم او لوئی او د نیکو په عزت، شان او شوکت دلالت کوی نو دغفلت څخه راپاڅی د بیهوښی څخه بیدار شی او لکه د نورو قامونو او ولسونو په شانی آزاد او نیک مرغه ژوندو کړی. (۱) کوم څه چی نه هیریری هغه دادی چی سید جمال الدین مصر کی دټولی استوگنی په موده کی دمسلمانانو دتعلیم روزنی او لیارښوونی کار کړی دی او په خلکو کی ئی دانسانیت او کرامت روح پوه کولو خو بر خلاف تاسف ځای دا دی چی دده په عصر کښی ددین مرتجعو علماؤ په ده پسی بد ویلی او دکینی په اساس ئی غوښتل چی په سزائی ورسوی ځکه چی دوی د عامو جاهلو خلکو دساده توب څخه دخپل شخصی منفعت دپاره ناروا استفاده کوله نو په ده باندی راوپاریدل او وویلی د: «ابن سینا» د فلسفی ښودنه کوی او دځمکی کره مسجد ته راوړی (مسجد ته دځمکی کره راوړل گناه ده) خو دوی سره ددی ټولو عنادی رویو او دسیسو چی وی کړل دائی ونه شول کړلی چی

دسید جمال الدین افغانی په مقابل کی بریالی شی او دده قیمتی آراؤ او افکارو کرلی تخمونه محوه کړی. دالله پاک رحمت دی په ده، دده په ملگرو او په هغو کسانو وی چی دده د دپروگرام متابعت کوی.

د اختلاف مهم هغه اسیاب او علت کوم چی سید جمال الدین افغانی په مصر کی ورسره مواجهه شو او د مصر څخه د ده دفراریدو اصلی منشأ :

دا اختلاف مهم سبب او علت کوم چی سید جمال الدین افغانی په مصر کی ورسره مواجهه شو دا ؤ چی سید جمال الدین افغانی خپل زیات غیرت کولو او حقیقت دا ؤ چی په رښتیا ده قوی احساس کړی وه چی انگیسانو څنگه پوره تصمیم نیول دی او په څه ډول کوبښن کوی چی مصر ونیسی ځکه چی دی ددوی دچالونو سره اشنا ؤ او د داخلی جگړو او فتنو په پارولو او پورته کولو کی ددوی په زیاتو چلونو پوهیده همدا وجه وه چی دمصریانو بیداری دپاره کوبښن وکړه خو داستعمار گوتو ده دپلان او نقشی شاته تخریبی اوبی وکړی دی ئی په ملحد او داسی نورو ډیرو تهمتونو متهم کړه او دائی خپره کړه چی ملگری ئی دحکومت په ضد دا او دا غواړی حتی چی په مصر کی انگلیسی قنصل دسید جمال الدین افغانی او د مصر دلوی والی تر منځه کولو دپاره پت پلان طرحه کړیدی او انگلستان دمصر دلوی والی «توفیق» ته وویلی چی سید جمال الدین افغانی او ملگری ئی دده دخلاف او دلری کولو دپاره پت پلان طرحه کړیدی او غواړی چی مصر جمهوری نظام خوا ته واړوی نو بی له دی چی سید جمال الدین افغانی وشړل شی بله چاره نشته ده نو همدا وجه وه چی یوه شپه کله چی دخپلی علمی مشهوری جلسی څخه دخپل کور په خوا روان ؤ کوم وخت چی دده ملگری او مخلصان ورڅخه جدا شول په ده باندی پولیسانو حمله

وکړه، وی نیوه او خپل پولیسی مرکزی ته ئی بو ته او له هغه خای خخه ئی دگاډی مرکز ته ورسوه او دسویس ښار ته دتلو په گاډی کی سپور او هغی خوا ته ئی روان کړه، دا وخت دمصر صدراعظم «ریاض پاشا» په مصر کی نه ؤ او دکوم کار دپاره بهر ته تللی ؤ او که چیری وی باور ؤ چی ده د نه شړلو په حقله به ئی کونښن کړی وی.¹

وایی کوم ؤ وخت چی دی دسویس ښار ته ورسیده په دغه ښار کښی دایران قنصل ورسره وکتل هغه په دی پوه شو چی دهند په خوا روان دی نوله دی امله چی هغه دده په شانی په خوا د«ماسونی» حزب غړی ؤ سل دیناره ئی ورته دمرستی په ډول وړاندی کړل مگر سید جمال الدین افغانی سره ددی چی هیخه ئی په لاس کی نه ؤ دغه مرسته ئی و نه منله او په مقابل کی ئی خپله نه هیریدونکی خبرو کړه. «احتفظوا بالمال فانتم احوج الیه ان اللیث لایعدم فریسته حیثما ذهب» ژباړه تاسو خپل مال د ځانه سره وساتی ځکه چی تاسو ورته زیات احتیاج لری حقیقت دا دی چی ز مری هر چیری چی لاړ شی خپله پوهنه او فراست نه بایلی (زما دپاره پیسو او مال ته ضرورت نشته ځکه هر چیری چی لاړ شم خپل ژوند کولی شم)

دمصر خخه دسید جمال الدین افغانی وتل د۱۲۹۶ هجری کال درمضان دمیاشتی په منځنیو ورځوکی وه او دا وخت په مصر کښی د «توفیق» دحکومت خخه دری میاشتی تیری شوی وی «توفیق» په خپل دی نامعقول به کار باندی دخوښی اظهار وکړه او جرائد په دی مجبوره شول چی دسید جمال الدین افغانی د فراریدو صادر شوی امر او دده ملگرو ته دسخت سرزنش

¹. د«عثمان امین» دکتاب (۳۸) صفحی خخه اخیستل شوی دی.

ور کولو او په هغوی باندې دتورونو دتپلو خبر نشر کړې همغه ؤ چې ټولو جریدو بی له یوې جریدې څخه دا خبر نشر کړو او کومی جریدې چې نشر نه کړه دخپرونی څخه منع شوه.

باید ښکاره کړو چې په دی بد خبر کی په دی مناسبت دالاندی عبارت لیکل شوی ؤ:

«أبعد ذلك الشخص المفسد من الديار المصرية بامردیوان الداخلية لازالة هذا الفساد من هذه البلاد عبرة للمعتبرين و لمن يتجاسر على مثل هذا من المفسدين البادی من افعالهم الظاهرة انهم لاخلق لهم فى الدنيا والاخرة» ژباړه دا مفسد شخص دمصری علاقې او منطقې څخه د داخله دیوان او ددفتر په امر وشړل شو او دا ددی دپاره چې ددی منطقې او وطن څخه دا فساد لرې شی او د عبرت اخستونکو دپاره د عبرت موجب وگرځی او همدا شانې هغه فاسد کسان چې د دوی دظاهری اعمالو څخه داسی معلومیږی چې په دنیا او اخرت کی بی برخې دی دجرئت کولو څخه ډډه وکړی او عبرت واخلي.

یو مصری استاد لیکلی دی سید جمال الدین افغانی وروسته له دی چې په مصر کی ئی دا انقلاب تخم وکړه او وروسته له دی چې له ده څخه وروسته دمصریانو د بلو او حرکت نقشه ئی ښه ترتیبه کړه دمصر څخه لاړه.

افسوس چې اجنبی دسیسو او فعالیتونو مصر د ډیرو هغو ښیګڼو محروم کړه کوم چې هیله ورته کیدله او که سید جمال الدین افغانی دشرق دا اوسنی بیداری و گوری په دی به پوه شی چې دا بیداری او نهضت دده مجاهدو برکت دی او دده مساعی نه دی عبث شوی.

هند ته دریم واری د سید جمال الدین افغانی، تگ

او هلته د ده اوسیدنه:

سید جمال الدین افغانی ۱۸۷۹ میلادی کال دا گسټ دمیاشتی ۲۲ وه د «سوئیس» بندر څخه په بیړی کی د «بمبی» خواته ولیږدول شو او په لوی هند کی دده اوسیدل یوازی «دکن حیدر آباد» پوری خاص شول او بی دلوستلو مطالعی او ځینو خاصو کسانو سره دکتنی بله اجازه ورته نه وه. سید جمال الدین افغانی په «دکن حیدر آباد» کنبی څه موده پاتی شو خو کله چی به مصر کی د «احمد عرابی» د انقلاب حرکت پیل شو داوخت دهند حکومت دی «کلکتی» ته بوته او هلته تر هغه وخته پاتی شو ترڅو چی «احمد عرابی»^۱ انقلابی خاتمه پیدا کړه .

په هند کی دسید جمال الدین جهاد او په دهریانو باندی دده رد

سید جمال الدین افغانی دا ځل په هند کی دری کاله تیر کړل او ده دغه مودی په هند کی بی فائدی تیره نه کړه بلکه ده په دغه موده کی هغه وخت

^۱. «احمد عرابی» دسید جمال الدین افغانی دشاگردانو څخه عسکری قومندان ؤ دی دمصر دلوی حاکم «توفیق» په مقابل کنبی پاڅیده او په ده باندی دسید جمال الدین افغانی خطابو او تلقیناتو چی دمصری ولس دحقوقو دمطالبی او په دغه لپاره کی دوی داماده کیدو دپاره ایرادولی زیات تاثیر اچولی ؤ او مشقت راوستلو حرکت په کار واچوه مسلمانان ئی دعامه حکومتی وظائفو څخه ووپستل او ددوی دمدرسو او مسجدو اوقاف ئی غضب کړل خو بیا هم دوی ونه کړی شول چی (دهندی ملت دملی او اسلامی ارادو او تصمیمونو څخه دارولو) هدف تر سره کړی.

چی په «دکن حیدر آباد» کی وُخپله مشهور رساله چی په «رسالة الرد علی الدهریین» یادیری تالیف کړه دا هغه رساله ده چی وروسته بیا دده شاگرد «محمد عبده» د دری ژبی څخه په عربی ژبی واړوله او په دغه ترجمه کی دشیخ محمد عبده سره سید جمال الدین افغانی خاص خادم «ابو تراب» مرسته وکړه.

ددی رسالی دلیکلو سبب څنگه چی سید جمال الدین افغانی «عروة الوثقی» په مجله کی یا ده کړی ده دا وُ: انگلیسانو غوښتل چی په عاملانه ډول دهند له مسلمانانو څخه هندی قومی او ملی خصلتونه او هڅی لری کړی او داسلامی ثقافت او مدنیت دمفکورو څخه ئی واړوی او دا ددی دپاره چی انگلیسان په هند کی خپل استعماری اهداف ترسره کړی هغه دا چی تر «ماشاء الله» یعنی تر ډیره وخته بی دهندیانو دخلاف څخه انگلیسی تسلط قرار پاتی شی لکه چی ددی مطلب تر سره کیدو دپاره ئی په هند کی اول دمسیحی دین تبلیغ کولو او مسیحی علماؤ کوم چی دانگلیسانو نو کران وُ په هند کی داسلام په ضد رسالی خپری کړی خو دغه حرکت کامیابه نشو او ورڅخه دانگلیسانو مطلب لاس ته رانغی نو داستعمار لاسونو په مسلمانانو باندی دتکلیف له دی فعالیت څخه وروسته انگلیسانو د ډیرو باریکو او دقیقو لپارو څخه خپل مطلب ته درسیدلو کار پیل کړه هغه دا چی دنوی علم په جامه کی ئی دالحادی افکارو خپرول شروع کړل.

سید جمال الدین افغانی «عروة الوثقی» په مجله کی لیکي چی ددی نظر او مذهب لوی مشر او رهبر دهند کسانو څخه وُ چی ده دمادی خسیسی گتی دلاس ته راوړو دپاره دانگلیسانو اهداف تر سره کول ده خپل ځان دانگلیسانو دخدمت دپاره وړاندی کړه او په اول کی ئی یو کتاب ولیکه په دی کتاب دی په

دی لاندی مطلب دلائل داوړی و تورات او انجیل نه دی تحریف شوی (یعنی اوس هم بی له تحریف او تغیره په لاس راځی) خو لږه موده لیانه وه تیره شوی چی دی په دی پوه شو چی دغه شانی خپرونی دده با دارانو ته کومه گټه په لاس نه راوړی او نه داسلام په ضد کاری ولیدی شی ځکه دغه شانی حرکتونه خو له ده څخه مخکی مستشرقینو (مسیحی علماء) کړی ئی لاس ته نه وه راغلی همداشانی د(سید احمد خان بهادر) مسیحی دین ته تابع کیدل هم کوم خطر نه و؛ ځکه چی دی پوهیده چی په دغه کار کی دهند دمسلمانانوو څخه هیڅوک دده پیروی نه کوی نو ځکه ده پیل وکړه چی د نوی فلسفی مبادی به ئی خپرول او دالحاد او طبیعی مذهب لیار ښوونه به ئی کوله او مسلمان به ئی دغی لیاری ته بلل لکه چی ځینی په و نوم مسلمانان هم داسلام ددین دواجباتو څخه دخلاصون او د شهوانی هڅودپوره کیدو له امله دده پیروی او متابعت وکړه او انگلیسانو ته دابنکاره شوه چی ملگری کوی شی چی مسلمانانو دتفرقی او اختلاف په لپاره کی بریالی شی نو د ده تقدیر ئی وکړه او دده سره ئی دهغی مدرسی دپرانستلو په کار کی مرسته وکړه کومه چی دوی دهغی له لپاره څخه دا باور درلوده چی د الحاد په تربیی باندی و مسلمانانو اولادونه ښکار کړی په هر حال چی و په هند کی دالحاد مفکوره خپره شوی نو په دی اثر استاذ «مولوی محمد واصل» چی دحیدرآباد دفنونو په مدرسه کی استاد و سید جمال الدین افغانی ته په ۱۲۹۸ هجری کال دمحرم دمیاشتی په ۲۹ چی د ۱۸۸۰ میلادی کال ددیسمبر دمیاشتی ۲۲ سره ئی سمون راته یولیک واستوه چی په لاندی ډول ئی مطلب و وروسته دالقابو څخه لیکي: په دی ورځو کی دهند دټولو منطوقو څخه زمونږ غوږو ته د«نیچر، نیچر.....» آواز رسیری دا آواز د غربی او شمالی

ممالکو د اوده د (پنجاب) د (پنجاله) د (سند) د (دکن حیدر آباد) او له هری خوا
 خخه اوریدل کیږی په هند کی هیخ کلی او قریه له دی خخه پاتی نه ده چی
 هغی کینی خه خلک خان په دی لقب ملقبوی، د دوی شمار روخ په ورخی
 زیاتیری او په خاص ډول په مسلمانانو کی ئی زیات نفوذ کړی دی ماد ډیرو هغو
 خلکو خخه چی می ورسره کتلی دی ددی طائفی په حلقه پوښتنه کړی ده
 چی دنیچر په حقیقت خه دی؟ په کوم وخت کی نیچریان پیدا شوی دی؟ آیا
 دا طائفه په مونږ کی دخپل نوی مسلک دخپرولو، خخه دمذنیت تقویه او
 انکشاف غواړی او بل کوم مقصد نه لری؟ او که نه دوی نور مطالب لری؟ آیا
 ددوی لیاره په قطعی ډول ددین داصولو سره مخالفه ده؟ او که نه بلکل ددین
 سره تعارض او خلاف نه لری ایا دمذنیت په عالم او د انسانیت په اجتماعی ټولنه
 کی ددی مسلک او مشرب د اثارو او تاثیرات نسبت د مطلق دین د اثارو او تاثیراتو
 سره خه دی؟ نو که دغه لیاره له په خوا خخه ریښه لری؟ ولی تراوسه زمونږ په
 مینځ کی نه وه؟ او ولی بلونکی ئی اوس پیدا شول؟ او که دایوه نوی لیاره وی نو
 خه غایه او مطلب لری؟ په دی باندی عمل خه فائده او اثر لری؟ خنگه چی دهر
 چا خخه می چی پوښتنه وکړه شافی او کافی خواب ئی رانه کړه نود تاس عالی
 جناب خخه هیله لرم چی په پوره تفصیل د «نیچریه» او د «نیچریانو» حقیقت
 راته واضح کړی داسی شرح او تفصیل چی شک او تردد لری کړی او دفکری
 مرض علاج پری وکړی شی. والسلام.

دسید جمال الدین افغانی خواب او په دهرینو باندی دده رد:

خنگه چی د «مولوی محمد واصل» دلیک په حقله دسید جمال الدین

افغانی خواب په دهریانو باندی دردمهم دلائل لری نوخکه غواړم چی په دغه

مناسبت دده در سالی څه نصوص دلوستونکو دپاره وړاندی کړم ترڅو دده دعلم او فهم په اندازی او درجی پوه او دافکارو څخه ئی استفاده وکړو، نو دا دی دلیک ځواب:

«نیچر» دطبیعت نوم دی، دنیچر لپاره همدا د دهریانو لپاره ده کوم چی دمسیح دمیلاد څخه دری او یا څلور قرن مخکی په یونان کی پیدا شوی وه. ددی لیاری دځاوندانو مقصد دا دیانو محوه کول او دعامو خلکو ترمنځه په اموالو، اجناسو او داستفادی په شیانو کی دټولو په مابین کی دگډو استفاده کولو په حقله داشراکیت او اباحت داساسونو وضع کول ؤ، دوی ددی مقصد دترسره کولو دپاره ډیری بانی پیدا کړی، خپل مطلب ته درسیدو دپاره ئی ډیر کونبښونه وکړل. ددی دپاره ئی ځان په مختلفو رنگونو متلون کړه، په مختلفو مواردو او ځایونو کی ئی دتقلب څخه کار واخسته، څومره ئی چی دلاسه وشول دخلکو دا خلاقو دفاصلو په لپاره کی ئی صرفه ونه کړه اودخلکو دکارونو دورانولو دپاره ئی فعالیت وکړه. څومره چی په دغه لپاره کی چاددوی دمقاصدو دمعلومولو دپاره کار کړی دی دا ورته ښکاره شوی ده چی دوی دخپلو مقدماتو او دلائلو دلپاری یوازی دمدنیت فاسد یدل او خرابیدل غواړی او اراده لری چی دانسانیت اجتماعی ټولنی موجودیت تباہ کړی ځکه دین هر دین چی وی داجتماعی نظام دارتباط لری ده اوبی له دین څخه په قطعی ډول دتمدن اساس محکمیدلی نه نشی. ددی طائفی دلپارښونو او تعلیماتو مبدأ د ادیانو محوه کول او ددینی اعتقاد له منځه وړل دی.

خو دا چی سره له دی چی ددی نظریی او مسلک له پیدایښت څخه اورده موده تیره شوه خو بیا هم وده ئی ونه کړه او پیروان ئی لږ دی ددی اصلی سبب

او علت دادی چې دانسانیت دمینی او محبت نظام او قانون کوم چی الهی ستر حکمت څخه راوتی دی، ددی منحرفی لیاری په ضعیفو اصولو او فاسد قانون باندی غالب دی او الهی همدا پند او حکمت دی چی بشری افکار ئی ددی مسلک دائرو دمحوه کولو دپاره پارولی دی. همدا وجه ده چی دی مسلک هیڅ کله پوره موجودیت او ثبات نه دی پیدا کړی.

ددی مطلب دتفصیل دپاره غواړم چی یوه وړه رساله ولیکم هیله ده چی دارساله دفاضل ملگری طبیعی او غریزی عقل دپاره مقبوله او منظوره شی او دپاکو ذهنیتو نو خاوندان ور څخه عبرت واخلي.

سید جمال الدین افغانی په خپل دی رسالی کید دخطبی او مقدماتو څخه وروسته په لاندی ډول لیکلی دی: موثوقو او باوری تاریخی منابعو ویلی دی چی دمسیح دمیلاد څخه دری څلور قرنه مخکی دیونان حکماء په دوه ډلو ویشل شوی ؤ؛ یوه ډله په دی وه چی دمادی او مودی څخه مجرد، دمحسوساتو د لوازمو څخه جدا او دجسمانیت دعوارضو او لواحقو څخه پاک ذات شته دی. دی ډلی ثابتہ کړی وه چی دمادی او مجردو موجوداتو سلسله یوی داسی مبدی ته انتها پیدا کوی چی هغه دتولو خوا ؤ څخه یو مجرد موجود دده ذات دتالیف او ترکیب څخه بری او عقل پده ده کی د ترکیب تصور محال گڼی، دده وجود دده دحقیقت سره عین او حقیقت ئی وجود سره یودی.

¹. دمرحوم استاد دکتور ((محمد غلاب)) له لومړی توک ((الفلسفة الاغریقیه)) څخه معلومیږی چی اکثر دغو متألہینو حکماء دمسیح دمیلاد څخه مخکی په شپږم او اوم قرنو کی ژوند کولو په دی حساب دسید جمال الدین افغانی دمعلوماتو او ددی کتاب دمعلوماتو ترمنځه اختلاف لیدل کیږی.

دی دپیداښت او له مبداء، حقیقی موجود او دمجردو او مادی ټولو کائناتو مبدع (یعنی بی له مادی اومودی خخه پیدا کونکی) دی.

داطائفه په متألهمینو (یعنی الله پاک ته تابع کسانو) په ډله مشهوره وه ددوی دجملی خخه «فیثا غورث»، «سقراط»، «افلاطون»، (ارسطو) او ددی مذهب دپیروانو خخه نور ډیر کسان دی.

دیونان دحکماؤ خخه بله ډله دمادیاتو او مادی خخه پرته بل خه ته په موجودیت قائل نه دی او وائی: وجود صفت دپنځو حواسو په مدرکاتو پوری اختصاص لری او دحواسو خخه آخوا بل خه ته موجود نشوویلی. داطائفه په مادیونو شهرت لری.

کله چی دمادیونو خخه پوښتنه وشوه چی دموادو په صورتو او خواصو کی دا اختلاف منشا او ددوی په آثارو کی دتنوع اصلی سبب څه دی؟

دا وخت ددوی متقدمینو او پخوانیو حکماؤ دتنوع او اختلاف سبب او منشاء دموادو طبیعت وگڼه. په فرانسوی ژبه کی دطبیعت نوم «ناتور» او په انگلیسی ژبه کی «نیچر» دی همدا اوجه ده چی په عربو کی دا طائفه په طبیعتو او په فرانسه کی په «نتورالیست» او «ماتریالیست» یادیری (اول دطبیعت په حساب ورته «نتورالیست» اودوم دمادیت په حساب ورته «ماتریالیست» وائی). دوی ټول د مادی په اصالت باندی اعتماد او اعتقاد لری خو دستورو په تکوین، دحیواناتو په تصویر او د نباتاتو په پیداښت کی سره مختلف شوی دی.

۱- ددوی یوه ډله وائی: لکه څنگه چی کتل کیږی دپورته او ښکته کائناتو وجود او دتولیداتو پیداښت اتفاقی او تصادفی دی او دتصادف په اثر ددغو

موجوداتو وجود او پیدایښت منځ ته راغلی دی او بی له تصادفه بل کوم علت، سبب او منشاء نه لری.

سید جمال الدین افغانی په دغی ډلی باندی رد کوی وائی: ددوی ناپوهی دوی په دی واداره کړی دی چی ترجیح بلا مرجح روا وگنی او حال داچی داخو عقل په ښکاره ډول محاله گنی او نه ئی منی (یعنی تصادف څنگه دیو شی وجود ته په بل وجود او یو صورت او رنگ ته په بل صورت او رنگ بی مرجع او سببه ترجیح ورکولی شی حال دا چه عقل اومنطق بی سببه داسی ترجیحات محال گنی او منلی ئی نشی).

ددی وینا او عقیدی مشر «دیمقراطیس» نومیری دی عقیده لری چی ځمکنی او آسمانی ټول مخلوقات دوړو او سختو اجزاؤ او ذراتو څخه جوړ شوی دی، دا اجزاء او ذرات طبیعی حرکت لری اوددغه حرکت څخه په مطلقی وړندی فیصلی (په تصادفی) ډول داجسامو اشکال او هیئتونه منځ ته راغلی دی. ۲-بله ډله عقیده لری چی دځمکی کره او دآسمانونو اجرام او اجسام له پخوا څخه په قدیم اوازلی ډول همداسی موجودیت لری او تل به همداشانی وی، دوی وائی: دنباتاتو او حیواناتو سلسلی ابتدا او اول نه لری، دوی په دی معتقد او باور لری چی په هر تخم کی پټ یونبات پروت دی او په هر نبات کی تخم پټ شته دی، په همدا ډول دنبات او تخم سلسله غیر متناهی روانه ده او په هراصل کی بل اصل په لایتناهی ډول وجود لری.

سید جمال الدین افغانی د دی ډلی په رد کی داسی وائی:

ددی عقیدی پیروان په دی نه پوهیږی چی ددوی دعقیدی په اساس به په یومحدود متناهی او معین مقدار کی غیر متناهی مقدار ځای شی او دا

خوښکاره محاله ده (یعنی که چیری په غیر متناهی ډول په یوه دانه کی دغیری متناهی دانو او نباتاتو خیال وساتل شی په دی صورت کی به په یوه وړوکی محدود خیر کی زښت ډیر خیزونه چی حساب او اخرئی نشی راتللی ځان شی مثلا په یوه گلاس کی دتولی دنیا داوبو دځائیدلو نظریه حال داچی داسی نظریه خو په واضح ډول عقل نه منی نو ددی نظریی پیروان هم په خپل مادی تحلیل کی خطاشوی دی).

۳- دا ډله وائی: دحیواناتو او نباتاتو سلسلی د نوعی په لحاظ قدیمی دی یعنی اول نه لری او د اسمانونو او ستورو اجسام، اجرام او هیئتونه مشخص قدیم دی یعنی ازلی او له پخوا څخه په همدا ډول وجود لری دا ډله دحیواناتو جزئی او شخصی نطفی او مبدی او د نباتاتو جزئی او شخصی معین تخم ته قدیم نه وائی (یعنی حادث او نوپیدا ورته وائی) دوی وائی: هره نطفه او تخم لکه دیوه قالب په شانی په کی همدا ډول بله نطفه او بل تخم پیدا کیږی.

سید جمال الدین افغانی ددوی په ردکی داسی وایی:

دا ډله په دی نه دی پوه او دا نه وینی چی په خلقت او وجود کښی دډیرو ناقصو حیواناتو څخه کله د وجود په لحاظ سالم حیوانات پیدا کیږی او بالعکس دسالمو حیواناتو څخه کله ناقص او یا د اصل څخه څه زیات حیوانات هم پیدا کیږی¹

¹. دسید جمال الدین افغانی ددغه رد په مقابل کی ویل کیدی شی چی نقصان په بعضو او کمال په بعضو نورو کی دنفس نطفی او تخم له پلوه چی دقالب په شانی دخپل غوندی شیان پیدا کوی نه دی بلکه دغه کمال اونقصان دخارجی شرایطو او عواملو په اساس هم کیدی شی نو بهتره په ردکی داده چی ووایو: په نطفی او تخم کی دپیدایښ

۴- د مادیونو یوه ډله په خپل بحث کې د ابهام په خوا تمایل لری یعنی د دوی وینا پیچلی غوندی ښکاری دوی وائی: د حیواناتو او نباتاتو په انواعو باندی د ډیری زمانی په تیریدو کی تقلب راغلی دی او د ډیری زمانی او د هرونو په مرور او عبور کی ئی په مختلفو صورتونو باندی تحول او تطور پیدا کړی دی حتی چی اوس ئی مونږ په دغه موجوده هیأت او صورت وینو.

د اعقیده د هر چا څخه اول د «ابیعور»^۱ عقیده ده اودی د «دیوجینس الکلبی» د پیروانو څخه دی. دی عقیده لری چی انسان یو وخت دخنزیر په شانې بشره او صورت ئی په گڼو وینستو پته وه او بیا وروسته په مستمر او مداوم ډول دیو صورت څخه په بل صورت واوښته ترڅو چی په تدریجی ډول دی موجود ښایسته صورت او بهتر خلقت ته ورسیده.

استعداد له کومه پیداشوی دی؟ او نطفه او تخم چاپیدا کړه؟ دا وخت دانه شی ویل کیدلی چی دیوی خاصی نطفی او تخم علة دی په خپله همدا خاصه، نطفه او تخم شی ځکه چی شی دخپل ځان دپیدایښت د پاره علت او سبب نشی کیدلی او که نه خپله شی به په خپل ځان مقدم او له خپل ځانه به مؤخرشی نو مجبوره یو چی خارجی علت ومنو او په خارجی علتو کی د دور او تسلسل د بطلان ددلالتو څخه ثابتیږی چی باید ومنل شی چی واجب الوجود ذات او په ټولو کمالیه صفاتو موصوف او له ټولو عیوبو څخه منزله آخری مبدأ الله پاک شته دی او له مادی او دمدیاتو څخه آخوا په یوه لوی الهی موجودیت او کامل قدرت باندی اعتراف وکړو.

۱. ((ابیعور «دمسیح د میلاد څخه مخکی ۳۲۱ کال کی پیدا او د میلاد څخه مخکی

سید جمال الدین افغانی ددی عقیدی په پيروانو داسی رد کوی: دی په خپلی دی عقیدی باندی چی وایی: دزمانی تیریدل د صورتونو د بدلیدو او دانواعو د ترقی علت دی کوم دلیل او برهان نه لری.

کله چی د «جیالوجی» (دخمکی دطبقاتو دمعلومولو) علم دانواعو په قدم باندی ددوی دعقیدی باطلیدل کشف کړل نو دمادینو متأخرین کسان دقدم دعقیدی خخه دحدوث په خواو گر خیدل او وروسته بیا په دی لاندی دوه بحثو کی سره مختلف شول:

اول بحث: دابحث د حیوانی او نباتی مبادیو بحث دی په دی بحث کی دوی دوه ډلی دی یوه ډله وایی: ټول اساسی مبادی په ټولو مختلفو انواعو سره هغه وخت پیدا شول چی دخمکی التهاباتو په تناقص او لږوالی پیل وکړه اوبیا وروسته دغه مبدئی تکوین ددغی خاصی مودی په خلاصیدو خاتمه پیدا کړه (یعنی اصلی مبدئی تکوین او پیدایښت هغه وخت پیل شلو چی دخمکی لږزیدلودنقصان په خوا هخه درلودله او کله چی ئی تقرر پیدا شونو مبدئی پیدایښت خلاص او دفرعی پیدایښت عصر راغی).

بله ډله وایی: د اشیا و اصلی مبادی تل حتی تر ننی ورخی پوری او په خاص ډول هغه مناطقو کی چی دخط استوی په برید پرتی دی او په کوم خای کی چی حرارت شدت پیدا کوی دپیدایښت په حالت کی دی، دغه دواړه ډلی د نباتی او حیوانی مبادیو دحیات او ژوند دسبب او علت د معلومولو په برخه کی عاجز او حیران شوی دی خصوصاً هغه وخت چی دوی ته ثابتته شوه چی ژوند دمبادیو په اجزاؤ کی کار کوی یوتربله ئی پیوند وی اوموجودیت ئی ساتی او دژوند غذائی قوت کوی شی چی مړه اجزاء په غذا اوتغذیبی سره ژوندی کړی

نو کله چې ژوند او حیات کمزوری شي داجزاؤ تجاذب، تماسک ټول کمزوری شي ترڅو چې د انحلال مرتبې ته ورسېږي چې دی مرتبې ته مرگ وائی. یوه بله دریمه ډله عقیده لری چې د اشیاء د پیدایښت اصلی مبادی د ځمکې سره همغه وخت و کوم وخت چې ځمکه د لمر د کری څخه جدا کیدله، دا عقیده حیرانوونکی عقیده ده چې د دوی د اصل سره سره نه خودی ځکه چه ځمکه دجا کیدو په وخت کی یوه ملتبهه داور توپه وه نو په څه دغه د اشیاء اصلی مبادی ونه سول او په دی گرم سوزونکی او رکی ددوی صورتونه ولی محوه نشول.

دوم بحث: په دی برخه کی ددوی اختلاف له دی ځایه شروع کیږي چې اساساً ټول مادیون وایی داشیا اصلی مبادی یو تر بله دجدائی او انفصال د اخری مرتبې څخه دکمال اخری مبدی په خوا دپورته کیدو هڅه وکړه او په دغه کوبښن کی دخداج (نقصان) حالت څخه دی موجوده بهترو صورتونو، محکمو فوارو او کاملو جوړیدو حالت ته ورسیدل خوله دغه اتفاق څخه وروسته ددوی یوه ډله وائی: د موجوداتو هری نوعی دپاره خاصه مبدأ شته اوهره نطفه یو داسی طبیعت لری چې دهغی په وسیله دژوند په مختلفو مرحلو کی خپل مناسب حرکت په خوا تمایل کوی او په دغه فعالیت کی خپل ځان ته دژوند ملائم اجزاء جلبوی ترڅو د تغذی په واسطی ددغو اجزاؤ څخه خپل مناسب جز جوړ او دخپلی نوعی په شکل ئی ښکاره کړی.

سید جمال الدین افغانی ددوی په رد کی داسی لیکي: دوی له دی څخه خبرنه دی چې کیمیاوی تحلیلانو دا ثابتته کړی ده چې مثلاً دانسان، غوه ئی، خره او دنورو حیواناتو په اصلی نطفو کی دژوند تفاوت نشته او ددی نطفو په وړو

بخړکو کی یو تربله تماثل او ورته والی ښکاره شوی دی نو سره له دې چې دغه تماثل او ورته والی شته دی په څه دجرا ټیمو او نطفو ترمنځه په طبائعو کې اختلاف پیدا شو؟ (یعنی هر حیوانی طبیعت سره ددی چې دبل حیوانی طبیعت سره گډ او مشترک مبادی لری په څه خاص هڅی او تمایلونه پیدا کړی دی یعنی باید دخاصو تمایلو نونسبت اصلی گډ طبیعت بلکه دطبیعت په نامه مبادیو ته ونشی بلکه دغه نسبت داخلی او بیرونی داسی عواملونه په کاردی چې اخر عامل ئی دمدادی څخه آخوا په الله پاک باندی انتها پیدا کړی).

دمادیو نو بله ډله داسی وائی: دټولو انواعو اصلی مبادی او نطفی او په خاص ډول دحیواناتو نطفی په اصل ذات او جوهر کی یو تر بله متمائلی او په حقیقت کی متساوی دی او د انواعو ترمنځه جوهری تخلف او ذاتی انفصال او بیلتون نشته دی نو په دی اساس ددی نظری خاوندان روا گڼی چې یوه مبدأ او نطفه دیوه نوعی صورت څخه بل نوعی صورت ته انتقال وکړی او دا انتقال دمکان او زمان په مقتضی، دضرورت او حاجت په حکم او دخارجی عواملو دقدرت دفیصلی په اساس صورت پیدا کوی.

ددی نظریی او عقیددی مشر «داروین» دی او داروین یو کتاب تالیف کړی دی چې مطلب ئی دادی «انسان په اصل کی شادی ؤ... او وروسته بیا د دی شادی په صورت کی تهذیب او تنقیح پیدا شوه ترڅو چې دغی شادی د «اوران اوتان» څخه (یعنی دشادی ممتازی درجی څخه چې په اوران اوتان یادپیری دانسانیت په خوا متوسطی مرتبی ته ارتقا پیدا کړه او له دی څخه وروسته په تدریجی ډول دزمانی په تیریدو سره دی صورت دانسان اولی ابتدائی مرتبی ته ځان ورسوه او ورڅخه د «بمبیم» او نورو «زنوجو» صنف او قواره جوړه

شوه او بیاله دی څخه پورته او دزنجیانو د افق څخه جگ او لوړ مقام ته ئی ځان ورسوه او ورڅخه «قوقازی» انسان جوړ شو.

سید جمال الدین افغانی وائی: عقیدې او نظریې په پیروانو داسې رد کوی: د داروین ددی عقیدې په اساس امکان لری چی دزمانی په تیریدو او د عصرونو په اوبستننه او راوبستننه کی به د ورگی څخه فیل جوړ او فیل به په ورگی بدل شی.

سید جمال الدین افغانی وایی: که د «داروین» څخه پوښتنه وشی آیا د دی سبب او علت څدی چی پخوا زمانی څخه چی تاریخ ئی په یقینی ډول اخر نشی معلومیدلی چی دهند په ځنگلو کی ولاړی ونی او په ځنگلو کبسی پیدا شوی نباتات او گیایو، ددی ټولو اصول او بیخونه په یوه ساحه کی پیدا، ټوکیدلی او لوی شوی دی، ځانگی او شاخونه ئی په یوه هوا کی غزونه کوی او ریښی یی دیوډول اوبو څخه خوړه به کیږی خو سره ددی ټول مابه الاشتراکه په مادی لحاظ پوره نه معلومیږی چی د دوی وده د پانډو شکل، اوږدوالی او لنډوالی، پیرښت او باریکی، گلان، میوه، خوند او بوی او عمرئو ولی یو تر بله سره مختلف دی او کوم خارجی عامل او فاعل ددوی په مخالفت کی اثر اچولی دی چی سره د مکان، اوبو او د هوا یو والی په یو رنگ او یو ډول نه لیدله کیږی همدا شانی سره د پیرو زمانو په تیریدو کی چانه دی اوریدلی او نه چالیدلی دی چی د نباتاتو او ونو خاصه نوع به په بلی نوعی بدلون پیدا کړی وی یعنی په دی ډول چی دیوی نوعی حقیقت کټ مټ په بل نوعی حقیقت بدل شی.

سید جمال الدین افغانی لیکي: ددی رد په مقابل کی د ځواب ویلو توان نه لری او بیا د رد په سلسله کی داسی وائی: که دی ډلی څخه پوښتنه وشی چی

څه سبب او عامل دی چې دغه د «اورال» دبحیری ماهیان او د «کسپین» دبحر ماهی سره ددی چې په خوراک او څکلو کی شریک دی او په یوه ساحه او میدان کی مسابقه لری خوددوی ترمنځه نوعی اختلاف او په رنگونو، قواروا و اعمالو کی ئی زیات تباین او تفاوت لیدل کیږی نو ددی تباین، اختلاف او تفاوت سبب او عامل څه دی؟ سید جمال الدین افغانی وائی د دی رد په مقابل کی هیڅ کوم ځواب نشی پیدا کولی.

سید جمال الدین افغانی وائی: همدا شانی که دوی ته وویل شی چې دغه په وجود صورت قوت او خواصو کی مختلف حیوانات خو په یوه منطقه کی ژوند کوی او په نور و منطقو کی ئی ژوند نه تامین کیږی او دا په خلقت او پیدایښت کی متباین حشرات او ځناور کوم چې په ترکیب او ساخت کی سره لری دی دوی ټول په یوه ساحه کی پیدا شوی دی او دلیری لپارو دقطع کیدو توان او قدرت نه لری چې بلی داسی خاوری ته ځان ورسوی چې ددی خاوری څخه په طبیعت کی مخالفت ولری بڼه نو ددی ترمنځه د اختلاف سبب او عامل څه دی؟ په ځواب کی بی له خجالته نور څه نشی پیدا کولی بلکه که دوی ته وویل شی چې دغه جراثیم، مبادی او نطفی چا دنقصان په خوا سوق کړی دی؟ کوم لپار ښوونکی دوی ته لپار ښوونه وکړه چې خپل ظاهری او باطنی جوارح او غړی پوره د حکمت په متقاضی ئی په ځای کی کیږدی، په هره یوه کی دهغه په موافق نوی قوت او طاقت پیدا او په هر غړی کی دهغه دتوان او قوت دیته متوجه کړی چې خپله وظیفه اداء او حیاتی کار ترسره کړی.

ددی سر او راز د معلومولو څخه حکماء عاجز شوی دی او د «فسیولوژی»

په بل عبارت «فزیولوجیا» عالمان (دا عضاؤ عالمان ددغو حشراتو دپوره

منافعو او دکتو داندازی د تخمین په لپاره کی کوم باوری حدته نه دی رسیدلی نو څنگه به مادی وړوند دطبیعت ضرورت وکړی شی چی دغو مبادیو او نطفوته دمعلم وظیفه اجرا او ددوی دپاره دټولو صوری او معنوی کمالاتو په خوا پوه لیارنبوونکی شی؟ ددی رد دځواب دپاره شک نشته چی بی له دی څخه بله چاره نه لری چی لکه دشکون په شانی په خپلو وزروکی سرپټ کړی او دحیرانتیا په بحر کی خپل توان او قدرت دلاسه ورکړی هو: دتل دپاره دوی دشک او تردد سره مخامخ دی.

له دی څخه وروسته سید جمال الدین افغانی په لاندی ډول لیکلی دی:
 د داروین دواهیاتو څخه داخبره هم ده چی دی وایی: یو څه خلک و چی دخپلو سپو لکی به یی پریکولی څنگه چی دوی خپلو دغو عملیاتو ته په قرونو دوام ورکړه آخرداسی وخت راغی چی سپی به ئی بی لکی پیداکیدل.
 سید جمال الدین افغانی په دی وینا باندی درد په ډول داسی وائی: ددی دا معنی ده څنگه چی لکی ته ضرورت او حاجت پاتی نشو نو طبیعت هم دخپلی بڼنی څخه لاس واخسته.

سید جمال الدین افغانی وائی: دی مسکین نه دی اوریدلی اوپانه یی شی اوریدلی چی عبرانین او عرب په زرگونو کلو دستنولو کارکوی خوتر اوسه هیڅوک داسی نه دی پیداشوی چی سنت ئی نه کړی او یوهم بی له اعجازه «مختون» نه دی زیردلی. کله چی د مادیونو وروستیو خلکو ته د خپلو اسلافو دتمسک فساد بنکاره شونو دهغوی لپاره ئی پریښوده او نوی لپاره ئی پیداکړه.
 دوی وائی: امکان نه لری چی ماده په داسی حال کی چی دشعور څخه عاری او خالی ده دداسی محکم نظام، بدیعی قواری، عجیبو اشکالو بنو صورتونو

او داسی نورو اوصافو او ممیزیاتو د پاره مصدر او پیدا کوونکی شی کوم چی اثرئی بنکاره او رازئی پت دی بلکه په پورتنیو او بنکتنیو موجوداتو کی د تنظیم علت، دمختلفو صورتونو عامل او د اشکالو، تطوراتو او دهغه خپرونو دپاره چی دمادیاتو بقاء او پایښت ورباندی راخی اندازه کوونکی اوسبب ئی ددی لاندی دری شیانو خخه ترکیب لری: (متیر) ماده، (فورس) قوت، (انتلیجانس) ادراک. دوی عقیده لری چی ماده دخپل قوت او ادراک په وسیلی په دغو موجوده اشکالو او قوارو بنکاره شوی او بنکاره کپری نو دا ماده کله چی دژوندی شیانو په صورت حیوانی وی او که نباتی خپل ځان بنکاره کړی دا وخت د شعور د لیاری د شخص د بقاء او د نوعی د ساتنی د لوازمو لحاظ ساتی او دی مادی ته هغه اعضاء او آلات ورکوی چی شخصی او نوعی وظایف ورباندی اداء کړی په داسی حال کی چی دا لازمه ؤ، دځایونو او دکلنی فصولو د ایجاباتو مراعات هم کوی.

دا نظر ددی ډلی ادعا طلبی عقیدی دپاره بهترینه هغه حیله ده چی موندلی ئی ده او دا وروسته له دی چی دوی په زرو سوریو نوتل اود ذرو، سمخو خخه ووتل خوبیا هم د دوی دانظر د دوی دنورو او هامو خخه عقل ته ښه نزدی نه دی او نه ددوی دنورو کوښښو سره سرخوری ځکه چی دوی دنورو متأخرینو په شانی عقیده لری چی اجسام د (دیمقراطیسیه) وړو وړو اجزاؤ خخه مرکب دی همدا شانی ددوی نوی نظر د اجسامو په ترکیب کی ددوی دهغه نظر سره سمون خوری چی د تکوینی نظام د علت په حقله ئی تراشی ځکه که ماده چیری شعور ولری دا به لازمه شی چه دهر «دیمقراطیسی» جز دپاره خاص شعور پیداشی او په همدا ډول باید هر جز یو خاص داسی قوت ولری چی په هغی دنورو اجزاؤ خخه انفصال او امتیاز پیدا کړی ځکه چی دامنل شوی ده چی

یو معین، واحد او مشخص عرض نشی کولی چی په دوه محلو او ځایو باندی قیام پیدا کړی نو یو علم او یو صفت نشی کیدلی چی په دوه اجزاؤ او یا ډیرو اجزاؤ قیام پیدا کړی.

سید جمال الدین افغانی وائی: له دی څخه وروسته زه ددوی څخه دا پوښتنه کوم: داڅنگه دمدادی هر جزء سره ددی چی یو تر بله انفصال او جدائی لری دنورو اجزاؤ په مقاصدو او مطالبو پوه شولو؟ او په کوم آلت او وسیلی هریو ددوی څخه نور په خپل مطلب او په خپلی ارادی پوه کړل؟ کوم پارلمان (دشوری مجلس) اوسنا (دمشرانو مجلس) ددی جهان دعالی ترکیب او بدیع تالیف لرونکی کائناتو دنوی پیدایښت په برخه کی دمشوری کولو غونډه کړی وه؟ له کومی خوا دا اجزاء چی دچنچنی په هگی کی پراته دی پوه شول چی دمرغه په قواری به پیدا او دانی به خوری نو باید لازم وسایل پیدا کړی ترڅو ضرور باید مشوکه او جاغور ولری ځکه چی یو مرغه په ژوند کولو کی دپته ضرورت لری، کله چی دامادی اجزاء د «شاهین» اونورو څیرونکو مرغانو په هگی کی وی له کومی خوا په دی پوه شول چی دوی یو داسی مرغه جوړه وی چی هغه غوښی خوری نو باید داسی منبوکه او منگوله ولری چی د هغو په وسیله په ښکار باندی حمله وکړی اوبل حیوان دخپل ضرورت دپاره ورباندی ونیسی او غوښی ئی دخوراک دپاره وشکوی؟ دامادی اجزا څنگه پوه شول حال داچی دسپی په رحم کی وی چی له دوی څخه به کوکری پیدا کیری، دا به لوئیری حتی چی دشعور مرتبی ته به رسیږی او بیا به یو وخت بلاربری او په یوه وخت کی به ډیر کوکریان څیروی او دا مور به ئی ددوی دپاره او ددوی دضرورت په تناسب ډیر تیونه برابر وی؟ او څنگه دا متشتت او تیت مادی اجزاء

په دی پوه شول چی حیوانات زړه، لږمون، مغزو، هډوکو او نورو اعضاؤ او غړو ته ضرورت لری؟

سید جمال الدین افغانی وائی: که دا طائفه زما د پوښتنی او رد په مطلب پوه شی نو به په خپلو افکارو کی بند پاتی شی او د حیرانتیا په داسی مشقت به مبتلاشی چی سر ور څخه جگ نه کړی او هیڅ ځواب به پیدا نه کړی مگر که د جهل شیطان ئی ولمخوی او د بی فکری په حال کی داسی وویای: «د دیمقراطیسیه» هر جزء دا جزاؤ څخه په ټولو هغو څیزونو چی په خوا او با وروسته پیدا کیږی همدارنگه په ټولو آسمانی او ځمکنی اجزاؤ چی په جهان کی شته دی علم لری او دا هر جز کوبښن کوی چی دکائناتو د مبادیو او تنظیم پوره مراعات وکړی نو هر مادی جزء څنگه چی لازمه ده دبل مادی جزء سره دیوځای کیدو هڅه کوی ترڅو په عام او خاص ډول دمخلوقاتو په تنظیم کی خلل پیدا نشی او په دغه ډول جهان په یوه غوره نظام ولاړ دی.

سید جمال الدین افغانی وائی که د دوی وپروند احساس ددی وینا او دلیل په خوا تمایل وکړی نود دوی په ردکی داسی وایم:

اول: په دی اساس باید «دیمقراطیسی» هر جز غیر متناهی ابعاد او برخی ولری حال داچی دا دو مره وړوکی دی چی حتی په میکروسکوب کی هم نه پیدا کیږی. «دیمقراطیسی» اجزاء ددوی په اصطلاح هغو وړو زرو ته ویل کیږی چی علماً او عملاً تقسیم او تجزیه نه قبلوی.

بیان او توضیح: مخکی وویل شول چی دغه هر مادی جز به درک او علم لری حال داچی علم ددوی په نزد دیته وائی چی دمعلوم صورتونه په عالم کی رسم شی نو به دهر علمی صورت درسمیدو دپاره په دی مادی جز کی ځای

پیدا کول ضروری وی خو څنگه چې دوی علمی صورتونه غیر متناهی گڼي دالازمیری چې په یوه مادی وړوکی جز او زره کی چې نهایت متناهی دی غیر متناهی ابعاد دغیر متناهی صورتونو دپاره پیداشی او دا په واضح ډول عقل نه منی.

دوهم: که دا «دیمقراطیسی» مادی اجزاء په درک او علم کی دومره لوړه مرتبه ولری او دمجرد علم په شانی پوره قوت او طاقت هم ولری ځکه چې دوی دی اجزاؤ ته په زیات قوت او قدرت قائل دی نو آیا ولی کائنات په خپله نشی کولی چې ځان دکمال اخری مرتبی ته ورسوی؟ آیا ولی دوی په خپل قدرت او طاقت چې لری ئی آلام او مصایب په قطعی ډول له ځانه نه لری کوی چې بیا دتحمل او خلاصیدو دپاره هیڅ حاجت پاتی نشی؟ په څه دانسان علم او ادراک او دنورو حیواناتو ادراک او یاشعور چې ددوی په گمان همدا د مادی اجزاؤ علم او ادراک دی نشی کولی چې دخپل ځان په متعلق پوره معلومات ولری او داتوان نه لری چې خپل ژوند وساتی؟ له دی څخه عجیبه لیا داده چې دمایونو متاخرین وروسته له دی چې دخپل مذهب دتائید دپاره ئی دټولو خرافاتو سره مصافحه او روغ او بېر وکړه بیا هم دوی په ځینی موادو کی بی له حیرانتیا بله چاره پیدا نه کړه او داتوان ئی ونه مونده چې دخپلو فاسدو اصولو په کوم اصل باندی ئی تطبیق کړی نه دطبیعت په اصل اونه دشعور په اصل او دا هغه وخت ؤ چې دوی دوه شیان په خواصو کی مختلف ولیدل حال داچې په تحلیل کښی ددواړو عناصر متمائل ښکاره کیدل نو څو مره چې دوی خپل اباطیل وړاندی کړل بی له دی څخه ئی بله چاره ونه لیدله چې رجماً بالغیب په «دیمقراطیسیه» مادی اجزاؤ باندی داسی فیصله صادره کړی چې دا اجزاء

دمختلفو اشکالو خاوندان دی او داشکالو او او ضاعو داخلاف په مطابق ئی په آثارو او خواصو کی اختلاف پیدا کیږی.

خلاصه داده چی په مادیونو کی لس مختلف مذهبونه دالو هیت څخه انکار کوی او داعقیده لری چی اقدس او صانع ذات موجود ندی دوی په خپل منخ کی او یاد الهینو په نزد په طبعینو، مادیونو او دهریونو شهرت لری او که دی خوبه وی ورته «نیچرین»، «ناتورالیزم» او «ماتیرالیزم» ووايه.¹

استاد «صلاح الدین» سلجوقی هغه وخت چی په مصر کی دافغانستان سفیر ؤ دسید جمال الدین افغانی د «الرد علی الدهرین» کتاب وروسته له دی چی ورباندی ئی علمی مقدمه² لیکلی بیا نشر او خپور کړه ده په خپله مقدمه کی په لاندی ډول ددهریانو لس ډلی یادی کړی دی.

۱-الایبقوریون.

۲-الارتقائون (نهضت او پرمختگ غوښتونکی).

۳-مزدکیون.

۴-شیوعیون (کمونستان).

۵-باطنیون.

۶-د«فولیتیر» او «جان جاک روسو» پیروان.

۷-دعثمانیانو په دولت کښی منحرفه حکام.

۸-نفعیون (یوازی خپلی مظاهری فایدی او لذت دپاره چی دهری لیاری

وی کارکوی).

1. د کتاب ((الرد علی الدهرین)) (۳۴-۴۹) صفحو څخه خپرونکی ((دارالکرنک)) .

2. دمقدمی صفحی (۱۷-۱۸) دی.

۹-مورو مون.

۱۰- په شرق کی خائنان، دسیسه کاران، رشوت خواره او ریاکاران.

له تیر تحلیل او بحث څخه ثابتیږی چی سید جمال الدین افغانی په علم او فلسفه کی دخپل وخت دقیق عالم ؤ او داستدلال او منطق دلیاری ئی ددهریونو مذهب او عقیده باطله کړی ده او داهم معلومیږی یو موحد شخصیت ؤ او دده عقیده دمقلدینو دتوحید دعقیدی په شانی نه وه بلکه په توحید کی دده عقیده دټکول شوو لویو فلاسفه دتوحید دعقیدی په شانی وه.

سید جمال الدین افغانی په اسلام کی دتوحید عقیده په حقیقی او واقعی ډول پیژندله او ده داسلام دین او نورادیان، مذهب او مسلکو نه ښه دقیق مطالعه کړی او لوستی ؤ.

حقیقت دادی چی سید جمال الدین افغانی دهغه وخت متداوله علوم لوستی، دعصری علومو کتابونه ئی زیات مطالعه کړی ؤ جهانی تجربه ورته پوره حاصله وه، طبیعی ذکاوت ئی ډیر قوی ؤ دښو لوړو اخلاقو او انسانی بهترو سجایاو خاوند او ښه پیاوړی لیکوال، مؤلف او مؤثر خطیب هم ؤ.

«هغه عقائد او خصلتونه چی دین دهغو افاده او لیارښونه کړی ده په دی حقله سید جمال الدین افغانی په خپله رساله «الرد علی الدهریین» کی په لاندی ډول لیکي: دین دبشر دعقلونو او ذهینتونو دپاره دری عقیدوی مبادی گتلی دی او دری خصلتونه ئی دبشر په زړه او فکر کی امانت ایښیدی.

هریو ددی مبادیو او خصلتونو څخه د ولسونو د وجود قوام، مبدأ او رکن دی، داجتماعی تشکل د آبادی ستن ده او داجتماعی مدنیت دانکشاف له امله محکم اساس او بنیاد دی په دی هریوه کی دتحریک دومره پوره استعداد شته

دی چی دقامونو، قبائل او ولسونه دکمال اخرو مرتبوته رسوی او دسعادت
اخری درجی ته ئی پورته کوی. په دی هریوه کی دساتنی قوی طاقت پروت
دی چی په هغی خلک دشرخه لری کوی دفساد نه ئی بچوی او دهغو ناوړه
عادتونو خخه ئی گوښی ساتی کوم چی دتباهی او تفرقی موجب گرخی.

اوله عقیده: باور په دی چی انسان دخمکی ملک او پربسته دی او په ټولو
مخلوقاتو کی اشرف اومکرم مخلوق ښه استعداد، مقام او منزلت لری.

دوهمه عقیده: د هر دین تابع او پیرو په دی یقین او باور لری چی ددغه
دین امت او پیروان ټولو امتونو او پیروانو خخه بهتری لری اومخالف ئی په
ضلالت او باطله باندی روان دی.

دریمه عقیده: دټولو اسمانی ادیانو پیروان په دی جزم او باور لری چی
انسان دنیا ته دکمال دپوره والی دپاره راغلی دی، داسی کمال چی دی له دی
دنیا خخه پورته، زړه پوری او پراخه مرتبی ته ورسوی او له دی تنگ کور خخه
چی ډیری ستونخی لری، داسی کور چی باید دغمونو او درودونو په کور یاد شی
یو ارت کور او داستوگنی پراخ خای ته انتقال کړی، داسی ښه کور چی له
درودنو خخه خالی اوسعادت اونیک مرغی ئی پایان اوانتها ونلری. یو پوه انسان
دانه هیروی چی دغودری عقائدو مهم آثار او دښه مدنیت د پاره زیاتی گټی
دبشری اجتماع په برخه کړی دی، ددی عقایدو په وسیله د امتونو روابط اصلاح
شوی دی په دی هری عقیدی دبشری نوعی دپایښت کار کیدی شی او خپل
پیروان دپته متوجه کوی چی یو تربله دمسالمت او اعتماد ژوند وکړی.

دا عقائد غواړی چی خپل پیروان مصمم کړی چی دنفسی او عقلی کمال

په مراتبو کی لوړو درجوته ځان ورسوی.

له دی څخه وروسته سید جمال الدین افغانی په پوره تفصیل دهری عقیدې دپاره لوازم اوخواص بیان کړی دی چې دقت په هغو کښی د سعادت اونیک مرغی وسیله کیدی شی.

دری خصلتونه

په تاریخ کی داوول دپیداښت څخه په خلکو کی دری خصلتونه دمیراث په ډول پاتی شوی دی او دینی صبغه لری.

لومړی خصلت:

«حیاء» هغه انفعال او خجالت دی چې دبد کارونو د ملا متیدو په وجهی په نفس اوفکر کی پیداکیږی، دا خجالت او انفعال سپری په دی متاً ثر او توبیخوی چی ولی دداسی کارونو مرتکب گرځیدلی چی هغه خلک نقص گڼی سید جمال الدین افغانی دحیاد صفت اهمیت ضرورت اوفوائد بیان کړی دی. حقیقت دادی چی دبدو کارونو دکولو څخه حیاءو خجالت دانسان دښه شخصیت په جوړولو کی پوره خدمت کوی خو دبدو کارونو معلومول هسی آسانه کارنه دی او همداشانی دحیا او دخجالت په اندازی او موقع بانندی پوهیدل ضروری امر دی چی باید دحیا په نامه خجالت بی موقع افراطی اندازی ته ونه رسیږی او په دی اثر مثبت استعدادونه جریحه داره نشی. څنگه چی وویل شول حیا دبد کارونو څخه د ممانعت چاره ده نو په دی اساس هغه کسان چی په ښو کارونو کی دحیا په نامه متین او زړور اقدام نه کوی دوی ته باید حیا کاران ونه ویل شی بلکه دوی بی ایمانه او بی همته متر دد او بی غیر ته کسان دی.

دوهم ځصلت:

«امانت» دا ثابته ده چې دانسانانو پابینت په معاملو، ورکړه او راکړه او یو تر بله دگټو په تبادلو قائم او ولاړدی او دمعاملې او معاوضې سا او روح امانت دی نوکه ددوه معامله کونکو ترمنځه د امانت روحیه فاسده شی دمعاملو ټول روابط اوصلات باطل او فاسد پیری اختلاف پیدا، دژوند انتظام مختل او په سرعت انسان دفنا او تباهی سره مخامخوی.

سید جمال الدین افغانی له دی څخه وروسته امانت ځصلت ته داجتماعاتو ضرورت په دی ډول توضیح کوی: حق او واقعیت دا څرگنده ثابته کړی ده چې امانت دانسان د بقا بنیاد، دحکومتونو د پاره قوی اساس، دامن او راحت بنیگنو خپرونکی، دقدرت او عزت دابادی پورته کونکی او دعدالت روح او جسد دی او دغه مطالب او مقاصد بی له امانته په لاس نه راځی.

دریم ځصلت:

«صدق» سید جمال الدین افغانی صدق ته دضرورت په دلائلو زور اچولی دی او په پوره تفصیل ئی دصدق فواید بیان کړی دی.

حقیقت دادی چې صدق داعتماد اساس، په اجتماعی بڼه ژوند کښی ورته حیاتی ضرورت شته دی، صلات او روابط تقویه کوی. شخصیتونه جوړوی او دمینی او محبت دپیدا کیدو دپاره مهم شرط دی په دی اساس باید دصدق مواقع او موارد بڼه تشخیص او دقیق وپیژندلی شی باید وویل شی چې صدق بڼه دی خوبی مورده او موقع چې ضرر اوتوان په کی وی رښتیا ویل ساده توب دی همداشانی که درښتیا ویلو څخه دملی بنیگنو او انسانی کرامت دښمن استفاده کوی هغه وخت چوپتیا او سیاسی او دپلوماتی حرکت بڼه کار دی. که رښتیا چیری دحق دتلفیدو موجب او ورڅخه بد تعبیرونه پیدا کیری باید

ورڅخه ډډه او اعتراض وشي. همدا ډول داجتماعي ذهینتونو داندازی معلومول او په همغه برابره گړیدل عاملانه او عاقلانه کار دی.

سید جمال الدین افغانی په اخر کی داسی لیکي: مادیون او دغه دالوهیت دمفکوری منکر کسان هروخت هرچیری اوپه هررنگ چی پیداشوی دی کوبنښن کړی دی او تل هڅه لری چی ددغه قصر او تعمیر اساسی آبادی کوم چی په مسدس ډول شپږ رنگه ښکاری له منځه یوسی.

حقیقت دادی چی دا تعمیر دانسانیت دسعادت تعمیر او قصر دی چی په شپږو دیوالونو ولاړ دی، دری ئی عقائد اودری یی خصلتونه دی.

دمادیونو دافکارو محصول غواړی چی ددغه جر او شانداره تعمیر او قصر آبادی په لرځیدو راولی، دایبچاره انسان دبدبختی سره مواجهه کړی او دانسانیت دمذنیته له تخت اومرتبی څخه ئی دحیوانی وحشت ښکته او پستی مرتبی ته ورسوی.¹

«دمادیونو ښکارونی اوددوی هغه مقاصد او مفاصد کوم چی غواړی دمذنیته نظام ته تاوان ورسوی» سید جمال الدین افغانی په خپله رساله «الرد علی الدهریین» کښی دمایونو هغه مفاصد چی دمذنیته دنظام په ضرر ئی پیدا کړی دی او ددوی په دی حقله ښکارونی او مقاصد په دی لاندی ډول یادوی: مادیون دولسونو او پرگنو په روان تاریخی جریان کی په مختلفو رنگونو او نومونو ښکاره شوی دی کله دوی ځانونه دحکماؤ په نامه یادوی او خپلو ملگرو ته دحکیم لقب ورکوی، کله بیا دوی داسی ښکاره کوی چی دوی گوندی دظلم او تجاوز دفع او رفع کوی.

¹ د «الرد علی الدهریین» کتاب د (۵۱-۶۲) صفحو څخه اخستل شوی دی. مطبعه (دارالکرتک)

ډیر کرته بیا مادیون خپل ځانانونه دصحنی په مخ داسی ښکاره کوی چی دوی گوندی داشیا ؤ اسرار پیژنی، حقائق او رموز کشفوی، دظاهر څخه باطن ته رسیدلی دی او موجوداتو او موضوعاتو په دننه حقیقت ماهیت او کیفیت باندی پوهیږی یو وخت دوی داسی ښکاره کوله چی دخرافاتو څخه دوی دخلکو ذهنیتونه پاکوی او افکار دحقایقو په روښانولو تنویروی.

کله دوی دانبیی چی دوی دفقیرانو دوستانو، دضعیفانو ساتونکی او دمسکینانو دخیر او فائدی غوښتونکی دی.

په انتها کی دمادیونو څخه ډیرو کسانو دپیغمبری دعواهم کړی ده اودوی دنورو دروغجنودنبتو ددعوی کوونکو څخه جدا په ځان گډی نیرنگ ددغی باطلی مدعی دپاره فعالیت کړی دی. دمادیونو داټول کوښښونه چی هرچیرته ئی په هررنگ، نیرنگ او شکل تاوان رسولی دی، دولسونو دگټو دتندراو دقامونو او دټیرونو دآبادی تباہ کوونکی دی. دوی ژوندی زړونه په خپلو خبرو مړه کوی، دوی دخپلو آراؤ په وسیلی دخلکو په ارواحوکی زهر پاشی او محکم نظام په خپلو ناوړه مساعیو وړانوی نوهرچاته چی دمادیونو گډر ش او تپ رسیدلی دی دهغوی شدت او قوت مات شان اوشوکت ئی تباہ، یوتربله تیت او متنفراو خپل ځان قوام او متانت ئی بایلوی دی.

سید جمال الدین افغانی په دغه سلسله کی وائی:

تاسو د «یونانیانو» «فارسیانو» «فرانسویانو» او «عثمانیانو» هغه حال او اوضاعو ته کوم چی په دوی کی دمادیونو او دهر یو نو دښکاره کیدو او پیدا کیدو څخه مخکی او وروسته پیدا شوی د مطالعی او څیړنی لاندی ونیسی چی او له څومره مخ په وړاندی روان ؤ او بیا څنگه د نزول او بدبختی سره

مواجه شول. سید جمال الدین د (حال الامة الاسلامیة) تر عنوان لاندی داسی لیکئی:

«الامة الاسلامیة جاءتها الشریعة المحمدیة والدیانة السماویة فاشربت قلوبها بتلك العقائد الجلیلة، ومكنت فی نفوسها تلك الصفات الفاضلة، وشمل ذلك آحادهم، ورسخت بینهم تلك الاصول الستة بدرجة يقصر القلم دون التعبير عنها، فكان من شأنهم أن بسطوا سلطانهم على رؤس الامم من جبال الالب الى جدار الصين فی قرن واحد، و حثوا تراب المذلة على رؤس الأكاسرة و القیاصرة مع انهم لم يكونوا الا شردمة قليلة العدة نذر العدد، ولم ینالوا هذه البسطة فی الملك والسطوة فی السلطان الا بما حازوا من العقائد الصحیحة و الصفات الکریمة، هذا الى ما جذبته مغناطیس فضائلهم من مائة میلیون دخلوا فی دینهم فی مدة قرن واحد من أمم مختلفة مع انهم كانوا یخیرونهم بین الاسلام و شیء زهید من الجزیة لا ینتقل على النفوس أداؤه. هكذا كان حال هذه الامة الشریفة من العزة و منعة والسلطان».

د ترجمی حاصل: اسلامی امت ته محمدی شریعت او سماوی دیانت راغی، ددوی زړونه په دی جلیلو عقائد و باندی خړوبه شول، ددوی په نفوسونو کی دا بهتر صفات محکم و گرځیدل، ددوی ټول افراد په دی پیاوړی شول، دا اشپړ اصول (چی مخکی یادشول)

تر داسی اندازی محکمه شول، چی قلم ئی د تعبیر کولو څخه عاجز دی نو ددوی طاقت دومره درجی ته ورسیده چی د «الب» د غرونو څخه نیولی تر «صین» او یا (چین) دیوالونو پوری ددوی سلطه په یوه قرن کی خپره شوه او

د دوی د اکاسره او قیاسره ؤ په سر نو دذلت خاوری واچولی سره ددی چی دوی شمار کینی وږه ډله او لږ وسایل ئی درلودل.

دوی دغه دبدی او غلبی ته یواځی په همدی ورسیدل چی په صحیحو عقائدو او کریمو صفاتو ملبس ؤ. دوی وکړی شول چی د فضائلو په مقناطیسی قدرت سره په یوه قرن کی سل ملیونه خلک د مختلفو قامونو څخه جذب او په خپل دین کی ئی داخل او شامل کړی سره ددی چی دوی به ټولو کسانو ته اختیار ورکولو چی د اسلام دین قبلوی او که نه لږه جزیه چی اداء کول ئی ورباندی سخت او گران نه وی منی.

په دغه شانی دغه شریف امت حال ؤ چی د قدرت او سلطی لوړ مقام او د عزت او د بد بی مرتبی ته رسیدلی ؤ.

د شرق د هریان

سید جمال الدین افغانی د شرق د هریان یاد کړی دی او د دوی حقله داسی لیکي:

دا لوهیت څخه منکر د هریان هغه دی چی دوی د مهذبو کسانو په جامه کی ځان بڼکاره کړی دی. ظاهری د وطن د محبت په رنگ رنگ کړی دی، دوی د ولس د خیر غوښتونکو په شانی ادعاء کوی او په دی چل له یوی خوا ځانونه د غلو ملگری او شریکان او له بلی خوا ځانونه د قافلې رفیقان گنی، دوی د ناپوهو خلکو په سترگو کی ځانونه داسی بڼکاره کوی چی دوی گوندی دعلم او معرفت بیرغونه وچتوی خو دوی په واقع کی مکر او حیلې د خیانت نوی فرش غوړوی.

دوی په څو ناقصو کلمو چی مطلب ورڅخه پوره نه معلومیږی یعنی قالبی خبرو کومی چی دوی د تباہ کارانو غلا کړی دی غرور او نیشه لری، خپل

بریتونه ئی د کبر او غرور په ډول تراشلی او برابر کړی دی او ځانونه د هادیانو او رهبرانو په نوم یا دوی حال دا چې دوی دجهالت په طبقو، دغباوت په پردودرزاتلو په سختو چټلیو او دبدیو په ناوړه بوین پوستکی کی پراته دی.

دوی هغه خلک دی چې په دی قوی باور او عقیده لری چې عقل او د عقل د معرفت او پیژندنی میوه یوازی همداده چې پری دغدر او چل خواوی پیدا او د اختلاس لیاری ورباندی وپیژنی سید جمال الدین افغانی ددوی دقباحت د یادونی په سلسله کی داسی لیکي:

ماته د دوی په یادونه کی خجالت رآخی، حیا می منع کوی چې د دوی اخلاق، روایات او اعمال پوره حکایت کړم ځکه چې ددوی مقاصد دومره دنی او پست دی چې بی دخپل منفعت څخه دبل چاخیال هم نه ساتی، دوی کوبنبن کوی چې دخپلی گیدې دشهوت لپاره دخپلو ولسونو اساس له بیخه وباسی او دوی خپلی چرې ددی دپاره تیری کوی چې دخپلو انسانانو د اتفاق روابط ورباندی قطع کړی.

دسید جمال الدین افغانی «نیچریه یا الرد علی الدهریین» رسالی دهند په مسلمانانو باندی سخت تاثیر واچوه حتی چې دهند اکثر و خلکو خپل ځامن او اولاد دهغی مدرسی څخه خارجه کړل کوم چې انگلیسانو دخپل دغه غرض یعنی ددهریت دخپرونی دپاره جوړه کړی وه او خلکو بیرته سلیمی اسلامی عقیدی ته رجوع وکړه.¹

¹ د (الرد علی الدهریین) کتاب (۵۰-۴۹) صفحو څخه سید جمال الدین افغانی په دی ایمان درلوده چې اعتقاد په مقدسی مبدی او د لوړو اخلاقو او روح سره رابطه انسان د ملک مرتبی ته پورته کوی، داسی مرتبه چې په هغی کی انسان د شر مرتکب نه گرځی بلکه دخیر سره مینه لری او په ژوند کث دخپرونو اندازه زیاتوی.

د (الرد علی الد هریین) رسالی د بحثونو او خپرنو څخه معلومیږي چې سید جمال الدین افغانی فکری دقت، د معلوماتو وسعت او په فلسفې او کلامی سختو مسائلو او علمی موضوعاتو کې قوی تحلیل درلوده.

شک نشته چې که څوک دده (الرد علی الد هریین) په رساله کې دقیق فکر وکړي ضرور په دې اعتراف کوي نوموړی افغانی سید انسان ته د کرامت مرتبه او منزلت دی د شادی مقام ته ښکته شی.

حقیقتاً چې دی انسان څخه دا غواړي چې په لوړو مبادیو اتکاء او د انسانیت په قوانینو، دساتیرو او لیار ښوونو عمل وکړي.

همدا شانی ښکاره ثابتیږي چې سید جمال الدین افغانی په ژوند کې مهم مقصد او هیله درلودله چې دی او خلک د حیاء، صداقت او امانت ژوند وکړي او ده کونښنې کوه چې په خپل ایمان، کرامت او دین سره د کمال هغه مرتبه پیدا کړي کومه چې د هغې په وسیلې د دنیوی لانجو څخه خلاص او د آخرت پراخه او لوړو مرتبو ته ځان ورسوي.

همداشانی دده په نزد دا ثابتته وه چې د فرد او ټولنی د مشکلاتو او لانجو دحل دپاره یوازنی موفق علاج په دی کې دی چې زړه د رزا ټلواو ناوړه افکارو څخه پاک اوسو چه، په اطمینان او نیک معاشرت او سلوک تقویه او غښتلی شی.

د هند څخه (لندن) او بیا (پاریس) ته د سید جمال الدین افغانی سفر په پاریس کې دده استوګنه او اقامت د (العروة الوثقی) د حزب د جوړولو کار او په دی نامه د جریدی د خپرولو څخه دده غایه او هدف او د عالم اسلام دپاره دده داجتماعی او سیاسی خدمتونو یادونه).

کله چی په مصر کی د (احمد عربی) انقلاب خاتمه پیدا کړه او په مصر کی د انگلیسانو کار تقرر ومونده نو دا وخت سید جمال الدین افغانی ته ئی اجازه ورکړه چی که خوبه ئی وی د هند د (کلکتی) څخه لارشی خو په دی شرط چی بل کوم اسلامی دولت ته ورنشی ځکه چی انگلیسان په دی پاریدل چی دی به په منځنی ختیزه کی د دوی نقشی ورائی کړی نو سید جمال الین افغانی اروپا ته د تلو قصد وکړ او په کال ۱۸۸۲ میلادی کی د انگلستان په خوا روان شو، دی لندن ته ورسیده خو هلته ډیره موده پاتی نشو او له هغه ځایه (پاریس) ته لاړه او پاریس هغه وخت دده دافکارو نشرولو او د انگلیسانو په ضد دده دجهاد او مجادلی دپاره زیاد ملائم او مساعدو تر څو د عالم اسلام عام نظر وپاروی او دوی په دوی باندى احاطه شوو خطراتو ته متوجه او ملتفت کړی او شاید دا به هم وه چی ده به گمان کوی چی د فرانسویانو څخه مرسته واخلی ځکه په هغه وخت کی د انگلیسانو او فرانسویانو تر منځه په مصر او شمالی افریقا کی د عثمانی دولت د متروکاتو د ترکی او ویش په حقله اختلاف او یو د بل نه د استعمار د زیات تصرف کولو او نیولو هڅه درلودله.

کله چی سید جمال الدین افغانی په پاریس کی تقرر پیدا کړه نو خپل گران شاگرد محمد عبده ئی پاریس ته و غوښته تر څو دده سره د مسلمانانو د بیدارولو دپاره دجهاد کولو په منظور مرسته وکړی.

شیخ محمد عبده باندى کله چی په مصر کی د (احمد عربی) انقلاب ناکامه شو ددری کاله فراریدو حکم صادر شوی و نو ۱۳۰۰ هجری قمری کال د صفری میاشتی ۱۳ او ۱۸۸۲ میلادی کال ۲۴ د دسمبر د میاشتی تاریخ و چی د مصر څخه د شام د علاقې په خوا روان او بیروت ته ورسیده او له دغه ځایه

ده خپل استاد ته د پاریس په خوا حال او احوال لیږه ترڅو یو تر بله لیکنو په دی خانمه پیدا کړه چی محمد عبده دپاریس په خوا روان شو کله چی دی پاریس ته ورسیده ده په اول کی خپل استاد ته داسی عوښتنه وړاندی کړه: راحه چی دواړه یو لری ځای ته لاړ شو داسی ځای چی د کوم دولت قدرت ته تابع نه وی تر څو ددوی حرکت خراب او فلج نه کړی، دوی به هلته د زعیمانو او رهبرانو د جوړولو مدرسه او مکتب جوړ کړی، دوی به په دی مدرسه کی د اسلامی اقطارو او مناطقو څخه داسی نجیب او با استعداده ځوانان انتخاب او داخل کړی کوم چی په دوی کښی د خیر د استعداد احساس وکړی شی، دوی به په قوی او محکم پروگرام چی دواړه ئی غوره کړی دوی تربیه کړی دوی به د زعامت رهبری او اصلاحاتو د کولو د پاره برابر وی او دا کار به ددی وسیله شی چی د لسو کلو وروسته به دا مدرسه یو شمار داسی شاگردان وباسی چی دخپلو وطنو دتر کولو، د یو ځای څخه بل ځای ته دلیر دیدلو او دمطلوبی اصلاح د خپرولو دپاره مستعد، آماده او حاضر وی.

دغه نظریه او غوښتنه سید جمال الدین افغانی خوښه نه کړه او به کی ئی د تصمیم ضعف او دزیات تشاؤم او نا امیدی احساس وکړه نو امام (محمد عبده) ته ئی وویلی (انما انت مذبذب)¹ یعنی ته معوق او معطلونکی ئی، سید جمال الدین افغانی لیدله چی د لسو کلونو څخه وروسته د اصلاح دپاره انتظار ضرور دوی د لازمی کار او عمل څخه بیرته پاتی کوی، داسی کار او عمل چی په موجوده عصر کی باید وکړی شی نو ځکه سید جمال الدین داسی فکر کولو

1. ددوکتور «ابراهیم العدوی» «رشید رضا» د کتاب (۶۹) صفحی څخه دا کتاب د

عربی اعلامو په سلسله خپور شوی دی.

چی ددرس، تدریس، تعلیم او تربیی سره جوت په محصلینو واجبه ده چی د موجوده عصر دایجاباتو او دسیاسی فوری اصلاحاتو څخه غافل نه وی ترڅو فرصت او موقع دلاسه ور نه کړی شی نو ځکه شیخ محمد عبده د خپل استاد سره متفقا دواړه د هند او مصر د فاضلو مسلمانانو د ډلی سره یو ځای د اسلامی حزب جوړولو په کار ئی پیل وکړه دا حزب د «العروة الوثقی» به ټولنی نومیالی شو، په اصل کی دا حزب سری او پټ فعالیت کولو او اصل قانون او مرام نامه ئی په اول کی بڼکاره لیکلی او خپره کړی نه وه، دوی په عمومی لحاظ د اسلام برم، عزت او شوکت اعاده کیدل او بیرته راتلل غایه او هدف درلودلو او د خلکو عقاید ئی د شک او تردد څخه پاکولو چی دا کار بی له دی څخه نه کیده چی مسلمانن دی په عقیده او عمل کی خپلو اسلافو یعنی د صحابه ؤ او تابعینو اعمالو او رویو ته رجوع وکړی او په خاص ډول دی راشدینو خلفاؤ ددوری په شانی داسلام د تعمیل دپاره مخلص تحریک شروع کړی.

دی حزب او ټولنی غوښتل چی مسلمانان د اتحاد تضامن په خوا دعوت او بلی ترڅو یو په بل باندی تقویه او تا ئیدو مومی.

د «العروة الوثقی» حزب یوه پټه او سری لائحه او مقررره او درلودله چی په دیرشو بندونو او مادو مشتمله وه؛ چی مهم نکات ئی دا لاندی دری بندونه دی.

۱- دا حزب به د مسلمانانو حال، اقوال او اعمال د مطالعی او ملاحظی لاندی نیسی تر څو ددوی په دینی احساس خبر او د اعتقادی بلنی په اندازه ئی پوه شی چی بیا د مرض د پیژندنی په مطابق د معالجبی اساسی چاره وکړی شی.

1. د «الشیخ محمد عبده» د تاریخ کتاب (ا ج — ۲۸۴ — ۲۸۷ ص) څخه.

۲- دمعالجی دپاره دوینا، لیکنی او تالیف دلیاری کار کول.

۳- دحزب غړی به په ټولو حالاتو کی خپل فکر ته تقرر ور کوی اویو تربله به ارتباط پیدا کوی ترڅو دهریوه سره دعمومی منافعو لحاظ ساتل دشخصی گټو دلحاظ ساتلو په شانی او یاله دی څخه زیات ضروری کاربنکاره شی، دوی به دیوچاوینا ترهغه نه منی ترڅودوینا څخه ئی دعمل اندازه زیاته اویاورسره برابروی.

د «العروة الوثقی» دحزب غړو دپاره دقسم کولو او معاهدی له امله دقسم او عهدنص اومتن په لاندی ډول ؤ: قسم په الله چی په جزئی کلی، پت او بنکاره عالم دهرچا په کارونو او اعمالو مسلط او ټول قوت او قدرت دده په لاس کی دی چی ضرور به په خپلو اخلاقو او کارونو کی دالله دکتاب تائید کوم اوبی تاویل او انحرافه به ورباندی عمل لرم...

زه به حتما خامخا دده دبلنی اجابت اومننه کوم، دده د امر او نهی دبلنی څخه به سر نه غوروم، ضرور به دده دمرستی دپاره غوښتنه کوم، په دی کارباندی ترڅو ژوندی یم ولاړ اوسم او په دی لیاره کی به دکامیابی له امله په مال او اولادنه ډیلیرم. قسم په الله چی زما دروح او مال مالک دی، زما دسر او فکر دقبضولو واک لری، زما وجدان او احساس دده په تصرف او استعمالولو کی دی، دی دچاسره چی وغواړی مرسته کوی او څوک چی وغواړی ذلیله او رسوا کړی کولی شی زه به ضرور داسلامی ورورولی دژوند کولو دپاره خپل ټول توان صرفوم او دغه د ورورولی رابطه به دواقعی پلار او زوی درابطی مرتبی ته رسوم

1. داستاد ((عثمان امین)) دکتاب ((محمد عبده)) «(۷۲-۷۳ ص) څخه دا کتاب

داسلامی اعلامو په سلسله کی خپورشوی دی.

او همداشانی به دغه ذهینیت ټولو هغو کسانو ته چی د «العروة الوثقی» په رابطی او عقد مربوط او تړلی دی تلقینوم، ددغی رابطی خیال به ددی حزب دغړو څخه اخوا په نورو

مسلمانانو کی هم دنظر لاندی نیسم مگر هغه وخت چی له هغو څخه داسلام دشان او شوکت په تاوان کی کوم حرکت ولیدل شی داوخت به کونښن کوم چی ددین په تاوان ددوی داسی حرکت محوه او نابود کړم او دمحوه کولو دپاره به ئی دومره سعیه کوم لکه چی دخپل ځان څخه مدافعه کوم.

قسم دالله په هیبت او جبروت چی بی ددین دخوښی څخه به بل څه ته اهمیت او ترجیح نه ورکوم، هغه څه به ضرور وروسته کوم او ځنډوم چی دین وروسته کړی او ځنډولی وی، زه به هیڅ یوداسی حرکت ته اقدام نه کوم چی په هغی کی دین ته جزئی او یا کلی تاوان ورسپری، زه به دخپلو حزبی ملگرو څخه چی په کوم خیز کښی دوی ورباندی متفق دی مخالفت نه کوم، دالله په عهد او پیمان قسم چی زه به داسلام او مسلمانانو د تقویی دپاره دعقل، توان او دټولو هغو وسائلو په واسطی کوم چی زه ورباندی پوهیږم کونښن کوم په کوم څه چی زه نه پوهیږم دپوهانوم څخه به دپوهی له امله پوښتنه کوم مطلب ته درسیدو دپاره به زه هیڅ وسیله چی زما په توان کی ئی لاس ته راوړل امکان ولری نه پریږدم، زه دالله څخه دکار او عمل موفقیت، دامید او هیلی پوره کیدل او دده دامر او حکم اطاعت کونکو اودده ددین دبیرغ او چتونکو او خپرونکو دتائید هیله او غوښتنه کوم، آمین.

په پاریس کی سید جمال الدین افغانی د «العروة الوثقی» دټولنی او حزب دغړو په مرسته دالعروة الوثقی دجریدو دلیکلو او خپولو کاربرابر او

تنظیم کړه، ددی جریدی دلیکلو رئیس شیخ «محمد عبده» ؤ اودده سره په پاریس کی ددی جریدی په لیکنه کی یو اایرانی {فارسی زبان سپری چی نوم ئی «مرزا محمد باقر» ؤ مرسته کوله ده به دانگلیسی جریدو څخه دالعروة الوثقی دجریدی دپاره مقالی ترجمه کولی.

«مرزا محمد باقر» ښه ذکاوت، چالاکه حافظه او قوی ذاکره درلودله دی دمقدس کتاب انجیل حافظ او دقران ایاتونه ورته یادؤ، دی په ډیرو ژبو پوهیده، دی په اصل کښی مسلمان ؤ خوبیا وروسته دمسیحیت دین ته واوښت او دنصرانیت دپاره ئی د «مبشرینو» یعنی مسیحی مبلغینو سره مرسته او خدمت کولو.

سید جمال الدین افغانی دی د «فارس خلیج» نغر «بوشهر» په منطقه پیژندلی ؤ او بووخت ئی له ده سره په دی وجه چی ده دښی صلی الله علیه وسلم په متعلق ئی څه بدو ویلی مجادله وکړه او سید جمال الدین افغانی په خپلو افغانی ملگرو آمو کړه چی وی وهی لکه چی هغوی وواهه اووی شپه خو کله چی سید جمال الدین افغانی پاریس ته لاړه او دشیخ محمد عبده په ملگری ئی د «العروة الوثقی» دجریدی په خپرولو پیل وکړه داوخت «مرزا باقر» دوی سره ملاقات کولو دپاره کارت واسوه، دوی اجازه ورکړه او دملاقات په وخت کی ده داسلام څخه دخپل د ارتداد او اسلام ته دبیرته گرځیدو او دتوبی دقبلیدو دپاره داسلام د تبلیغ تصمیم قصه او بیان وکړه او په دی ترڅ کی ئی دسید جمال الدین افغانی څخه وغوښتل چی د «العروة الوثقی» په اداره کی خدمت کولو دپاره حاضر دی همغه چی ؤ دده داغوښتنه ومنل شوه او دانگلیسی ژبی څخه نثرأ او نظامأ ئی ښه یاده وه دترجمی کولو کار شروع کړه.

کله چی شیخ محمد عبده دپاریس خخه لندن ته دمصری موضوع دپاره دانگلیسی سیاسی شخصیتو سره دخبرو او مفاهمو دپاره لاره داوخت (مرزا باقر) دمترجم او ترجمان په حیث ورسره ملگری وؤ دهغو کسانو خخه چی د«العروة الوثقی» دجریدی اداری ته به راتلل یو مصری یهودی چی نوم ئی «یعقوب صنوع» وؤ هم وو دده مستعار نوم «أبو نضارة» وؤ حقیقتاً چی دی یو جذاب شخصیت وؤ او دمصر دآزادی او خپلواکی په قضیه کی ئی داهمیت وړخد متونه کړی وؤ نو خکه ده دسید جمال الدین افغانی دتحریک او د«العروة الوثقی» دجریدی دخپرونی سره د زړه دکومی علاقه درلودله.

د «العروة الوثقی» جریدی اوله گڼه په ۱۳۰۱ هجری قمری کال دجمادی الاولی دمیاشتی په پنځمه چی د ۱۸۸۴ میلادی کال (۱۱) د مارچ دمیاشتی سره ئی سمون خوږه نشرشوه او وروسته له دی چی اتلس گڼی ئی خپری شوی په ۱۳۰۱ هجری، قمری کال یعقوب صنوع په مصر کښی دتمثیلی صحنو دجوړولو ترڅنگه په ۱۸۷۷ میلادی کال کی د «أبو نضارة» په نامه هفته کی یوخل دتوقو، هزلیاتو او مسخرو په رنگ یوه جریده هم خپروله، دی جریدی په مصری عربی او عامی ژبی خپرونی کولی او په خلکو کی ئی زیات

1. دعثمان امین دکتاب ((محمد عبده)) (۱۶-۷۷-۷۸) صفحو خخه.

2. ((یعقوب صنوع)) په مصر کی دخدیو اسماعیل دمصر لوی حاکم په وخت کی تمثیلی صحنی لوبدلی ده په دغو صحنو کی په پخوانو عادتونو باندی دمسخری په ډول انتقاد کولو دغه مسخری او هزلیات به خدیو اسماعیل خوبنول نو ده به ((یعقوب صنوع)) دمصر په ((مولییر)) یادولو (مولییر په ۱۶۲۲ میلادی کال کی تر ۱۶۷۳ میلاد پوری دفرانسی مشهور شاعر، فنان اوممثل وؤ).

محبوبیت پیدا کړې و خو خدیو اسماعیل ورباندې تنگ شوی و ځکه چې دی جریدی په جرئت سره دانتقاد په خوا هڅه کوله او دردونکی مسخری ئی درلودلی چې اخر په ده باندې ئی دمصر څخه د فراریدو حکم وکړه دی فرانسې ته لاړه او په مختلفونو نومونو ئی ددی جریدی خپرولو ته دوام ورکړه، ده په دی جریدی کی دمصر څخه دفراریدونه وروسته په خدیو اوددی په ملگرو په حکومت او داروپائی دولتو په قنصلانو باندې اعتراضونه او حملی کولی او په ۱۸۸۲ میلادی کال کی ئی انگلیسی استعمار غنده او دمصر داستقلال او آزادی آواز ئی پورته کوه، یعقوب صنوع تقریباً ۳۴ کاله په خپلو خطبو او مقالو کی دمصر دپاره خدمت کړی دی.

د ذی الحجی په میاشت کی د انگلیسانو د سانسور په اثر بنده شوه.
د العروة الوثقی ټولنی او حزب خپل اهداف ددی جریدی په اوله گڼه کی خپاره کړل چې خلاصه مبادی ئی په لاندی ډول دی.

۱- د «العروة الوثقی» حزب او ټولنه به د ټولو شرقیانو په خدمت کی ځان وقف کړی، دوی ته په هغه واجبات بنکاره او تحلیل کړی کوم چی د هغو اداء کول او ترسره کول لازمی او تفریط او بی باکی په کی دی نظمی او تباهی موجب کیږی دا حزب به شرقیانو ته هغه لیاری بنیې چی ماضی تیری خطاوی ورباندی جیبیره او د راتلونکو سختو خطرونو مخنیوی ورباندی وشی.

۲- دا حزب به د شرقیانو سره په هغو اسبابونو، عللو او عواملو غورو کړی کوم چی ددوی د ضعف او کمزورتیا موجب شوی دی چی د هغو ټولو په سر کی دا مهمه ده چی دوی په دینی تعلیماتو او لیارښونو کی بی غوری کړی ده.

۳ - دا حزب به د اشتباهاتو څخه هغه پردی پورته کړی کومی چی د شرقیانو د بوډیانو او سرمایه دارانو د انحراف موجب گرځیدلی دی او هغه وسوسی به محوه کړی کومی چی د عیش او عشرت خلکو په افکارو مسلطی دی. دغه اشتباهات او وسوسی اکثر ددی موجب شوی دی چی د اصلاحاتو او پخوانیو خطاؤ دنیولو په کار کی ئی نا امیدی پیدا کړی وه.

۴ - دا حزب به کوبنبن وکړی چی په افکارو کی ډاډینه او امیدواری ژوندی کړی او دا واضحه کړی چی دپر مختک لیاره دومره سخته نه ده چی د بی همتی او بی غیرتی موجب او سبب شی.

۵ - دا حزب به زیات کوبنبن وکړی چی هغه تهمتونه او اعتراضونه رد کړی کوم چی ټول شرق او په خاص ډول شرقیانو ته متوجه دی او پوره توجه به دیته واړوی چی دهغو افتراگانو ځواب ووا ئی کوم چی وائی:

مسلمانان تر هغه وخته پر مختگ نشی کولی تر څو چی دوی د خپل دین په اصولو ولاړوی.

۶ - دا حزب به د خپلی خپرونی د لیاری ټولو شرقیانو ته جهانی پینسی او دهغو اسرار او رموزور سوی تر څو دوی داروپا د سیاست مدارانو په هغه تدبیر او غرض پوه شی کوم چی د شرقیانو په متعلق ئی د ځانه سره لری او دا ددی دپاره چی شرقیانو ته دا ثابتہ شی چی اوس دوی په کوم عالم او جهان کی اوسی تر څو دوی په مغرضانه او بدو پرویاگند و کی بند او گیر پاتی نشی.

۷ - ددی حزب جریده به اسلامی امت صلوات او روابط تقویه کوی او ددوی ترمنځه به مشترک وجوه او گډ منافع توضیح کوی، دوی به په دی

پوهوی چی دخارجی هغه سیاست تائید وکړی کوم چی د شرقیانو د ضرر او تکلیف موجب نشی.

باید ووايو چی د «العروة الوثقی» جریدی خپل رسالت ترسره کړه، دا د ټولوشرقیانو دپاره د لیارښوونی مناره وه او دا د هر آزاد مجاهد د پاره کوم چی د آزادی او ژوند جوړولو په لیاره کی ئی کوبښی او فعالیت کولو بله ډیوه وه، دا د استعمار او تجاوز کوونکو په مقابل کی د اور سکروټه وه، دی جریدی داسلام په ټولو خواؤ پوره روښنائی اچوله تر څوئی خلکو ته د افترا، دسیسو او نامعقولو او ناروا ذهنیتونو څخه پاک کړی او دا ثابتہ کړی چی د اسلام دین الله پاک د خپلو بندگانو د خیر او رحمت دپاره غوره کړی دی او ددی وړدی چی دټولو وسائلو څخه زیات دنبه مدنیت د جوړولو او پرمختک وسیله شی.

څنکه چی د بریطانیا دولت په دی پوه شو چی ددی جریدی په خپرولو د دوی و سیاست تباهی شته ده او لیکلو شاته ئی ددوی په ضد خطر موجود دی او غواړی چی ددوی فجائع او اهداف رسوا کړی نو له هری خوا څخه ئی ددی جریدی او حزب په ضد مجادله او مخالفت شروع کړی چی په دی اثر ددی جریدی د گنو رسیدل ئی اسلامی دولتو ته بند کړل، هغه کسان چی دا جریدی به ورته رسیدلی د تعقیب لاندی و نیول شول او مصری حکومت د خپل استعماری ملگری په مرسته ددی جریدی لوستل منع او په لوستونکو باندی ئی جزا او جریمه وټاکله.

شک نشته چی د «العروة الوثقی» جرائدو او کار کوونکوئی د اسلام، شرق بلکه د ټول انسانیت دپاره خدمت وکړه او که مونږ ددی جریدی لیکنی او خپرونی په دقت مطالعه او ملاحظه کړو لیدل کیږی چی د فرد او ټولنی د

مرضونو په ضد په زړه پوری علاج لری او د استدلال لپاره ئی ښه او پخه او د حقه مقدماتو څخه جوړه شوی ده هو! په دی جریدی کی د واقعی آزادی دی روح پروت ؤ او دخپل وخت دشرايطو په حساب ئی دبشری ښیگڼو د تامین دپاره زبردست تحریک او لیارښونه روانه کړی وه.

د العروة الوثقی جریدی څخه څرگندپیری چی سید جمال الدین افغانی په خپل عصر کی د شرق بلکه د ټول انسانیت اجتماعی امراض ښه تشخیص کړی ؤ او په خپل فلسفی تحلیل کی د بهتری معالجي کولو په ترتیب پوه شوی ؤ، ده د اجتماعی ژوند ضروری لوازم څیرلی ؤ، اسباب، علل او عوامل ئی د نظر لاندی ؤ او معلوماتو او تجربو مثبتة افکارو ته رسولی او پوخ کړی ؤ، دده فکر او ذکاوت د نبوغ او عبقریت په حقله باید وویل شی چی داسی فکر او ذکاوة د الله پاک ښښنه او احسان دی

کوم چی د بشر څخه انبیاء رسل او او نوابغ جوړوی او چاته ئی چی خوبه شی حکمت ورکوی فرمائی: «و من یؤت الحکمة فقد اوتی خیراً کثیراً و ما یذکر الا اولوا الالباب» ژباړه چاته چی حکمة واقعی او حقیقی پوه او دانائی ورکړی شی نوهغه ته په واقع کی دهرڅه نه زیات خیر او فائده ورکړل شوی ده (پند او عبرت نه اخلی مگر د عقل صاحبان).

که مونږ د سید جمال الدین افغان په افکارو، خطابو، مجلسو او لیکنو باندی پوره په دقت غور وکړو نوپه دی به ښه پوه شو چی ده څنگه فکر کولو، څه ئی ویلی او څه یی غوښتل؟ حقیقتاً چی ده د عمومی صلاح او فلاح دپاره فکر کولو د خلکو د مهمو منافعو د تامین په حقله ئی وینا کوله، حق ئی د حق د ثابتیدو دپاره غوښتنه او خپل ټول ژوند ئی د بشر، اسلام او شرق د خدمت

دپاره وقف کړی ؤ. ددی دپاره چی العروة الوثقی د جریدی د مطالبو سره د نمونی په ډول اشنا شو دا دی په لاندی ډول ددی جریدی دوه مقالی ترجمه کوم، په دی مقالو کی د لویو اهدافو ترسره کولو له امله د ټولو مسلمانانو د بیدارولو او تنبیه کولو دپاره مهم ټکی پراته دی.

اوله مقاله: د قضا او قدر په حقله :

باید په یادولو چی سید جمال الدین افغانی په دی مقاله کی قضا او قدر پوره خپرلی دی. څوک که وغواړی چی قضا او قدر په حقه وپیژنی باید دا مقاله ولولی تر څو په دی پوه شی چی د قضا او قدر څخه د اسلامی او آسمانی ادیانو مطلب هغه شانی نه دی کوم چی عام خلک ور څخه تعبیر کوی بلکه حقیقتاً چی د قضا او قدر عقیده د نجات او سعادت دپاره یوازنی وسیله ده. دا دی د مقالی مطلب: په مخلوقاتو او انسانانو کی د الله پاک د حکمت فیصله دا ده چی بدنی اعمال او کارونه باید د قلبی عقیدی دتاثیر لاندی وی نو لکه چی مخکی په تیرو گڼو کښی څرگنده شوی ده داعمالو او کارونو صلاح او فساد دعقیدی د صلاح او فساد څخه نشأت کوی، ډیر کرته یوه عقیده په افکارو مسلطه شی او له هغی څخه نور عقائد او افکارو څیزپری او بیا وروسته بدن او بدن غړی دداسی اعمالو کولو دپاره واداره کړی چی ددی عقیدی سره ملایم او مناسب وی همدا وجه ده چی ډیر کرته داسی کیږی چی نفس او فکر ته چی کله د شرع د تعلیم او تبلیغ په برخه کی د خیر او کمال د اصولو او قواعدو موضوعات وړاندی شی نا بلده اوریدونکی په اشتباه کی آچوی او دا وخت په دی اثر چی د مانوسی عقیدی سره ئی ضدیت پیدا شوی دی په فکر کی ئی گډوډی او یا ددی ښی

عقیدې په ضد ناوړه اور دی صفات او باطل نظریات پیدا کيږي په داسې حالاتو کې د اوریدونکي په مخ کې تغییر پیدا کيږي او خیره ئې بدليږي.

ډیر کرته داسې کيږي چې استعداد ښه نوی په فکر کې خطائی پیدا شي نو له هغې څخه فاسد عقاید تولید او د ناوړه اعمالو منشأ شي حتی چې عقیده کوونکي په دی نه پوهيږي چې څنگه عقیده لري او عقیده په ده باندې څه کوي؟

په ظوا هرو باندې مغرور او تیرو تلي کسان دا فکر کوي چې گوندی دا ناوړه اعمال په دی اصل او قاعدی باندې د عقیدې کولو په اثر پیدا شوی دی (یعنی دیته ښه نه متوجه کيږي چې د عقیده کونکي ذهنیت او استعداد د ښو او بدو اعمالو په کولو کې اساسی او بنیادی دخل لري او ډیر گرتته داسې کيږي چې د اصلی عقیدې په اساس حرکت نوی شوی او تش په نامه عقیده د اصلاحاتو او ښو اعمالو د صادريدو موجب کیدی نشي) په فهم کې د دغه شانی انحراف او خطائی په وجهی اکثر دادیانو په ځینی اصولو کې تحریف، تبدیل او تغییر پیدا شوی دی بلکه دغه علت او مرض اکثر په هر دین کې د بدعتونو د پیدا کیدو موجب شوی دی او اکثر دغه انحراف او د انحراف څخه پیدا بدعتونه د طبیعت د فساد، د ناوړه اعمالو کولو او د تباهی او بیرته پاتی کیدو موجب او منشأ گرځیدلی دی.

همدا ډول خطاوی دی چې په دی اساس نا پوهان په اصل دین او یا په حقه عقیدې باندې اعتراض کوي او د یو دین او عقیدې د تش په نامه پیروانو په اعمالو استناد لري او دلیل راوړي. (یعنی وائی: که دا دین ښه وی پیروانو به ئې داسې بد او ناوړه کارونه نه کول.) افسوس چې داسې ذهنیت عالمانه او

عاقلاڼه ذهنیت نه دی او نه داسې استدلال کول یو عالم او عاقل ته ښائی. په دی اساس د قضا او قدر عقیده چې د اسلامی حقه دیانت د عقایدو د اصولو څخه ده ور باندې د فرنگیانو ناپوهان¹ زیات اعتراضونه کوی او په دی حقله ډول ډول مختلف گمانونه لری. دوی وائی: داعقیده چې په هر قوم کی پیدا شوی ده همت او قوت ئی ور څخه وړی دی او د ضعف او ذلت سره مخامخ شوی دی. دوی مسلمانان په مختلفو بدو صفاتو موصوفوی او دزیاتو بیرته پاتی کیدو نسبت ورته کوی او بیا د دی ټولو سبب او منشأ په قضا او قدر باندې ددوی عقیده گڼی نووائی: مسلمانان په فقر، فاقه، (ولېری بیچاره گئی) او د نورو ولسونو او خلکو څخه په سیاسی او حربی قوت او طاقت کی بیرته پاتی ژوند کوی، په دوی کی داخلاقو فساد زیات شوی دی نو دا ددی سبب گرځیدلی دی چې د دروغو، نفاق خیانت کینی او حسد په مرضونو مبتلا دی اتفاق او وحدت ئی د لاسه ور کړی دی او په خپل موجوده او راتلونکو حالاتو او اوضاعو نه پوهیږی. دخپل ضرر او منفعت دفرق کولو توان نه لری، په داسی ژوند قانع دی چې ویخوری ویڅکی او ویده شی او دکمال دلاس ته راوړو په کار کی غیرت او همت و نه کړی، تر هری اندازی چې یو ددوی توان او قدرت پیدا کړی خپل ورور ته د ضرر رسولو په کار کی نه ډیلیږی نو دوی په خپل منځ کی په اخ او

¹ د غافل او ناپوهی په اطلاق کی دپته اشاره ده چې پوه فرنگیان که د مسیحی دین پیروان وی هغوی په دی پوهیږی چې د قضا او قدر عقیده یوازی د اسلام ددین د عقائدو په اصولو کی نه ده تلقین شوی بلکه په مسیحی او نورو ټولو آسمانی ادیانو کی د قضا او قدر عقیده وړاندی شوی ده چې اصلی تحلیل ئی داسی نه دی لکه څنکه چې عام او یا متعنت کسان ور څخه غلط تعبیر کوی.

د ب اخته دی او نور ملتونه دوی د مړیو په شانی یوه د بلی پسی تیروی، دوی په هری پینسی راضی دی او مستعد دی چی هره نوی واقعه ولو که چیری اساساً ددوی په تاوان تمامه هم شی قبوله کړی، دوی دیته مائل دی چی په خپلو وړانو کورونو کی وه اوسپری، په خپلو کښتونو او د خړولو په ځایونو وگرځی او بیا بیرته خپلی مأوی او استراحت ځای ته راشی ددوی لویان خپل وخت په لهو، لعب او د شهوتونو د څکلو په لپاره کی صرفوی حال دا چه به دوی باندي داسی فرائض او واجبات دی کوم چی ټول عمر ئی هم نشی ترسره کولی، خپل مال دسات تیری د پاره د اسراف او تبذیر په ډول مصرفوی ددوی مصارف زښت ډیر دی مگر په حساب کی داسی دخل نشته چی د دوی د خپل ملت په گټه وی، یو بل غولوی او یو د بل څخه په نفرت کی دی، شخصی مصالحو ته په عمومی مصالحو ترجیح ورکوی ډیر کرته ددوی ددوه لویانو اختلاف ټول ولس تباہ کړی دی .

هر یو ددوی خپل ملگری غولوی او خپل همسایه ورباندي لمخوی نو همدا وجه ده چی ددوی دښمنان په دوی کښی له منځه تلونکی قوت او تباہ کونکی کمزورتیا وینی نو په آسانه ډول ددوی د وطن څخه بی دزور او قوته استثماری استفادی کوی، په دوی کی ویره زیاته شوی او بی زړه توب او ضعف عمومیت لری همدا وجه ده چی دسپن څخه هم ډارپیری او په مسه کولو باندي خوړپیری .

دوی د حرکت کولو څخه ددی له امله چی په عزت او شوکت کی نورو ولسونوته ورسپیری پاتی دی او ځای په ځای ناست دی اودوی په دی کار کی دخپل دین داوا مرو څخه هم مخالفت کوی حال داچی دوی خپل همسایه گان

او ګاونډیان بلکه هغه چی حتی ددوی د سلطی لاندی دی ګوری چی څنگه په دوی وړاندی کیږی او په خپل بریالیتوب افتخار کوی، دوی که چیری ددوی ورونو او قوم ته کوم مصیبت ورسپری او یا دښمن ورباندی تجاوز وکړی د هغوی سره د تکلیف د لږولو په کار کی مرسته نه کوی او نه د معاونت کولو دپاره همت کوی.

په دوی کښی ملی او وطنی په پټه او یا ښکاره کومه ټولنه او حزب نشته دی چی هغه په خپلو خلکو کی د غیرت د ژوندی کولو مقصد ولری، میرانه وپاروی، د ضعیفانو پالنه، د ظالمانو په مقابل کی د حق ساتنه او د عاجزانو سره مرسته وکړی. په دی ډول دوی مسلمانانو ته ددغو ناوړه صفاتو او بدو حالاتو نسبت کوی او وائی چی دا بدبختی ددوی له خپله لاسه یواځی په دی سبب چی په قضا او قدر عقیده لری پیدا شوی ده ځکه چی دوی د خپل ژوند د جوړولو ټول مهم مسائل الهی قدرت ته سپار لی دی (یعنی د خپل اختیار، کسب کار او فعالیت څخه کار نه اخلی وائی ځان می خدای ته سپارلی دی حال دا چی په خدای باندی د ځان سپارل باید د کار، جدیت او فعالیت په صورت کی وی.)

فرنگیان وائی: که مسلمانان چیری دی عقیدی ته دوام ورکړی هیڅ کله به پښو ونه درپری، د عزت سره به مخامخ نه شی، خپل برم او شوکت پیدا نه کړی، خپل حق به لاس ته رانوری، ظلم او تجاوز به دفع نه شی کړی او نه به دوطن د تائید، تقویې او پرمختک دپاره د کوم خدمت مصدر وگرځی بلکه تل به په دوی دوی باندی ضعف، کمزورتیا او بیچاره ګی مسلطه وی، ساړه، شوده شکسته، بی ذوق او شوق، عشق او علاقی، حرارت او تپش څخه د فنا او زوال پوری د شرم او عار ژوند کوی «العیاذ بالله» دا څه ژوند او څه حال دی چی

مسلمانان د خپلو جگړو او اختلافو په وجهی یو بل د پښو غورځوی او له منځه ئی وړی او څه چی ورڅخه پاتی شی هغه بیا ددوی دښمنان په آسانه لاس ته راوړی.

دی نا پوهو فرنگیانو د نا پوهو مسلمانانو په شانی دا گمان کړی دی چی د قضا او قدر عقیدی او د جبریه ؤ د عقیدی تر منځه فرق نشته دی. جبریه عقیده لری چی انسان په خپلو ټولو کارونو کی خالص مجبور بی وسی او بی قدر ته دی.

فرنگیان وائی: مسلمانان د قضا او قدر په عقیده ځانونه په هوا کی لکه د بڼکی په شان معلق گوری چی باد ئی د ځانه سره هری خوانه چی میلان کوی بیائی نو کله چی داسی عقیده چا ته پیدا شی چی په خپل کار، عمل، حرکت او سکون کی اختیار او واک نه لری او دا ټول په دی باندی جابره قوه او اجنبی قدرت تحمیل کړی دی هغه وخت ضروره دده قواوی عاطله کیږی، د خپلو قواؤ او منابعو څخه چی الله پاک ورکړی کار نشی اخستلی اودده دزړه او فکر څخه د کسب او کار محرکه طاقت محوه کیږی نو په دی صورت کی باید ووايو چی دی ددی لائق دی چی فنا او عدم شی. پرنگیان په دغه ډول مسلمانانو باندی عقیده او باور لری او په دی عقیده باندی ډیر ساده شرقی کسان هم تللی دی.

سید جمال الدین افغانی وائی: زه له دی څخه نه ډارېرم چی ووايم: په پوهو مسلمانانو باندی داناپوهه فرنگیان دروغ وائی، واهمی او توهم خطا کړی دی، باطله وینا او په الله پاک او مسلمانانو باندی ددروغو افتراء کوی ځکه چی په دی وخت کی هیڅ مسلمان سنی، شیعه، زیدی اسماعیلی، وهابی او خارجی وجودنه لری چی خالص دجبریه ؤ په مذهب عقیده ولری او بلکل اختیار

د انسان څخه سلب کړې بلکه دمسلمانانو ټولې داطائفې عقیده لری چی انسان ته په خپلو اعمالو کی داختر او واک برخه شته ده چی هغی ته دوی کسب وائی، مسلمانان داختر او کسب پوری ثواب او عقاب مربوط گنی او خلک ددغه اختیار په اساس چی الله پاک ورته ورکړی دی مسؤلیت او مکلفیت لری، محاسبه کیږی، په او امر و مامور او له نواهیو منع شوی دی، دخیر غوښتونکی، دفلاح لیار - ښونکی دی داډول اختیار د شرعی د تکلیف اساس او د عدالت او حکمت متمم دی.

هو: په مسلمانانو کی یوه طائفه او ډله وه چی په جبری په دیدله دوی په دی عقیده ؤ چی انسان په ټولو خپلو کارونو کی مجبور دی داسی مجبوریت چی هیڅ اختیار ورته نه دی پاتی شوی.

دوی عقیده لری چی انسان که د خوراک او شخوند دپاره خوله خوځوی او یا دا چی د سختی یخنی په اثر ئی خو له لږزېږی ددواړه حالاتو ترمنځه د مجبوریت په اساس فرق نشته دی.

مسلمانان د جبری په ؤ مذهب د فاسدی فلسفی اثر گنی.

بایدو منل شی چی د جبری دمذهب پیروان دهجرت څخه څلور قرنه وروسته دڅلورم قرن په اواخرو کی قطع او فیصله شول او له دی تاریخ څخه وروسته هیڅ اثر ئی پاتی نشو.

په دی اساس په قضا او قدر باندی عقیده عین د جبری په ؤ عقیده نه ده اونه ددی عقیدی اثر هغه شانی دی چی دا د توهم خاوندان ورباندی باور لری.

اعتقاد په قضا او قدر باندی قاطع دلیل ثابت کړی دی بلکه اصلی فطرت او خلقت ورته لیارښوونه کوی او څوک چی فکر او تعقل لری په آسانی درک

کولی شی چی هر حادث د زمانی په مقارنت کی سبب او منشأ لری او انسان داسیابو نو په سلسله کی یوازی په هغه پوهیږی چی ورته حاضر وی او د اسبابونو د سلسلی ټولی ماضی رینیبی یوازی ورباندی دسلسلو د نظام مبدع او پیدا کوونکی پوهیدی شی. دا د اسبابو سلسلی داسی پیل شوی دی چی هر سبب په بل سبب کینی د عزیز علیم ذات په اندازه کولو سره دخل لری چی په دغه سلسله کی دانسان اراده ددی سلسلی دحلقو څخه یوه حلقه ده¹ او اراده دا دراک د آثارو څخه یو اثر دی خوسره ددی هم ادراک دنفس هغه انفعال او منفعل کیدو څخه عبارت دی چی په حواسو باندی دعوارضو له امله او دفطرت دحوائجو او ضروریاتو دشعور په وجهی پیدا کیږی نو دکایناتو ظواهر او مظاهر چی دانسان په فکر او ارادی باندی کوم تسلط لری له هغی څخه ساده خلک هم څه خاصه چی عاقل وی انکار نه کوی خودقت داسبابونو په سلسله کی او منطقی او استدلالی تحلیل فکور انسان دی سرحد ته رسوی چی ددی ټولو ظاهری مؤثره اسبابونو مبدأ د هغه ذات په قدرت کی ده چی هغه دټولو کائناتو لوی مدبر دی کوم چی د موجوداتو نوی بی مادی او مودی پیدایښت دده دحکمت په موافق دی او د هر حادث دخپل مثل او په خاص ډول انسانی عالم کی داسی تابع گرځولی دی لکه چی دا دهغه جزوی که مونږ فرض کړو چی کوم جاهل چیری د صانع ذات الله پاک په وجود اعتراف نه کوی هغه خو ددی

¹. څنگه چی دانسان اراده د سببونو په سلسله کی یو سبب منل شو په دی اساس دانسان مجبوریت کومه معنی نه لری نو انسان باید همیشه خپلی ارادی ته پام وکړی او په عاقلانه او عاملانه ډول ئی په کار واچوی.

څخه امکان نه لری چی دطبیعی عواملو په تاثیر باندی اعتراف ونه کړی او دا ونه منی چی دزمانی حوادث دبشر په اراده باندی تاثیر اچوی.

آیا انسان داکوی شی چی دالله پاک دخلقت دقانون څخه ځان وباسی. داموضوعات هغه موضوعات دی چی دحقائقو دمعلومولو شاگردان هم ورباندی پوهیږی څه خاصه چی حقائقو ته رسیدلی وی.

(په دی اساس له یوی خوا جبری عقیده چی انسان په خپلو کارونو کی مجبور دی اسلامی بنیاد نه لری ترڅو انسان بی واکه پاتی شی او دزمانی دحوادثو په مقابل کی ونه پاریدگی او له بلی خوا داباید ومنل شی چی دتولو اسبابونو برابرول دانسان دتوان څخه پورته کاردی چی دقضا او قدر پوری تعلق لری. قضا او قدر دخلقت اصلی مواد برابر کړی دی او په دغه پیدا شوو اصلی موادو کی دیوی محدودی دایری لاندی دانسان اختیار او اراده په کار ولیدلی ده چی باید ورڅخه استفاده لاس ته راشی).

باید داهم ښکاره کړو چی دفرنگیانو ځینی حکماء او دسیاست پوهان دپته مجبوره شوی دی چی دقضا او قدر سلطی ته اطاعت وکړی همدا وجه ده چی دوی دقضا او قدر داثبات دپاره زیات تفصیل ورکړی دی چی مونږ دوی په آراؤ باندی داستدلال او استشهاده دکوم ضرورت او حاجت نه لرو.

سید جمال الدین افغانی لیکي: اعتقاد په قضا او قدر باندی که دجبر دذهنیت څخه سوچه شی د جرئت تصمیم او اقدام صفت پیدا کوی، دشجاعت او ځوانمردی موجب کیږی، انسان دپته واداروی چی په خطرناکو او مهلکو هغه سنگرونو هم ودانگی کوم چی زمریان ورڅخه په لږزه راځی او دپرانگ تریخی پری شکیري.

دقضا او قدر اعتقاد په انسان کی ثبات، تحمیل، زغم حوصله او متانت پیدا کوی، د روح فدایت او بنندلو دپاره حاضریری او دژوند په قربانی نه ډیلیری دا ټول دحق په لیاره کی او په دی اثر چی دقضا او قدر عقیده انسان دیته بلی چی په قضا او قدر عقیده ولری او دمرگ او مشقت دزغملو څخه ونه ډاریری، دقضا او قدر دعقیدی خاوندان په دی باور لری چی اجل په خپل وخت کی رسیری، روزی ورکول دکار او عمل څخه وروسته دخدای په قدرت او ضمانت کی ده، دکائناتو دوجود او پایښت واک دالله پاک په قدرت کی دی نوڅنگه چی ئی خرخوی همغسی خرخیری داتول هغه افکار دی چی دانسان دکسب او کارسره سره په ده کی داسی دتصمیم او میرانی متره پیداکوی چی بیادی په دی ښه پوهیری چی دحق ددفاع، دخپل ولس او وطنوالو داهدافو ترسره کیدلو په دی ساحه کی دالله پاک د اوامرو او نواهیو دتطبیقیدو په منظور مرگ اوسر بنندلو ته باید څنگه هر کلی ووائی؟

دا وخت څنگه به یوڅوک چی دالهی او امرو او بشری اجتماعی اصولو په موافق د حق د تقویې او د عزت او برم د تائید په لیاره کی خپل مال مصرفوی د فقر او فاقی څخه وډاریری؟ الله پاک دقضا او قدر دعقیدی خاوندان ستایلی دی اوددی عقیدی فضلیت او ښیگنه ئی داسی بیانه کړی ده:

الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ
 إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ . فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ لَّمْ
 يَمْسَسْهُمْ سُوءٌ وَاتَّبَعُوا رِضْوَانَ اللَّهِ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ . آل عمران

ترجمی حاصل: دا د غیرت خاوندان هغه کسان دی چی ورته ویل کیږی ستاسو په ضد دو مره زیات قوی طاقت راتول شوی او برابر شوی دی نو ورڅخه

وډارېږي خو بالعکس دا وينا د دوی ایمان نورهم زیاتوی اووایی: الله مونږ ته کافی او هغه ښه وکیل دی، په نتیجه کی داسی کسان دالله دفضل او نعمت مستحق گرځی او کوم تاوان ورته نه رسیږی، دوی دالله د رضا متابعت کوی او الله د لوی فضل او مرحمت خاوند دی.

حقیقت دادی چی مسلمانان په اول کی دومره دهمت خاوندان ؤ چی د نورو ممالکو او وطنو په خوائی مخه کړه هغه یی و نیول او دخپلی سلطی لاندی یی راوستل ترداسی اندازی چی عقلونه ئی په دهشت کی واچول او د فکر خاوندان ئی دیته حیران کړل چی مسلمانو زیات دولتونه و نیول، ملتونه او ولسونه ئی مغلوب کړل، ددوی د تسلط اندازه د «بیرینی» دغو څخه چی د «اسپانیا» او (فرانسی) ترمنځه فاصل خط دی نیولی دچین تردیوالو پوری پراخه شوه سره ددی چی ددوی شمار او جنگی وسایل لږ او دمختلفی هوا او او د متنوعو مناطقو د طبیعت سره ئی عادت او اشنائی نه لرله. مسلمانانو ډیر پاچایان مجبور او قیاصره او اکاسره ئی ذلیل کړل او دا کار په لږه موده کی چی داتو کلو څخه نه زیاتیده ترسره شو نو ددوی داسی پرمختگ دعادت څخه وتلی دلوبو معجزو څخه حسابیدلی شی.

سید جمال الدین افغانی په دی حلقه دیو څه تفصیل ور کولونه وروسته

داسی وائی:

که څه هم دقضا او قدر په برکت دمسلمانانو دپاره ددوی په ټولو کونښنونو او مجادلو کی کامیابی او بریالیتوب په لاس ورغلی دی خوبیا هم ددوی په موجوده حالاتو او اوضاعو باندی دتأثر احساس پیداکیږی همدا وجه ده کله چی سید جمال الدین افغانی دشرقیانو او مسلمانانو وړان او و بجاړ کارونه

دپوره دقت او مطالعی لاندی و نیول نو د زړه د اعماقو او طبیعت او قریحی د لطف او رقت څخه یی دا لاندی وینا تبارز و کړه زما ژړا په سلفو او چیغه می په خوانو ته ده (داسی معلومیږی چی په ډیر تأثر ئی لاس په تندی ایښی دی ژاړی، کوکاری وهی او داسی وائی): چیرته یاستی او هو درحمت او عاطفی تیره او دشفقت او لورنی خاوندانو؟ چیرته یاستی او هو دخوان مردی منارو او دقوت څلو؟ چیرته ئی ای د مرستی او میړانی د خاوندانو اولادی او دظلم دشدت په ورځ او وخت کی فریاد رسو میړنو؟ چیرته یاستی ای بهتر امته چی خلکو ته دښو کارونو په کولو او دبدو کارو څخه دمنع کیدو دپاره پیداشوی وی؟ چیرته یاستی ای دشان، شوکت، عزت او دبدبی خاوندانو چی تاسو به په حق ولاړ، په عدالت به مومنگلی څښی کړی وی، دحکمت په اساس به غږیدلی او داسلامی امت عزت او دبدبی خاوندانو چی تاسو دخپلو قبرو څخه دخپلو اولادو اعمالو او کارونو ته نه گوری او ځان په دی نه پوهوی چی د ستاسو د اولادی او نبیری حال څه دی؟ دوی دستاسو دلیاری څخه منحرف شوی دی اوستاسو د رویی څخه اوبنتی دی نوستاسی لپاره ور څخه ورکه ده او په مختلفو فرقو او گروهو ویشل شویدی حتی چی اوس دوی دضعف دداسی حالت سره مخامخ دی چی زړه ورباندی دتأسف په وجهی ولی کیږی او دغم او غصی په اثر ځنگر او لږمون ورباندی سوخی. دوی داجنبی خپلو دښمنانو دپاره قربانی شول، دځان دپاره څه نه لری او نه دځان څخه ددفاع کولو کوم قدرت او طاقت په دوی کښی احساس کیدی شی نو آیا په داسی بد او شرمیدلی حالت باندی کوم چیغه کوونکی دخپل قبر څخه یو داسی سخت لږزونکی آواز او چیغه نه پورته کوی

چی غافل ورباندی تنبیه، ویده ورباندی بیدار او بی لیاری بدبختانو ته سمه لیاروښی؟ (انالله وانا الیه راجعون)

له دی څخه وروسته سید جمال الدین افغانی وائی: حقیقت دادی چی دبشری اجتماع د تاریخ د اول څخه ترننه پوری هیڅ لوی فاتح او مشهور جگړه کوونکی نه دی تیرشوی چی په متوسطه طبقه کی وجود ولری او بیا په خپل همت اعلی درجی ته ورسپری نو ورته سخت کارونه آسانه، خلک ورته تابع، خپل قدرت دومره پراخه کړی چی دتعجب مورد وگرځی او فکرونه دده دبریالیتوب په لیاره کی اصلی اسبابونو او عواملو ته متوجه شی قطعاً داسی نه دی چی هغه به په قضا او قدر عقیده ونه لری. سبحان الله!! دطبیعت خلقت په مقتضی انسان دخپل ژوند په پالیښت باندی زیات حریص او دخپل موجودیت دلاس څخه ورکولو په کار کی نهایت بخیل دی نو دا څه سبب دی چی ده ته ئی په خطرونو باندی دوردا ننگلویه تباهی کی دلوییدلو او دمرگ او هلاکت سره دپهلوانی کولو کارونه او فعالیتونه یی اسانه کړی ددی سبب او عامل بل څه نه دی بی له دی چی دی په قضا او قدر عقیده لری او په زړه کی ئی داغوته شوی ده چی تقدیر هرچاته رسپری او په دی لیاره کی ویره او ځان ساتل کومه گټه او فائده نه کوی.

تاریخ مونږ ته دا ثابتہ کړی ده چی «کورش» مشهور فارسی وان په پخوانی تاریخ کښی اول فاتح دی چی ده ته په زیاتو او پراخه فتوحاتو کی بریالیتوب په دی وجهی لاس ته راغلی دی چی ده په قضا او قدر عقیده درلودله اوددی عقیده په اساس دی دسختو کارونو کولونه وار خطاکوه اومشکلو او شدیدو کارونو دده عزم او تصمیم نه سستوه. یونانی لوی (اسکندر) دهغو کسانو

څخه ؤ چی دهغوی په زړونو کی دمهمی عقیدی رسوخ درلود. تتری «چنگیز خان چی دمشهورو فتوحاتو خاوند دی ددی اعتقاد خاوند ؤ اول «نایپلون» (فرانسوی «بونابرت» دهغو کسانو څخه ؤ چی دقضا او قدر په عقیدی ټینگ ولاړه همدا وجه وه چی ده به دخپلو لږو عسکرو په وسیلی په ډیرو خلکو باندی حمله کوله، کامیابی به ئی په نصیب او دبریا لیتوب په برخه کی به خپل هدف ته رسیده نو دقضا او قدر عقیده هغه بهتر اعتقاد دی چی په دی وسیلی انسانی نفسونه دویری دچرک څخه پاکیری او ویره هغه مانع او عائق دی چی ددغه چرک او خیری خاوند په هره طبقه کی چی وی کمال ته نشی رسیدلی.

هو: له دی څخه انکار نه کوو چی دعامه ځینی مسلمانانو په زړونو او فکرونو کی ددی عقیدی سره دجبر دعقیدی ګرد خلط شوی دی همدا وجه ده چی په وروستیو وختو کی ځینی پیننی د دوی دمصیبت او بدبختی موجب شوی.

زمونږ هیله په دی عصر کښی دقوی علماؤ او پوهانو څخه داده چی زیات کونښن ددی دپاره وکړی چی دقضا او قدر شریفه عقیده دبدعت څخه دپیدا شوو ناوړه عوارضو څخه خلاصه کړی، دوی عامو خلکو ته دصالحو سلفو لپاره او اعمال ونښی او په دوی کی د ائمه ؤ او دینی رهبرانو لکه شیخ «غزالی» او دده دامثالو ثابت، پاخه او ټکول شوی نظریات، افکار او تحلیلات خپاره کړی مثلاً وائی: توکل او قضا او قدر ته ځان سپارل زمونږ څخه شریعت او اسلامی دین په کار او عمل کی غواړی نه په سستی، تنبلی او بی کاری کی او داځکه چی الله پاک مونږ دتوکل په بانه په دی نه یو مامور کړی چی فرائض پریردو او وجائب ترک کړو. (یعنی توکل هم په کار او عمل کی دنظر لاندی نیول شوی دی نه په

بیکاری او تنبلی کی نو مور باید دکار او عمل خخه وروسته دکار او عمل نتائج چوی زمونږ په توان کی نه وی الله پاک ته وسپارو، توکل وکړو او ډاډه اوسوچی بڼه سعیه او عمل بی فائدی او ثمری نه پاتی کیږی .

انسان دتوان په اندازه مسؤلیت لری او دتوان خخه پورته دوسواس کولو علاج په توکل کیدی شی او که نه هسی چتی وسواسونه او توهمات دسپری زړه او ماغزه خرابوی) په توکل باندی دبی کاری دپاره بانه نیول ددین خخه دمتجاوزینو اودسمی لیاری خخه دبی لیاری کسانو دلیل او حجت دی .

داسلامی دین واقعی پیروان په دی کی شک نه لری چی دخپل ملت خخه دفاع په هر مومن مکلف باندی فرض عین ده .

ددی دپاره چی مسلمانان خپلو حقه هغو عقائدو ته ملتفت شی کوم چی ددوی وحدت راولی، عزت ئی ورته بیرته لاس ته راشی او ددوی غیرت او میرانه داوول شان او شوکت دحاصلولو دپاره وپاروی بی له دی بله چاره نه لری چی ددوی پیاوړی علماء په دوی کی بڼه افکار او احساسات پیدا کړی او په دی لیاره کی ټول فعالیت یوازی ددوی نیکو مساعیو ته سپارل کیدی شی . سید جمال الدین افغانی وائی: دا چی دوی په مسلمانانو باندی د انحطاط او بیرته پاتی کیدو په وجهی بد گمانونه کوی په خطا دی خکه چی ددی سبب قضاء او قدر اونور اسلامی عقاید نه دی هو: داچی دپاتی کیدو نسبت دی عقائدو ته کیږی داسی مثال لری چی دیو نقیض نسبت بل نقیض ته وشی او دپته زیات ورته ښکاری چی دحرارت نسبت واورى اودیخنی نسبت اورته وکړی شی . حقیقتاً داربنتیا ده چی مسلمانانو ته په اول کی بریالیتوب په نصیب شو او عزت او غلبی ته ورسیدل خو یو ناخپه په دی حالت باندی دوه قوی صدمی مسلطی شوی یوه

صدمه په شرق کښې دچنگیز خان او دده داو لادې یعنی دتتريانو چورا وچپاول
 ؤ او بله صدمه د غرب له خوا په شرق باندې دټولو اروښيانو لير ديدل او حمله
 وه.

دی صدمی طبعاً په شرقیانو کی ثابت نظرو یو پوره، دهشت او ویره ئی
 واچوله چی لږ وروسته بیا په شرقیانو باندی مختلف حکومتونه او حالات راغلل،
 کارونه نا اهلو کسانو ته وسپارل شول او واک دداسی خلکو په لاس کی ولویده
 چی دخلکو په سیاست ښه نه پوهیدل نو نتیجه داشوه چی دخلکو حکام او امرآ
 په خپل طبیعت او اخلاقو کی دفساد مبدأ او دخلکو دبدبختی مصیبت او
 اختلاف موجب وگرځیدل نو ضعف او کمزورتیا دخلکو په ذهنیتونو کی تقرر
 پیدا کړه، دخلکو عمومی توجه شخصی، آنی او وړو شیانو په خوا واوښته، یو په
 بل مسلط شول، بی موجه اوبی دکوم صحیح او قوی سببه له هری خوا څخه
 یو تربله دضرر رسولو اوبدی کولو کارته متوجه شول حتی چی داسی ناوړه
 اوضاع او حرکت ئی دخپل ژوند ثمره او فایده وگنله نو ددی نتیجه داشوه چی
 شرقیان ئی دضعف او خواری سره مخامخ کړل او داسی دی موجوده بدحالت
 ته ورسیدل کوم چی دلیدونه دی.¹

د العروة الوثقی دوهمه مقاله :

«دمسلمانانو دضعف او انحطاط عامل او په دی حقله دسید جمال الدین
 افغانی آراء او نظریات» په دی مقاله کی سید جمال الدین افغانی دهغو اسبابونو
 او عللویا دونه کړی ده کوم چی دمسلمانانو د انحطاط او ضعف موجب گرځیدلی
 دی، ددی تحلیل څخه معلومیږی چی دمسلمانانو بدبختی په دی کی ده چی

¹ د ((العروة الوثقی والثورة التحريرية الكبرى)) د کتاب له (۴۹-۵۷) صفحو څخه خپرونکی دارالعرب.

دوی داسلامی دین په لیارښوونو باندی پوره علم نه لری اونه ورباندی په معقول ډول عمل کوی بلکه اکثر مسلمانان لکه څنگه چی په خپله اعتراف کوی په اسلامی دین باندی اجمالی عقیده لری، اسلام په واقعی ډول نه پیژنی او ددی دین په اساساتو حقیقی عمل نه کوی.

دسید جمال الدین افغانی ددی مقالی مطالب په لاندی ډول دی: مسلمانان په خپل ځان کی دهاتفی آواز احساس کوی، دهاتفی آواز دوی ته دشریعت غوښتنی او دایمان او عقیدی فرائض یادوی او دادحق هغه آواز دی چی دوی ته ددین دالهاماتو څخه پاتی شوی دی خوسره ددی هم په دی ورځو کی ددی دین پیروان یو دبل د درد څخه غافل اوبی خبره دی او دخپلو اسلامی ورونو په دردونو پوره نه متأثره کیږی همدا سبب دی چی د «بلوچستان» خلک په (افغانستان کی دسر په سترگو انگلیسی حرکتونه اومداخلی گوری مگر ورباندی نه پاریری او دخپلو ورونو دمرستی دپاره آواز نه پورته کوی. افغانان دفارس په خاوره کی انگلیسی مداخلی وینی خو پوره نه متأثر کیږی اونه دکومک دپاره ورته ځان رسوی.

په مصری ځمکی باندی انگلیسی لښکری ښکته پورته کیږی وژل او چیروک کوی خود میرانی او مرستی دپاره ددوی دشرقی او اسلامی ورونو په زړه کی کوم قوی احساس نه لیدل کیږی هو: مصری ولس داستعمار دلاسه په بیرحمانه کړاؤ نو مبتلادی حتی چی ددوی وینی روانی دی، د وژلو په وخت کی د دوی دتوتکی خرهار اوریدل کیږی اوبه ډیرو سختو لانجو کی گیر پاتی دی خو بیا هم دوی ته دخپلو اسلامی ورونو له خوا دخلاصون مرسته نه رسیږی.

سید جمال الدین افغانی په دی مقاله کی دمقدماتو دتمهید څخه وروسته دمسلمانانو دضعف او ددی چی په دین او عقائدو کی شدید او قوی هم دی خوبیا هم دخپلو ورونو دمرستی او معاونت دپاره نه رسیږی اسباب او علل داسی تحلیلوی: شک نشته چی اوس اکثر دمسلمانانو ترمنځه بی عمله یوازی ددینی عقیدی رابطه او علاقه پاتی ده، د دوی دتعارف او پیژندنی سلسله شکیدلی ده او یو تربله سره جدا شوی دی نو د دوی علماء چی دخلکو د لیار ښوونی او دعقائدو دساتنی وظیفه به غاړه لری یو تربله رابطه، مفاهمه او پوښتنه نه لری.

مونږ گورو چی ترکی عالم دحجازی عالم دحال څخه بی خبره دی، هندی عالم دافغانی عالم په کارونو واقفیت نه لری او په همدا شانی داسلامی علماء ترمنځه لری والی او جدائی.... لیدله کیږی حتی چی دیوه وطن علماء هم یو تربله روابط نه لری او نه ددوی ترمنځه دپاکو اهدافو دترسره کولو دپاره داخلاص اونزدی والی صله او عاطفه پاتی شوی ده. اسلامی علماء په عمومی لحاظ اتحادنه لری، قومی او ملی روابط په کی نشته او هرپوی ئی په خپل ځان دومره غره دی لکه چی په ټول جهان کی یوازی همدی وی.

باید ووايو: لکه څنگه چی دا جفاء او جدایی د اسلامی علماء ترمنځه موجوده ده همدا شانی دمسلمانانو دپاچایانو، رئیسانو او لویانو په مابین کی قوی روابط نشته دی آیا دا د تعجب وړ نه ده چی عثمانیان په مراکش کی او مراکش په ترکیه کی سفارت نه لری؟ آیا داعجیبه نه ده چی عثمانی دولت د افغانانو او په شرق کی دنورو اسلامی قامونو، ولسونو او ملتونو سره ښه قوی صله او روابط نه لری؟ دغه شانی ارتجاع، جدائی او ځان ځانی په ټولو مسلمانونو کی

عمومیت پیدا کړې دی حتی چې د دی وږده چې ووایو: دمسلمانانو یو قوم بل قوم سره علاقه نه لری او نه دمسلمانانو یو وطن دبل اسلامی وطن سره رابطه لری لیکن یوازې یو ضعیف او کمزوری احساس موجود دی چې خیال کوی ځینی نور ولسونه ددوی په دین دی او ددوی په شانی عقیده لری او کله تصادفی دحج په موسم کی چې یو دبل سره ملاقی شی تعارف پیدا کړی.

سید جمال الدین افغانی وائی: دمسلمانانو ترمنځه داسی وضعه، احساس او ضعیفه رابطه هغه وخت دتأسف او تاثر موجب ده چې دیومسلمان حق داجنبی دبنمن دلاسه ضایع شی او بل مسلمان د ضعف او کمزورتیا په اثر دمرستی دپاره څه ونه کړی شی.

سید جمال الدین افغانی په ډیر تاثر دمسلمانانو ماضی او حال تحلیلوی او دعلاج اساسی چاره ئی نسیی وائی: اسلامی ملت لکه دیو عظیم جسم او وجود په شانی قوی طاقت او جوړ مزاج درلوده خو عوارض ورباندی راغلل، دی عوارضو ددی وجود اجزاؤ او غړو پیوند ضعیفه کړه، د انحلال او تیت والی موجب وگرځیدل او نزدی ده چې هر جز او غړی ئی جدا شی او ددی وجود او جسم تشکل قطعاً محوه او نابود وگرځی، په اسلامی ملت کی دا ضعف او انحلال هغه وخت شروع شو چې علمی رتبه دخلافت درتبی څخه جدا شوه، دا هغه عصر ؤ چې عباسی خلفاء یواځی دخلافت په نوم قانع شول او ددی پروایی ونه کړه چې دعلم په شرافت، د دین په پوهی او ددین په اصولو او فروعو کی لکه دپیاوړو خلفاؤ رضی الله تعالی عنهم په شانی اجتهاد او غور کولو ته ځانونه ورسوی. په دی اساس په مسلمانانو کی مذاهب ډیر شول او دهجرت ددریم قرن داوول څخه

اختلاف ترداسی حده زیات شو چی په دغه اندازه په هیخ دین او ادیانو کبسی سابقه نه لری.

له دی څخه وروسته دمسلمانانو یو خلافت مختلفو خلافتونو باندی تقسیم شو: په بغداد کی دعباسیانو خلافت، په مصر او المغرب کبسی د فاطمیانو خلافت او د «اندلس» په مناطقو کی دامویانو خلافت.

په دی قسم داسلامی امت وحدت او قوت له منځه لاړه، قدرت ئی مات شو او دخلافت رتبه ئی په واقع کی دپاچا هی رتبی او وظیفی ته ښکته شوه نو دزړونو څخه ئی هیبت لاړه او دپاچائی او قدرت دلاس ته راوړلو عاشقانو دقوت او شوکت د ټولو وسایلو څخه کار واخسته او داسلامی خلافت لحاظ ئی ونه ساته.

باید ووايو چی د «چنگیزخان» اودده داو لادی او د «تیمور لنگ» اودده لمسیو په عصر کی دمسلمانانو ترمنځه قوی روابط قطع او اختلافات نور هم زیات شول او دا هغه وخت ؤ چی دوی مسلمانان ترداسی اندازی ووژل او ذلیله ئی کړل چی دمسلمانانو څخه ځان ورک شونو ددوی وحدت بلکل جدا او د مسلمانانو د ټولو علماؤ او پاچایانو ترمنځه پیوندیدل قطع شول.

هریو په خپل ځان او یوازی خپلی خوا ته وگرځیده نو یوتر بله سره جدا او په مختلفو فرقو وویشل شول، چا د پاچائی دقدرت دلاس ته راوړلو او چا دمذهب په خوا توجه واړوله او دعقائد و هغه تاثیرات کمزوری شول کوم چی دوی ئی د دوحدت په خوا جذبول. اوس نو په خیال، ذاکره او حافظه کبسی د مسلمانانو د پخوانی وحدت او د بنی عقیدی د تاثیراتو څخه بی چورت و هلو او یادونی څخه نور څه نه دی پاتی او بی د تاسف او حسرت څخه نور څه نه لیدل

کپړی، دا تاسف او حسرت تش په هغه وخت کې د مسلمانانو زړونه نیسي چې په ځینې مسلمانان باندې مصیبتو نه نازل شي، تجاوز و نه پری تطبیق شي او دا وړدې زمانې څخه وروسته ورباندې خبر شي نو داسې تاسف او حسرت کومه فائده نه کوی ځکه چې دا خو په انجام شوی کار باندې د غم او غصې مثال لری او لکه چې په مړو اقراربو او دوستانو باندې تاثر پیدا شي. هو: داسې تاسف او حسرت فایده نه کوی، د بلا دفع پری نه راځی او نه کوم تکلیف لری کوی.

د دی تحلیل څخه وروسته سید جمال الدین افغانی د علاج کولو په حقله داسې وائی:

په علماؤ باندې د دین د وراثت په اساس لازمه او واجبه ده چې پورته شي او د دی تصمیم ونیسي چې دیني رابطه ژوندی کړی او دیني اتفاق په وسیله موجوده اختلافات لری کړی.

د مسلمانانو علماء باید د اتفاق غونډی په خپلو مساجدو او مدارسو کې جوړی کړی. تر څو چې هر مسجد او مدرسه دیووالی د پیدا کولو له امله د ژوند د روح پوکولو ځای وکړی او هر مسجد او مدرسه د یووالی او اتفاق راوستو په سلسله کې د یووالی د سلسلی د یوی حلقی وظیفه اجراء کړی او دا په داسې ډول چې که ددی سلسلی یوه خوا حرکت وکړی د بلی خوا د حرکت موجب شي.

باید د مسلمانانو علماء خطباء او امامان هر چیرته چې وی یو تر بله ځان مربوط کړی او هر چیري یو داسې مرکزیت پیدا کړی چې هغی ته مسلمانان د اتحاد او اتفاق راوستلو په کارونو کې رجوع وکړی او ددی مرکز څخه د قرآن د ليارشونو په اساس حرکت شروع شي. دا ټول مرکزونه باید په یو مقدس مرکز

را غونډو شی چی هغه باید په مکه الله شریف کی وی تر څو مسلمانان خپل دین بڼه تقویه او د دښمنانو د ضرر رسولو څخه ئی وساتی. دا مرکز به هغه وخت چی کوم خلل پیدا شی او دښمنان د دین په ضد مداخله وکړی د اسلامی امت د حرکت سره لازمه مرسته کوی همداشانی به دا مرکز علوم خپروی افکار به تنویروی او دین د بدعت څخه ساتی.

دا مرکز به علمی درجی او مهم وظائف ټاکی او په دی وسیلی به د عمومی ارتباط راوستلو کار تقویه کوی دا مرکز به همدا چی د کوم مبتدع د بدعت د فعالیت څخه خبر شی په خواله دی چی په عامو خلکو کی دا بدعت شیوع پیدا کړی له منځه به ئی وړی.

پوه مسلمانان په دی پوهیږی چی په داسی تنظیم جوړلو کیدی شی چی د اسلامی امت قوت زیات او اقتدار او طاقت ئی تر داسی اندازی ورسپړی چی د دښمنانو د سیسی خنثا او نا وړه پینښی دفع کړی.

سید جمال الدین افغانی وائی:

زه به زیات متاثر او د نهایت تاسف حالت سره مخامخ شم که د مسلمانانو د علماؤ او عقلاؤ افکار مطلب ته درسیدو په لیاړه کی دی بڼی نزدی وسیلی ته پوره متوجه نشی که څه هم په دی ورځو کی یو څخ د غیرت او میړانی خاوندان دی مطلب او هدف ته ملتفت دی خو زمونږ هیله د سملمانانو د هغو پاچایانو، لویانو او علماؤ څخه زیاته ده کوم چی غیرت لری او د حق تایید کوی چی دوی دغه غیرتی ډله تقویه کړی، د یووالی د پاره یی هڅه او د ټولولو د پاره ئی هاند وباسی. سید جمال الدین افغانی وائی: ما خو دوی ته خپل تجارب په پوری تفصیل وړاندی کړل اوس نو د دوی کار دی چی دا بلنه نورو لری کسانو ته

ورسوی، په محبت د خپلو نژدی کسانو سره مصافحه او روغ پروکړی او یو تر بله په هغه حال او احوال پوه شی کوم چی دین او ملت ته ئی فائده رسوی او یا ویریری چی ورته تاوان به عائده کړی تر څو دوی په دی وسیله خپل ستر عمل او وظیفه اداء او د سعادت په لپاره کی کوښښ وکړی. سلگی پاتی ده، هیلې راتلونکی دی او الله پاک ته اړو وگدځیدنه شته ده¹ (تر اوسه لیا ژوندی یو، د کامیابی امید شته دی او د ټول واک خاوند الله پاک دی چی هغه آخر ضرور د مکافات او مجازات قانون تطبیقوی.)

«په پاریس کی دسید جمال الدین افغانی د کارونو په حقله اجمالی کتنه»

«په پاریس کی سید جمال الدین افغانی دری کاله پاتی شو او په دی موده کی ده د شرق او اسلام او انسانی خلکو د پاره خدمت کولو. ده هلته په کال ۱۳۰۱ هجری قمری کی د اروپائیانو او په خاص ډول د انگلیسانو د سیاست په مقابل کی او د دی له امله چی اسلام او شرقی عالم د استعمار د اور او سکروتو څخه خلاص کړی د (العروة الوثقی) جریده تاسیس او خپرو کړه.

دا جریده اسلامی او شرقی ټولو مناطقو ته مجاناً لیرلی او توزیع کیدی شوه لکه چی د دی جریدی او له گڼه کال ۱۳۰۱ هجری قمری د جما دی الثانی په پنځلسمه ورځ په اته دیرش صفحو کی نشره شوه په دی گڼه کی د علمی اصلاح د پاره پروگرام او نقشه خپره شوه چی مهم او اساسی نقاط او نکات ئی په لاندی ډول دی:

¹. العروة الوثقی والثورة التحريرية الكبرى د (۳۵-۳۱) صفحو څخه خپرونکی

۱- دی جریدی په خپله او له گڼه کی د شرقیانو وظایف او واجبات بیان کړی دی او دائی واضع کړی ده چی ددوی به باکی څنگه د دوی د ضعف او سقوط موجب شوه. له دی څخه وروسته یی هغه لیاری روښانه کړی دی کومی چی بیرته د خپل عزت لاس ته راوړلو د پاره لازمی ده چی حرکت ورباندی وشی.

۲- کونښن ئی کړی دی چی د کامیابی او بریالیتوب له امله په زړونو کی د امید عقیده پیدا او تقویه کړی تر څو دنا امیدی اثرات لری په شوق او ذوق فعالیت منځ ته راشی.

۳- بلنه ئی کړی ده چی په هغواصولو منگولی کړی گوم چی په هغو د شرقیانو اسلاف او پلرونه پابند او ولاړؤ او لکه څنگه چی اجنبی دولتونو کوم چی قوت او پرمختگ ته رسیدلی دی د دی وسیلی څخه کار اخستی دی.

۴- دی جریدی به ایمان، قوت او پوره میړانی هغه تهمتونه نړولی او لیری کړی دی کوم چی استعمار په ټولو شرقیانو او په خاص ډول مسلمانانو پوری تپلی دی.

۵- دی جریدی شرقیان د سیاسی حوادثو په وړو او غټو ضروری مسائلو پوه کړی دی.

۶- دی جریدی په پوره تفصیل د اسلامی و لسونو او دولتونو تر منځه د روابطو د تقویه کیدو اهمیت بیان کړی دی او د مسلمانانو په مابین کی ئی د محبت او اخلاص د محکمیدو ضرورت توضیح کړی دی.¹

باید ووايو چي د (العروة الوثقی) جریدی کوم چي د اسرافیل د شپیلی په سانی تاثیر در لوده. په اسلام ټولو مناطقو او متوسطه طبقه کښی سخته هنگامه او آوازه پیدا کړه او د اسلام دولتوپه وجود کښی یی د پرمخ تگ د ذهنیت روح پوکړه.

د دی جریدی شاته لکه چي مخکښی یاده شوه یوی پتی سری ټولنی او حزب هم موجودیت در لوده د احزاب په ټولو اسلام منطقو کښی تیت ؤ او غړی یی د هغو پوهو مسلمانانو څخه نیول کیدل کوم چي د خپل دین سره یی قوی علاقه در لودله.

د دی سری حزب د قوی ارتباط دپاره د لوړی د نص او متن مطلب مو په خوا توضیح کړو چي د اول ځل د پاره به چي څوک په دی حزب کښی داخلیده ور باندی به یی قسم خوړه او دا تعهد به یی کولو چي د اسلام د تقویي د پاره به عقلا او قدر تا وسایل برابروی او د توان په اندازه به له هری خوا څخه د مسلمانانو د پیژندني او د حال او احوال څخه د پوستنی په لیاه کښی خپلو معلوماتو ته وسعت او پراختیا ورکوی.

دی سری حزب په اسلام مختلفو منطقو کښی فرعی خانگی او حوزی در لودلی چي هری حوزی به غونډه کوله او په خپلو کارونو به یی غور کولو او د

¹. د دکتور (ابراهیم العدوی) د کتاب (رشید رضا) (۷۸-۷۷) صفحو څخه د اعلام

غونډی څخه وروسته به د حذب غړو څه پیسی په یووړو کی صندوق کښی چی تنگ سری یی در لوده اچولی، هر غړی به د توان سره برابر په سری ډول او په داسی قسم سره چی په زیات اولړی نوره څوک پوه نشی مرسته کوله، دا مال د العروة الوثقی په جریدی او د دی جریدی په کار کونکو مصرفیده. د دی جریدی اکثره گڼی مفتی او مجانی مناسبو ځایوته استولی شوی.

مجاهد امام (رشید رضا) وایی ما د خپل استاد شیخ (حسینا الجسر)¹ څخه اوریدلی دی چی هغه ویلی: ټولو په دی باور در لوده او هیچا شک نه کولو چی که د (العروة الوثقی) جریده ډیره موده پاتی شی دا به په اسلامی نړی کی د یو عظیم اولوی انقلاب موجب شی.²

د «محمد بیک علی المؤید» څخه می اوریدلی دی چی ویلی: د (العروة الوثقی) د خپریدو په وخت کی زه په (بغداد) کی وم هغه وخت دا جریده په عراق کی عربی لوی رهبر او د ساداتو معزز نقیب او مشر سید (سلمان الگیلانی) ته استول کیدله او هغه به د دی جریدی په حلقه ویلی: کله چی به د دی جریدی یوه گڼه ورسیدله دومره تاثیر به یی واچوه دا به په خواله دی چی بله گڼه ورسیری نژدی ده چی انقلاب جوړ کړی.

همدا سبب و چی ارو پایی دولتونه زیات وار خطا شول او سخته ویره ور سره پیدا شوه.

¹ د دکتور (ابراهیم العدوی) کتاب (رشید رضا) (۷۰-۶۹) صفحو څخه د اعلام العرب سلسله.

² دی په خپل وخت کی په اسلام او سیاسی عصری علومو کی د سوریی د مملکت ممتاز عالم ؤ.

هو: دوی ویریدل چی د دی جریدی د تحریک په اثر به اسلامی مستعمره وطنونه د دوی په ضد و پاریکگی او په عملی اقدام به پیل وکړی نو د دی جریدی د نفوذ د پراخیدو څخه و پاریدل او د دی دمخ، پندیز، تعطیل او دا چی انگلیسی مستعمرو ته ونه رسپری له هری خوا او د ټولو وسایلو د لیاری پی اقدام وکړه.

د فرانسې حکومت هم د انگلیسانو تایید وکړه، نتیجه داشوه چی د دی علمی، حقوقی، سیاسی، ادبی او انسانی جریدی لمر په ښکته کیدو شو (یعنی د لبری مودی و روسته دا معصوم طفل د استعمار په تیغ حلال او د ظلم په برچی و وهل شو. انالله و انا الیه راجعون)

د دی جریدی د خپریدو کوم چی هلته په کی سید جمال الدین افغانی سره د خپل ملگری شیخ محمد عبده د دی خپریدو کار کولو یوه تنگه او ضيقه حجره وه چی د تعمیر په پاس منزل کی واقع وه دا حجره د پاریس د ښار (الما دین) میدان ته نزدی د (سبز و ماتل) په پس کوڅو تعمیر کی وه خو دغه تنگه حجره د شرقی او غربی د لوبو شخصیتو نو دیو ځای کیدو مرکز گرځیدلی ده.

هغه وخت فرانسوی اخبارو نود شرقی سیاست په حلقه د سید جمال الدین افغانی ځینی مقالی نشرولی او انگلیسی اکثر و جریدو به د دغو مقالو مهمی برخی خپرولی خصوصاً هغه وخت چی د اسلام او علم په معلق په پاریس کښی د سید جمال الدین افغانی او د فرانسې مشهور عالم (آرنست رینان) تر مینځه مباحثی او مناقشی روانی وی.

دی مباحثی زیات اهمیت پیدا کړی ؤ او علمی او استدلالی اړخونه ئی د ډیر و لوستونکو د خوند او استفادی موجب گرځیدلی ؤ.

په مصر کښې د وطنی حزب او په پاریس کښې د العروة الوثقی په نامه سړی حزب تر مینځه مقایسه او مقارنه :

کله چی دسید جمال الدین افغانی حزبی فعالیت چی په مصر او پاریس کښې و د مقایسی او مقارنی لاندی نیول کیږی نو په لاندی ډول تحلیل منځ ته راځی.

۱:- په مصر کښې سید جمال الدین افغانی خپل حزبی فعالیت د اسلام د دین د ليار بنونی په اساس د استعمار او زور زیاتی په مقابل کښې د مصریانو د خلاصون په حلقه شروه کړه، دا فعالیت که څه هم پوره مؤثر واقع شو خو سرعت او تیزی یی در لودله، د مصر دهغه وخت د حکومت د نقشو په ضد صراحتاً مقابله او د انگلیسانو د هغو گټو او منافعو په مقابل کښې قیام و کوم چی د ډیر و کلو راهیسی یی په مصر کښې په پوره عاملیت اساس ایښی و، هلته د دوی شرکتونه تولیدی موسسی بحری قوتونه او د استعمار کولو له امله بنیادی نقشی پرتی وی دوی د مصر د حکومت د مدنی او سیاسی کمزور تیا څخه استفاده کولو نو په داسی شرایطو کښې د مصر وطنی حزب تیز حرکت د کامیابی او بریالیتوب پوره امکانات نه در لودل.

په پاریس کښې د سید جمال الدین د حزب فعالیت سړی او عاملانه و او ذهنی افق یی وسیع د ټولو مسلمانانو او شرقیانو د پاره ښکاری، د ده دا تحریک

د فرانسې په مرکز پاریس کښې د فرانسې او پاریس په خلکو کښې د تحریک تاثیر نه در لوده بلکه د دی فعالیت زیات مؤثریت په اسلامی ممالکو کښې زیات ښکاریده او د العروة الوثقی حزب او جریدی د انگلیسی استعمار په ضد شرفیان او مسلمانان پارول.

۲:- په مصر کښې د سید جمال افغانی د وطنی حزب د مرام، مرام نامی او فعالیت څخه څرگندپیری چی هغه وخت د ده تجربه پوره پخه شوی نه وه او د فکر وسعت یی زیات نه ؤ او لکه څنگه چی هغه وخت د ده د حزبی مرام نامی ټکی، کلمی او جملی کتل کیږی د العروة الوثقی د جریدی په اساس خامی او محدودیت لری او ادبی، علمی او فلسفی اړخ یی په واضع ډول نسبتاً کمزوری ښکاری او د دی مدعی دانبات د پاره یوازی د العروة الوثقی د لوړی او قسم نص او متن لوستل کفایت کوی څه خاصه چی د دی جریدی ټولی مقالی او مطالب د نظر لاندی ونیسو.

۳:- په مصر کښې حزبی فعالیت او د حزبی حرکت به کار اچول صریح ؤ او په پاریس کښې د حزبی فعالیت څه برخه سری شوی ده. داسی ښکاری چی سید جمال الدین افغانی په مصر کښې د حزبی فعالیت څخه تجربه او عبرت اخستی دی.

۴:- د مصر او د پاریس شرایطیو شانته نه دی، په مصر کښې د هغه وخت مصری حکومت د ترکانو په اختیار کښې ؤ خود ترکانو اختیار د انگلیسانو دعا ملانه لاس وهنی په اثر کمزوری ښکاری، په پاریس کښې د پاریس حکومت د دنیا په سویه قوی ؤ او د ذهنیت ساحه او د مدنیت انکشاف یی د ستاینی وړ ؤ حتی چی د انگلیسانو په مقابل کښې یی خپل د استعمار ساحه ارتوله.

۵:- په مصر کښی د سید جمال الدین افغانی د وطنی حزب غړی په عمومی لحاظ کمزوری او احساساتی ساتی ؤ مگر په پاریس کښی د العروة الوثقی د سری حزب په غړو پوره غور کیده، شرایطی کک او تعهدی محکم ؤ.

دا ؤ د سید جمال الدین افغانی د دوه حزبونو تر مینځه یو څه لږشانتی مقایسه او مقارنه چی په عمومی لحاظ ور څخه د پوره دقت او تحلیل د پاره لپارښونه کیدی شی.

بریتانیا غواړی چی سید جمال الدین افغانی ته د سودان عرش او سلطنت ور کړی

هغه وخت چی سید جمال الدین افغانی په مصر کښی او سیده د ده او د (المهدی)^۱ سودانی تر مینځه قوی رابطه پیدا شوی وه، د سید جمال الدین ویناؤ او تحریک په ده باندی زیات تاثیر اچولی ؤ، دی به د سید جمال الدین د درس او مجلسونو جذابه حلقوته حاضر یده او ور څخه به یی د پوهی او تعقل برخه اخستله.

(المهدی) په مصر کښی د سید جمال الدین افغانی په مقابل کښی انگلیسی دسیسو پا رولی ؤ او پوره مصمم ؤ چی خپل خلک او ولس د استعمار او استثمار د مداخلو او استفادو څخه خلاص کړی همدا وجه وه چی دی خپل وطن سودان ته لاړه او هلته یی د انگلیسی استعمار په ضد سخت تحریک را و

¹. دده اصلی نوم (محمد احمد دی دی یو پوه عالم مجاهد او روحانی شخصیت ؤ، ده د اخری زمانی د مهدی توب دعوی د دی د پاره وکړه چی د سودان مسلمان خلک د انگریزانو د استعمار په ضد جهاد کولو ته را پاڅوی.

پار وه او په عملی اقدام یی لاس پوری کړه، دا وخت د سید جمال الدین افغانی او د ده تر مینځه د لیک او خط په واسطی مفاهمه موجوده وه، په سودان کښی دی وضعی انگلیسان سخت متاثره کړی او داساسی چاری غور کښی شول همدا وجه وه چی په دغه سلسه کښی یی وغوښتل چی سید جمال الدین افغانی د دوی او د المهدی تر مینځه د صلحی وسیله شی نو د بریتانیا دولت لار د (سالسبری) سید جمال الدین افغانی ته واستوه اوله ده څخه یی د (لندن) د کتنی غوښتنه وکړه تر څو له ده څخه د المهدی د تحریک او اقدام په حقله د ده درایی او نظریی پوښتنه وکړی لکه چی په دی ترڅ کښی لورد (سالسبری) سید جمال الدین افغانی ته د بریتانیا له خوا د سودان تخت او سلطنت وړاندی کړه او وویلی: بریتانیا له خوا د سودان تخت او سلطنت وړاندی کړه او وویلی: بریتانیا د ده په اهمیت پوهیږی او د ده د نظریی او رایی پوره تقدیر او مننه کوی او بریتانیا غواړی چی د اسلامی حکومتونو سره د دوستی او اخلاص رویه ولری نو همدا وجه ده چی غواړو تاسودان ته د سلطان په صفت واستوو تر څو د المهدی فتنی له مینځه یوسی او په سودان کښی د بریتانیا د اصلاحاتو د پاره زمینه برابره کړی.

سید جمال الدین افغانی پیشنهادونه منه او دایی ونه غوښتل چی د بریتانیا په دم او پو کښی ولویږی بلکه د انگلیسانو په هغه تعقل یی خندا او مسخره وکړه کومه چی دوی بی د خپلی جزیری څخه په دنیا کښی په نورو آزادی غوښتنو نکو او اشرافو باندی عقیده نه لری نو ویلی:

سودان د بریتانیا وطن نه دی چی د سودان په تخت او سلطنت باندی
خنګه چی وغواړی تصرف وکړی.¹

له دی څخه په واضح ډول معلومیږی چی سید جمال الدین افغانی په
خپل نه ستو مانیدونکی فعالیت، هڅه او جهاد کینی یوازی د ځان د پاره د
شخصی منافعو او دمدادی اغراضو د جلب او جذب اراده او تصمیم نه در لوده بلکه
د ده ټول کونښنو نه د اسلام میادیو په وسیله شرق او انسانیت د خدمت د پاره
ؤ.

خو افسوس څه موده وروسته په سودان کینی د (المهدی) تحریک او
انقلاب د ناکامی سره مخامخ شو او انگلیسانو خپل قوت د سودان جنوبی خوا
ته ارت او متوجه کړه.

دا وخت استعماری ممالکو په ګډه د استعمار او استثمار د مخالفینو سید
جمال الدین افغانی او د ده ملګرو په ضد په مختلفو حیلو او نومو فعالیت شروع
کړه او له هری خوایی د مجاهدینو د فعالیت دائره تنګه، د شکنجو او فشارونو
سره یی مواجهه کړل همدا وجه وه چی د مجاهدینو او د شرق د بیداره کونکو په
زړو کینی نا امیدي پیدا شوه او دا استعماری فعالیت د دی موجب شو چی د
سید جمال الدین افغانی څخه زیات ملګری جدا شول او یوی خوا او بلی خوا ته
لاړل او په همدی تاریخ کینی د سید جمال الدین افغانی ګران او پیاوړی
ملګری محمد عبده هم مجبوراً بیروت ته لاړه او هلته یی د تعلیمی نظم د
اصلاح د پاره په کار پیل وکړه خو د ځینی عواملو په وجهیپه خپل دی کار کینی

¹. له د (العروة الوثقی و الشورة التحریریه الکبری) له کتاب (۳۵) صفحی څخه
خپرونکی دار العرب.

بريالی نشو او په دی یی باور پیدا شوچی د عثمانیانو دولت د جهل په بحر کبسی غرق شوی دی نو ځکه د ده په یوی ناامیدی بله ناامیدی زیاته شوه همدا وجه وه چی د بیروت څخه د مصر په خوا روان شو او د ۱۳۰۶ هجری قمری کال په اوایلو کبسی مصر ته ورسیده او هلته یی دا تصمیم ونيوه چی د سیاست څخه لری ژوندو کړی.

د فرانسې څخه د سید جمال الدین افغانی وتل او دایران پخوا د ده توجه او تلل

څنگه چی مخکبسی و ویل شول استعماری دسیسو د سید جمال الدین افغانی او دده د ملگرو د آزادی د فعالیت او تحریک مخه ونيوله، د العروة الوثقی جریده بنده، کار کونکی او لوستونکی یی د مشکلاتو سره مخامخ شول او له هری خوا په دوی باندي فشارونه د دی موجب شول چی دسید جمال الدین افغانی فعاله ملگری یو دبل پسی دپاریس دبنار څخه لارل او کومه نقشه چی سید جمال الدین افغانی په پاریس کبسی داستعمار په ضد سنجولی وه دناکامی سره مخامخ شوه نو په دی اثر دغه لوی اسلامی او شرقی مجاهد او رهبر دناکامی سره مخامخ او په پاریس کبسی ژوند کول ورباندي گران او مشکل شول ځکه چی نور ده په پاریس کبسی داوسید لو فایده ونه لیدله نویوخل بیایي دشرق په خوا دتللو تصمیم ونيوه ترڅو دخپلو افکارو او اهدافو دپاره دتطبيق لپاره پیدا کړی.

سید جمال الدین افغانی داروپاڅخه دوتلو ترتیبات نیول اولیاپوره دی ته برابر شوی نوه چی دشرق کومی خواته لارشی، دی به هم دی فکر کبسی وچی دعجمود امپراطور «ناصر الدین» شاه څخه ورته تلگرام ورسیده او په دی تلگرام کبسی یی دی ایران ته غوښتی ؤ نودی په ۱۳۰۳ هجری، قمری کال کبسی

دایران په خواروان شو او کله چی ایران ته ورسیده په تهران کښی «ناصرالدین» شاه ورسره ولیدل او دکتلو په وخت کښی یی سید جمال الدین افغانی ته داسی وویلی: ته له ماڅخه څه غواړی؟ سید جمال الدین افغانی ورته په ځواب کښی وویلی: زه له تاڅخه دوه اوریدونکی غوړ ونه غواړم (یعنی فقط همدو مره چی خبری می واورى او که دمڼلو وړوی وی منی) دایران پاچا دده تعقل او جرئت ته حیران او په تعجب کښی شو. په هر حال دایران پاچا دده سره ښه خوړ ملاقات وکړه او زښت زیات یی دده اعزاز اکرم او مننه وکړه او وروسته یی بیا دایران دحربیی وزیر په حیث مقرر کړه.

سید جمال الدین افغانی لیا په ایران او تهران کښی زیاته موده نه وه تیره کړی چی دایران خلکو دده دنیوغ اندازه وپیژندله، دده دعلم او ادب احترام او تعظیم یی کولو دټولو خلکو توجه ورته واوښتله، له هری خوا څخه ولس، لویان او علماء ورباندی مات شول، ورته به تلل او راتلل او دده دمجلس او مرکی څخه به یی استفاده کوله، دوی په دی پوه شول چی دی دژوند په مختلفو برخو کښی پوره معلومات لری، په سیاسی مسایلو کښی واردی، تاریخی موثوق او ټکول شوی زیات معلومات لری، دمدنیت او آبادی په مختلفو دورو خبر دی، دی دنوی اداری او حکومت کولو په چمونو پوره پوهیږی، همداشانی په پخوانو اونوو علومو کښی پراخه مطالعه او معلومات لری، ورسره دادیانو دمقایسی او مقارنی قدرت او طاقت شته دی او دایران خلک په دی پوه شول چی دده سره ښه جیده قریحه او قوی استعداد شته دی، دقناعت وړ کولو پوره قدرت او طاقت لری او دفیصله کونکی منطق او استدلال خاوند دی همدا وجه وه چی خلکو ورباندی مخه وکړه او ورسره یی محبت پیدا شو خوتر کومی اندازی چی دخلکو په زړونو

کښی یی مقام او منزلت پورته کیده اوترکومه حده چی خلکو دده احترام او تعظیم کولو ترهمغی اندازی دایران دپاچا په زړه کښی ویره پیدا کیدله او داد سید جمال الدین افغانی په تیر ژوند کښی ثابت حقیقت او واقعیت دی چی هرچیرته اوهرکله چی په خلکو کښی دده محبوبیت زیات شوی دی دهمغه وخته دامحبوبیت دده اودبی کفایتہ امرآؤ اولویانو ترمینخه دجدایی اونفرت موجب گرځیدلی دی نو دایران پاچا «ناصرالدین» شاه دسید جمال الدین افغانی څخه پټ په زړه کښی په ویری او پاروی اخته شو سید جمال الدین افغانی دایران دپاچا «ناصرالدین» په ویری او پاروی وپوهیده اوپه دی پوه شوچی په قومی اصلاحاتو خوښ نه دی نویی په خواله دی چی وضع ورانه شی او مناسبات خطرناک وگرځی دپاچا څخه دایران نه دوتلو اجازه وغوښتله او هغه ورته اجازه ورکړه چی په دی اثر سید جمال الدین افغانی دایران څخه مخ په روسی روان شو او هلته یی دځینی خدمتونو دترسره کولو دپاره اراده درلودله.

په روسی کښی دسید جمال الدین افغانی ژوند او فعالیت

په کال ۱۸۸۶ میلادی کښی سید جمال الدین افغانی له ایران څخه د روسی په خوا روان شولو کله چی دروسی مرکز «پطرسبورج» ته ورسیده دروسی قیصر یعنی دروسی لوی واک لرونکی دده اعزاز او اکرام وکړه.

باید یاده کړو چی روسی ته دسید جمال الدین افغانی دتگ هدف او مطلب داؤ چی دهغوی په مرسته به وکړی شی چی په شرق کښی دانگلیسی استعمار پلانونه اونقشی له مینخه یوسی همداوجه وه چی ده هلته په اخبارونو کښی مقالی خپرولی او په هغو خپرونو کښی یی په افغانستان، فارس او عثمانی دولت کښی روان سیاسی حالات تحلیلول او دانگلیسانو استعماری سیاست یی غنده. هلته دسید جمال الدین افغانی اساسی پلان داؤ چی داسلامی مناطقو

دیو والی دپاره مرسته پیدا کړې او دبریطانیا داستعمار له ځنځیر او زولنو څخه یې خلاص کړې، په دی اساس ده کونښن وکړه چې د روسی او انگلیس ترمنځه دجگړې احساس وپاروی لکه چې ده څو واری د«زینوف» دروسی دخارج وزارت مقتدر سیاسی مدیر سره وکتل او په شرق کښی یې په روانو حالاتو او په عمومی ډول دانگلیسانو په استعمار هڅو او خطرونو وغږیدل خودغه مدیر دپته میلان نه درلوده چې بلی جگړې ته اقدام وشی ځکه چې دوی په نزدی وختو کښی دعثمانیانو دجگړې څخه وزگار شوی ؤ، که څه هم سید جمال الدین افغانی به دی دعواملو او حقایقو دتحلیل دلیاری زیات پاروه خوبیا هم هغه نه تودیده لکه چې یو وار سید جمال الدین افغانی د«زینوف» سره دمقابلې او کتنې څخه وروسته وویلی:

«څومره او هرکله چې زه دی هواته الوزوم دی لکه پشکی غوندی په

ځمکی باندی منگولی خښوی»

یعنی هیڅ نه غواړی چې له انگلیسانو سره دجگړې او مقابلې دپاره زړه ښه کړی او نه دسید جمال الدین افغانی تحلیل او تحریک ورباندی تاثیر اچولو. روسی ته دسید جمال الدین دتللو بل عامل او سبب دا ؤ چې دقصر په متصرفه مناطقو کښی په مسلمانانو باندی تجاوز کیده او هلته مسلمانان دمشکلاتو سره مخامخ ؤ نوده وغوښتل چې هلته دمفاهمی دلیاری دمسلمانانو وضع ښه شی هغه وخت تقریباً دیرش ملیونه مسلمانانو په روسیه کښی ژوند کولو او دروسی حکومت چې یو مسیحی مشری واک درلوده دمسلمانانوسره ښه معامله نه کوله په دغه لیاره کښی دسید جمال الدین افغانی مساعی دمسلمانانو څخه دزور زیاتی دلری کیدو په خوامتوجه ؤ لکه چې ده دهغه وخت

د روسی حکومت څخه وغوښتنه وکړه چې مسلمانانو ته دقران او دینی کتابونو دطبع کولو اجازه ورکړی او دده داغوښتنه ومنل شوه. یو وخت داسی وشوه چې قیصر وغوښتل چې دسید جمال الدین افغانی سره وگوری نودی یی خپل قصرته وغوښته او هلته یی دبحث په ترڅ کښی له ده څخه دایران دحال او احوال او دده او دایران د پاچا داختلف دسبب او منشی پوښتنه وکړه سید جمال الدین افغانی د ایران د پاچا مستبدا نه وضع بیان کړه، دده داسراف او ناپوهی څخه یی یادونه وکړه او دایي ښکاره کړه چې دایران پاچا نه غواړی چې په ایران کښی قانونی حکومت مینځ ته راشی. قیصر په ځواب کښی وویلی: زه وینم چې دایران پاچا دحق په جانب دی ځکه چې چیرته یو پاچا دپاچایانو څخه په دی راضی کیږی چې دوطن یو بزگردی هم دده په کارونو کښی درایی اونظر ورکولو حق ولری سید جمال الدین افغانی دده په رد کښی داسی وویلی: ای جلالت لرونکی ښاغلی قیصره! زه په دی عقیده یم که خلکوته درایی اونظر حق ورکړی شی دابه دپاچا دپاچایی دقدرت دمحمیدو دپاره ښه وسیله وی ځکه چې په دی اثر درعیت په ملیونو خلک دده دوستان او مخلصان گرځی اوددی په ځای چې دښمنی وکړی، دبدو فرصتونو انتظار وباسی او په خپلو سینو کښی دکینی زهر اودکراهیت اور پټ کړی دمرستی دپاره حاضریری دقیصر سره دسید جمال الدین افغانی داصراحت او جرئت ددی موجب شو چې قیصر خپلو عسکروته وویلی چې دی دروسی څخه وباسی.

سید جمال الدین افغانی وایی: ماڅلور کاله په «پترسبورگ» (لیننگراد)

کښی تیرکړل او په دغه موده کښی یوځل دایران پاچا «ناصر الدین» ددی ښار

کننه و کړه اووی غوښتل چې دسید جمال الدین افغانی سره وگوري خوده دده غوښتنه ونه منله.

کله چې سید جمال الدین افغانی د «پترسبورگ» (لیننګراد) څخه ووته دی دغرب په خوا روان شو او «میونخ» ته ورسیده او هلته دایران پاچا هم ورسیده اوله ده څخه یی د ملاقات کولو غوښتنه وکړه ترڅو چې ددیر الحاح اوبیا بیاغوښتنی څخه وروسته دسید جمال الدین له خوا یوتربله کننه او ملاقات ومنل شو او دملاقات په ترڅ کې یی ده دا قبوله کړه چې دایران پاچا سره ایران ته بیرته وگرځی. استاد «عبدالقادرالمغربی» په خپل روایت کې یی وایی چې ده دسید جمال الدین افغانی څخه او ریدلی دی چې هغه داسی ویلی زه «پترسبورگ» (لیننګراد) ته لاړم او هلته زیات دخلور وکلو څخه واوسید لم په دغه موده کې یی دایران پاچا دی ښار ته راغی اوزما څخه یی دملاقات کولو هیله درلودله خو ما دده غوښتنه ونه منله او ورسره می ونه کتل، بیازه دالمان ښار «میونخ» ته لاړم او هلته دایران پاچا هم راغی ده دملاقات کولو غوښتنه وکړه او مادده غوښتنه ونه منله اخر زما او د ده ترمینځه دالمان څه لویان اونور خلک واسطه شول ترڅو چې مونږ سره وکتل او زما څخه یی ایران ته دتلو هیله وکړه او دا ددی دپاره چې هلته ما خپل صدراعظم وټاکي ما په اوله کې یی ایران ته دتلو غوښتنه ونه منله اوومی ویلی زه غواړم چې پاریس ته لاړ شم او هلته د ۱۸۸۹ میلادی کال نندار تون وگورم خود ایران پاچا ایران ته زما دتلو زښت زیات الحاح او کونښن وکړه ترڅو چې زه دپته مجبوره شوم چې دده غوښتنه او ایران ته دده سره تلل ومنم.

سید جمال الدین افغانی وای: دایران دپاچا دویناؤ څخه چی زما دصفت په حقله یی وکړی یوه داهم وه چی وویلی: داسیاسی او حربی انسان ددی وړدی چی صدراعظم شی اودولس دبنیگنیو کارونه وکړی.

ایران ته دسید جمال الدین افغانی بیرته گړخیدل او هلته دده فعالیت، ناکامیدل او په بدحالت کبئی دایران څخه دده شپړل

کله چی سید جمال الدین افغانی ایران ته راغلی داخل دخلکو مخه ورته داوول ځل څخه زیاته شوله، ده په عمومی اصلاحاتو پیل وکړه او دده خطبی، مجلسونه اومقالی ټولی دولس دخیر او عمومی بنیگنیو دتامینیدو دپاره وی نو دقانون خلکو له ده څخه وغوښتل چی د فیصلو کولو دپاره دوی ته دستوری او قانونی اساسونه برابر کړی اوداسی قوانین او فارمولونه جوړ کړی چی دهغو په وسیلی دخلکو څخه ظلمونه لری شی او حاکمان او فیصله کونکی ورته داحترام کولو اومنلوله امله مجبوره شی ترڅوپه ایران کبئی هغه عدالت تحقق پیدا کړی کوم چی ددی دکمزور تیاپه وجهی نزدی ده چی دحق اواخر معیارونه له مینځه لاړشی، همداشانی دسید جمال الدین افغانی څخه وغوښتل شول چی دحکومت اداری مقررات تنظیم کړی او اداری چاری دمفاسدو اوبی نظمیو څخه پاکی کړی ترڅوپه دی وسیلی دظالمانه تقلیدونو تجاوز لری شی اوله بلی خوا هغه پارلمانی قوانین جوړ کړی چی دهغو دتطبیق په وسیلی دایران دپاچا دزورزیاتی قدرت محدود ده شی ترڅو وطن دخرابی په خوا تباہ او دده داسراف او تبذیرپه وجهی وران نشی په دی اساس دخلکو عمومی هشی د اساسی قانون دجوړولو په طرف شدت درلوده خودغه حالت په خپل حال باندی زیات پاتی نشو چی په اوضاعو کبئی تحول راغی او دشرعلایم او نبی ښکاره

شوی همدواوجه وه چی مرتجعینو دایران دپاچا اوسید جمال الدین افغانی ترمینځه په شیطانت او چوغلی پیل وکړه چی په دغه جمله کښی دایران صدر اعظم «میرزا علی اصغر خان» دټولو څخه زیات دسید جمال الدین افغانی په ضد کینه او حسد درلوده ځکه چی دی پاچا ته دسید جمال الدین افغانی دزدی والی او مرتبی څخه ډاریده نودی صدراعظم پاچا ته دنصیحت په ډول یاده کړه چی خلکو ته دپارلمانی ژوند بښلو په کار کښی بیړه ونه کړی ځکه چی دغه شانی حکومت او نظام جوړول ددی معنی لری چی قدرت دپاچا دلاسه لارشی او یالږ به ورباندی دقدرت دایره تنگه کړی. دایران دی صدراعظم کونښن کولو چی انگلیسانو او روسانو ته اقتصادی امتیازات ورکړی شی.

مرحوم استاد «مخزومی» په خپلو خاطراتو کښی دسید جمال الدین افغانی څخه وایی:

دایران پاچا سید جمال الدین افغانی ته داسی وویلی: ای محترم سید دا معقوله او جوړه ده چی زه دی دفرس دپاچایانو پاچا (شاهنشاه) یم او بیا دی دبز ګرود افرادو څخه یو فردشم؟ سید جمال الدین افغانی په ځواب کښی ورته داسی وویلی: ای محترم پاچا ته په دی پوه شه چی ستا تاج، ستا دقدرت عظمت او دتخت ستنی به په قانونی حکومت سره داوس څخه زیاتی ښی قوی محکمی او ثابتی شی، ای محترمه پاچا بزګر، کار کونکی او دصنعت خاوند په مملکت کښی ستا دعظمت او درئیسانو څخه زیات مفید دی و اجازه راکړه زما داخلاص وینا په خواله دی چی موقع یی ضایع شی واوره هغه داچی تاسو به لیدلی او اوریدلی وی چی یوولس کولی شی بی له دی چی په سربیی پاچا وی ژوند وکړی مګر ایاتا چیری لیدلی دی چی پاچا یی دولس او رعیت څخه وجود ولری؟

له دی څخه وروسته سید جمال الدین افغانی په دی پوه شو چی دمخالفت او مجادلی مرحله نزدی ده چی پیل شی نو دایران دمرکز څخه لاره او هغه ځای ته ورغی چی ایرانیان یی زیات تعظیم کوی هغه د «عبدالعظیم» شاه دمشهد څخه عبارت دی داځای دتهران څخه دولس میله لری پروت دی، داځای ته ایرانیان خاصه عقیده لری دپناه ځای او حرم یی گنی او څوک چی ورته ننوځی هغه په امن کینی وی خو سید جمال الدین افغانی دی ځای ته ددی دپاره ورنغی چی هلته غلی پاتی شی همدواوجه وه چی ده هلته دایران دپاچا په ضد عمومی نظر او رایه پاروله او په خپلو خبرو کینی یی دقانونی اصلاح په ضرورت باندی زیات زور اچوه کوم چی په هغی کینی دایران دپاره داستعمار دشر څخه نجات لیدل کیده.

سید جمال الدین افغانی په دغه مزار او دربار کینی اته میاشتی او ځینی وایی چی اوه میاشتی پاتی شو او په دغه موده کینی دده شان ملی عزت او خطر زیاتیده ترداسی اندازی چی اخر دایران پاچا «ناصرالدین» شاه ورپسی پنځه سوه مسلح عسکر ولیزل، هغوی د «عبدالعظیم شاه» په مزار حمله وکړه او سید جمال الدین افغانی په داسی حال کینی چی سخت مریض هم ؤ ونیوه، دی یی دخپل دپناه ځای څخه ؤ باسست او پنځو سو عسکرو د ۱۸۹۱ میلادی کال په اوایلو کینی دعثمانی حدود و «خانقین» پوری کش کړه.

سید جمال الدین افغانی خپله دغه قصه په دی ډول کړی ده: زما قصه اوزما سره چی ظالمانو او بی خیره کسانو کومه معامله وکړه هغه داسی سخته وه چی دایمان خلکو ورباندی لږمونونه ټوټه کیدل اودپوهی اویقین خاوندانو زړونه ورباندی شکیدل او کافرانو او بت پرستان هم پری لږزیدل په ماباندی دی

لثیم او بدبخت امر وکړه چی بندی شم اودا په داسی حال کبسی چی ما «عبدالعظیم» شاه زیارت ته پناه وړی وه او په یخه واوړه کبسی په سخت مرض مبتلاوم زه دوی حکومتی تعمیر ته په ډیر زلت، بی عزتی او رسوایی بوتلم چی دبدی اندازه یی هیخ تصور او خیال نشی کیدلی او داتول وروسته له دی چی چور او چپاول...یی وکړه او بیاله دی خخه وروسته دده ظالمو او احمقو عسکرو چی زه مریض وم په مست او بد اسپ باندی په ژمی سختو واوړو اوتندیخ بادکبسی دزیاتو عسکرو داداری اومراقبت لاندی «خانقین» ته بوتلم اوخه پلوسان هم راسره ملگری ؤ.

په بصره کبسی دسید جمال الدین افغانی استوگنه او حالات :

سید جمال الدین افغانی د ۱۸۹۱ میلادی کال په اوایلو کبسی دایران خخه وشړل شو او دسفر په لیاره کبسی کله چی «بصری» بنارته ورسیده دبصری والی «هدایت» پاشا چی یوزوړسپری او صالح انسان ؤدده اکرام واعزاز یی وکړه.

سید جمال الدین افغانی په بصره کبسی تقریباً اوه میاشتی پاتی شو، په دی موده کبسی ده دایران دپاچا «ناصرالدین» شاه په ضد په مخالفت او جهاد پیل وکړه نوکوم خه چی اول ده وکړه هغه داؤ چی په ایران کبسی یی دینی روحانیون دده په خلاف تحریک کړل اوداپه دی ډول ؤ چی ده په (سامراء) کبسی دشیعہ ؤ دمجتهدینو مشر میرزا محمد حسن «شیرازی ته یوخط اولیک واستوه سید جمال الدین افغانی په خپل دی لیک کبسی دده زیاته ستاینه کړی وه اودستاینی خخه وروسته یی ده ته دده دلویی وظیفی دمسؤولیت یادونه کړی وه اوپه خلکو کی یی دده مقام اومنزلت بیان کړی ؤ اودی یی دپته متوجه کړی ؤ چی که دولس اود خلکو دحال خخه یوه لحظه غافله شی دخلکو مشاعر او

احساسات به مختل، زړونه به په لړزید واو عقاید به تباه شی نوله دی امله ورته لیک استوی چی ترڅو دغه مجتهدینو امام خپله وظیفه او امانت اداء کړی په دغه سلسله کښی سید جمال الدین افغانی دی دایران داوضاعو په خوا ملتفت کړه چی هلته څه تیریری او دخلکو عملی او عقیدوی ژوند څومره دتباهی سره مخامخ دی له دی څخه وروسته سید جمال الدین افغانی ده ته په خپل لیک کښی داسی یاده کړی ده چی دلوی مجتهد صاحب یوه کلمه کوی شی چی دایران خلک دبی نظمی څخه پاک او ایران دهغه ځایانو څخه خلاص کړی کوم چی دوی پیل کړی چی دخلکو وطن یعنی ایران په لږو پلیتواوبی اهمیتته پیسو خرڅ کړی. سید جمال الدین افغانی میرزا «محمد حسن» شیرازی ته دایران په مسایلو او اقتصادی کارونوکی دانگلیسانو مداخلی یادی کړی او ددوی اغراض مثل او مقاصدی بڼه تحلیل او تجزیه کړی ؤ.

سید جمال الدین افغانی دخپل لیک په اخر کښی لیکي: دهغه حال دی چی دایران دپاچا او امین ناصح وزیر په برکت دایران دخلکو په برخه شوی دی نوکه دمجتهدینو لیار ښونی قاطع اقدام ونه کړی ایران به تباه او اسلامی منطقه به دپردود تسلط لاندی راشی او که ددی ستری تباهی په ضد دمقابلی دپاره دافرصت له ده څخه ضایع شی بیابه ددی وړنه وی چی خلک یی په ښه نوم یادکړی.

دی لیک دامام شیرازی غیرت وپاروه اومیرانه یی ورته تحریک کړه نو یوه داسی فتوی یی صادره کړه چی دهغی په اساس دسگرتو سکل حرام شول کوم چی د ۱۸۹۰ میلادی کال څخه انگلیسانو په ایران کښی دسگرتو جوړول یی دځان دپاره اختصاص کړی ؤ.

امام شیرازی خپله دغه فتوی دایران واعظانو او علماؤ ته واستوله او هغوی په خلکو کښی خپره کړه چی په دی اثر دایران خلکو دسگر تو استعمال بس کړه اودایران پاچا «ناصر الدین» شاه دینته مجبوره شو چی دنییم ملیون پونډ وپه بدل ددی انگلیسی شرکت قرارداد فسخه کړی په دی ډول سید جمال الدین افغانی وکړی شول چی ایران انگلیسانو داقتصادی استعمار خخه خلاص کړی. کله چی سید جمال الدین افغانی دمرض خخه شفا وموندله او بنه شونو د عربستان دجزیری په خوابی دتللو اراده ښکاره کړه خود بصری والی ورخخه شخ لږ مهلت وغوښته ترخودترکیبی دسلطان «عبدالحمید» خخه اجازه واخلی چی هغه اجازه کوی او که نه غواړی چی دخانه سره بی وساتی؟ همغه ؤ چی دترکیبی دمرکز استامبول خخه امر وشو چی پری بی نږدی، په دی اساس سید جمال الدین افغانی عربستان ته دتللو نه منع شو خونه په داسی ډول چی ورته وویل شی دامنع کیدل دسلطان عبدالحمید له خوا دی مگردی په خپل ذکاوت په دی پوه شو چی دامنع کیدل دترکیبی له خوا خخه دی، سمدستی سید جمال الدین افغانی وغوښتل چی دته انگلیسان ته دتللو اجازه ورکړی مگر بیاهم له ده خخه والی مهلت وغوښته ترخو دترکیبی دمشرانو خخه اجازه واخلی خوداخل ده ته دسفر کولو اجازه راغله نو په چالاکی سید جمال الدین افغانی په خواله دی چی دا اجازه ماته شی دتللو دپاره خان برابر کړه او دی په دی سرعت کولو کښی په حقه ؤ خکه چی لږ وخت لیانه ؤ تیر شوی چی دترکیبی خخه بل امر او حکم راغی چی دبصری خخه دی له وتلونه منع کړی خودی ددی ورستی امر خخه په خوا وتلی ؤ.

وايي: هغه وخت چې سيد جمال الدين افغانی دبصری څخه سفر کولو ده سره بی دلسو پونو څخه نور څه نه ؤ نوددی بنارمشرانو په خپلو کښی سره مشوره او مصلحت وکړه چې دی پری نږدی چې په دی لږ مال سفر وکړی نودده دپاره یی مرسته ټوله کړه چې دغه مرسته پنځه سوه پونو وته پورته شوه او په دی کښی پنځوس پونډه والی هم مرسته ورکړه او دا ټولی پیسی ده ته وسپارل شوی، ده د بصری دوالی «هدایت» پاشا څخه دامرسته قبوله کړه ځکه چې ده دده احترام او عزت کولو او که نه دده همت او غیرت دانشوه منلی چې ورڅخه دمرستی په ډول څه واخلی لکه چې دمرستی داخستو څخه وروسته سيدجمال الدين افغانی وویلی: زه امید لرم چې د دی مرستی بدله یو ورځ در کړم همغه ؤ چې ده ته دا موقع برابره شوه چې ددی والی داو لادی سره احسان وکړی او دا هغه وخت ؤ چې سيد جمال الدين افغانی د ترکیبی په مرکز استانبول کښی د دوم ځل دپاره اسیده او هلته مرحوم استاد «عبدالحمید رافعی» د بصری قاضی راغلی ده ده سره د ملاقات کولو په وخت کښی د هر څه نه اول د هدایت پاشاد حال او احوال پوښتنه وکړه هغه ده ته د بصری دوالی د مړینی خبر ورکړه سيد جمال الدين افغانی د هغه څخه د مرحوم داو لادی د ژوند پښتنه وکړه هغه ورته وویلی ژوندیی تنگ دی او په اقتصادی فشار میتلادی نو په دی اثر سيد جمال الدين افغانی د دوی د ژوند دښه کیدو دپاره کوبښی وگړه تر څو چې وی کړی شول چې د مرحوم «هدایت» پاشا لسمی یی د اشرافو او پخوانو خدمتدگارو کورنیو داو لادی په د دفتر کښی داخل کړل او په میاشت کښی دیرش پونډه تخصیص یی ورته واخیسته او په دی شانی یی

دا هم وکړی شول چې د مرحوم «هدایت» پاشا کونډی ته په میاشت کښی د پنځو سو پوندو د ورکولو تخصیص ورکړی.

سید جمال الدین افغانی په انگلستان کښی او هلته د ده فعالیت:

سید جمال الدین افغانی د انگلستان مرکز لندن ته لاړه او د ده سره زیات مقدس اهداف و هغه داچې که وکړی شی د انگلیسانو استعماری افکارو ته تغییر ورکړی او دوی په دی پوه کړی چې د دوی او خلکو واقعی خیر په دی کښی دی چې د حق تایید وشي او سلامتیا او روغه عمومیت پیدا کړی او ده دا هم اراده درلوده چې د شرق او غرب دخلکو تر مینځه اتفاق، یو تر بله پیژندنه او ښه ژوند کول تحقیق پیدا کړی نو په همدی اساس سید جمال الدین افغانی په لندن کښی د «ضیاء الخافقین» په نامه د یوه میاشتی اخبار په تاسیس کښی گډون وکړی.

دا اخبار په دوه عربی او انگلیسی ژبو خپریده او یو انگلیسی شرکت چې غوښتل یی د شرق او غرب تر مینځه د اتفاق او پیژند گلوی د تحقق دپاره خدمت وکړی نشرولو ددی اخبار او له گڼه په ۱۸۹۲ میلادی کال د فبروری په میاشتی کښی خپره شوه او په دومه گڼه کښی یی د سید جمال الدین افغانی هغه رساله او لیک خپور شو کوم چې ده دبصری څخه د ایران مجتهدو علماؤنه استولی و. سید جمال الدین افغانی په «ضیاء الخافقین» اخبار کښی یو داسی مضمون خپور کړه چې په هغی کی یی د ایران بد اقتصادی حالت رسوا کړه او ویلی: تباهی د ایران په اقتصادی حالت مسلطه ده خلک یی د فقر او عاجزی په بد حالت کښی شپي سبا کوی حال دا چې حاکمانو او واک لرونکی یی درعیت په تعذیبولو او زورولو کښی کوښښ کوی او دوی په دی لپاره کښی د ټولو

وحشیانه وسایلو څخه کار اخلی لکه چی دوی د جزاء په نامه د خلکو پزی پریکوی، غورونه یی قطع کوی، گیدی یی چیروی او سرونه یی اولوځوی تر داسی اندازی چی اوس هلته داسی اوضاع خلکو ته دادی ښکاری، هلته اوس فیصله د قانون او تعقل په اساس نه ده بلکه د قهر او توری په قوت تطبیقیری او څنگه چی هلته په هغو مناطقو کښی سیاسی او اجتماعی اوضاع گډوډ شوی دی خلک د خپل وطن څخه هجرت کولو ته مجبوره دی همدا وجه ده چی د ایران څه خلک د ترکانو او عثمانیانو دولت او وطن ته کښتیدلی دی او څه نور یی روسی ته فراره شوی دی. که ددوی حلت هلته او دلته د مطالعی لاندی ونیول شی ثابتیری چی دوی په خپل وطن کښی د کرم او شرافت خاوندان ؤ او اوس هلته په تیتو او پستو کارونو لکه جوالی توب، چتلی پاکولو او جارو کښی مشغوله دی او څوک چی اوس هم په ایران کښی اوسیری هغوی بیچارگان د چور چپاول، د بی نظمی او جگو مالیو ور کولود حکم تابع دی، اوس هلته کوم دستور نظام او قانون نشته.

دا ټولی وړانی په دی اثر دی چی هلته مامورین معین کافی معاش نه لری نو هر یو په خپل مادون او مراجعه کونکی باندی ظلم او استبداد کوی، هلته اوس درشوت ور کولو او خورولو په مختلفو لیارو او چمونو عادت پیدا کړی دی، همدا شانی عسکر هم کافی معاش نه لری بلکه حکومت دوی پری ایښی دی چی څومره یی د چور کولو او غصبولو توان او قدرت ورسیری صرفه دی نه کوی.

سید جمال الدین افغانی خپله مقاله په دی وینا ختمه کړیده: آیا دا هغه فارسی ملت او ولس نه دی کوم چی په اسلامی نړی کی یی علوم ژوندی کړل

د حق ستونو یې د استدلال په زور دیانت و دروه او عربی ژبه یې په عالی تالیفاتو او تصانیفو محکمه کړه. هی افسوس په حال ددی امت او ولس چی ظلم خنکه تباہ کړل او تجاوز څومره ټوټه ټوټه کړل؟ حتی چی د لویو دولتونو دشمار څخه ولویدل او نږدی دی چی نښی به یی زړی او نوم به یی محوه شی... چیرته دی علماء؟ چیرته دی قرآن صاحبان؟ چیرته دی شریعت ساتونکی او او د ولس کارونو ولاړ کسان؟ چیرته دی د حق او عدالت تایید کوونکی؟

ددی مقالی او ددی په شانی د نورو مقالو تاثیر د ایران د پاچا په زړه کښی دیر سخت و نو سید جمال الدین افغانی ته یی په لندن کښی خپل سفیر واستوه له ده څخه یی هیله وکړه چی خپل ضرر رسول بس کړی خودی د دی هیلی په مقال کښی نور هم پاریده او دا هغه وخت و چی ده ته د چپ کیدو په بدل کښی زیاتی پیسی وړاندی شوی په دی توگه سید جمال الدین افغانی په غصه شو او دایران دسفیر په ځواب کښی یی داسی وویلی: دی به تر هغه وخته د پاچا څخه لاس وانخلی تر څو چی ژوندی وی نو په دی سبب د ایران د پاچا ویره نوره هم زیاته شوه حتی د ترکیی د سلطان ته یی پناه ویوړه او د مرستی دپاره یی چیغه ورته ورسوله نو په دی اثر د ترکیی سلطان «عبدالحمید» په لندن کښی خپل سفیر «رستم پاشا» ته ولیکل چی سید جمال الدین افغانی په یی قانع کړی چی د ایران پاچا او د هغه دریسانو د غندلو څخه لاس واخلي او دغه کونښی په سلسله کښی یو ورځ په لندن کښی د ترکیی سفیر سید جمال الدین افغانی ته د ترکیی د سلطان «عبدالحمید» لیک راوړه چی مضمون یی داؤ. مونږ ستاسو د ملاقات او کتنی په زیات شوق کښی یو او له ده څخه یی استانه (استانبول) ته د سفر غوښتنه کړی وه.

سید جمال الدین افغانی د سفیر څخه د بلنی د سبب پوښتنه وکړه چې مطلب، غایه او هدف په دی بلنه کښی څه دی؟

سفیر په ځواب کښی وویلی: سلطان عبدالحمید غواړی چی د ستاسو په معاونت او مرستی اسلامی اتفاق او اتحاد جوړ کړی، علاوه له دی څخه د ځینی قوانینو په تدوین کښی غواړی چی ستاسو د ارزښتناکه افکارو او نظریو څخه استفاده وکړی خو دغه شانی رسمی بحثونو او غوښتنو په سید جمال الدین افغانی باندی کوم تاثیر وانچوه نو سلطان عبدالحمید بی له دی څخه بله چاره ونه لیدله مگر دا چی یو دینی عالم یی په ده باندی د چل او حیلی کولو دپاره استخدام کړه همدا وجه وه چی سلطان عبدالحمید «ابی الهدی» ته چی په هغه وخت کښی یی د ترکیی «شیخ الاسلام» لقب درلوده وویلی چی سیدجمال الدین افغانی ته لیک واستوی او په خپل لیک کښی هغه ته داسی وعدی او د ده دذوق په تناسب هیلی او امیدونه وړاندی کړی چی د هغو په اثر د ترکیی مرکز آستانه (استانبول) ته راشی.

باید یاده کړو چی سلطان عبدالحمید یه دی حال کښی د ایران په پاچا باندی شفقت او زړه سوی نه درلوده بلکه دی په خپله د ځان دپاره د سید جمال الدین افغانی د خطر څخه پاریده او دا ویره ورسره وه چی د ده د دولت د سیاست په اړولو کښی مداخله کوی خصوصاً هغه وخت چی سلطان عبدالحمید په دی خبر شو چی سید جمال الدین افغانی په «پاریس» کښی د ترکیی د «فتاة» (ځوانانو) د حزب دڅه غړو سره غونډه کړی وه او د هغوی سره یی په دی بحث او مشوره کړی وه چی د عثمانی دولت د اصلاح دپاره خپل وظایف او مسوولیتونه اداء او ترسره کړی نو همدا وجه وه چی سلطان عبدالحمید

غونښتل او هڅه یی درلوده چی د خپل ځان سره یی نزدی وساتی ترڅووه کولی شی چی د ده مراقبت او ساتنه وکړی.

ترکیبی ته دوم ځل دپاره د سید جمال الدین افغانی تک

او هغه زړه لړزونکی حادثی چی ده ته هغه پیبینی شوی :

سید جمال الدین افغانی د «ابوالهدی» په لیکونو تیروته او ډاډه شو ځکه چی ده په خپلو لیکنو کښی د ده د اهدافو څخه تعبیر او یا دونه کوله او د پوره عاملیت او ترک څخه یی کار اخیسته، په دی لیکنو کښی تاییدات او وعدی په دی خبره وی چی ترکیه اوس د سید جمال الدین افغانی د افکارو د خپرونو او تطبیقولو دپاره مستعده ده نو همدا سبب شو چی سید جمال الدین افغانی ونیوه او د ترکیی په خواروان شو کله چی دی د ترکیی مرکز آستانه (استانبول) ته ورسیده سلطان عبدالحمید د ده ښه استقبال وکړه خپل یاوریی د ده د استقبال دپاره واستوه، کله چی دی په بندر کښی ښکته شو یاور له ده څخه د ده د سامانونو پوښتنه وکړه و ویلی: د کالو او سامانو صندوقونه او بکسونه دی چیرته دی؟ ده په ځواب کښی و ویلی:

زما سره بی د کالو د صندوق او بکس او بی د کتابو د صندوق او بکس څخه نور څه نشته دی یاورو ویلی چیرته دی چی واخستل شی سید جمال الدین خپلی سینی ته اشاره وکړه و ویلی د کتابو صندوقونه او بکسونه دلته دی او خپل ځان او خواته یی اشاره وکړه و ویلی دا د کالو صندوق او بکس دی.

سلطان عبدالحمید سید جمال الدین ته په میاشت کښی پنځه او یا پونډه معاش تخصیص ورکړه، په ښه ښایسته قصر کښی یی ښکته کړه، گلاډی یی ورته مقرره، دعزت فرش او ظرف سامانونه یی ورته ورکړل او نوکران یی په ظاهر کښی د ده د خدمت کولو دپاره موظف کړل مگر حقیقت داؤ چی دی

نوکرانو به ځینو د ده خدمت او ځینو به یې جاسوس کوله له دې څخه وروسته ورته پیشنهاد وشو چې د یوی بنی معززی کورنی دانجلی سره ازدواج وکړه خو سید جمال الدین افغانی دا پیشنهاد و نه منه لکه چې دا موضوع د سید جمال الدین څخه حکایت شوی دی دی وایي: سلطان عبدالحمید غواړی چې زه ازدواج وکړم، زه او ازدواج کول سره لری یو، ما ددی ټولی لویی بنایسته دنیا سره ازدواج ونه کړه نو څنگه به د بنځی سره ازدواج وکړم؟ سید جمال الدین افغانی پیل وکړه د مدارسو د اصلاح دپاره یې پروگرامونه جوړول تر څو نوی نسل ددی لوی دولت د خدمت کولو د پاره برابر کړی او داسی اصول اساسات یې برابرول چې د هغی په وسیلی د ترکیی، عربی ممالکو افغانستان او ایران ته اسلامی پوهنتون او دگډ حرکت کولو مرکز جوړ کړی، دی په دی وخت کبسی چې په ترکیی کبسی د ده داستوگنی ابتداء وه سلطان ته نزدی او مقرب ؤ، کله چې یې غوښتنه ورته او د جمعی لمونځ یې ورسره یو ځای اداء کولو.

سید جمال الدین افغانی د سلطان عبدالحمید رسمی وظیفی، رتبی او چوکی ونه منلی، د اسلام د شیخانو او علماؤ رسمی مشری یې قبوله نه کړه او نښانونه یې وانښستل او د عذر په ډول یې داسی وویلی: د عالم وظیفه په لوړو منصبو او رتبونو پوره کیږی بلکه په بنی لیارښونی، تعلیم او روزنی یې مسؤلیت اداء کیږی، د اساسی عالم وظیفه داده چې په علومو ښه واقعی پوه شی او په خپل علم پوره عمل وکړی.

سیدجمال الدین افغانی کوم وخت چې د ترکیی په مرکز استانه(استانبول) کبسی اوسیده ده به د رمضان دمیاشتی شپي تر چرگ بانگی پوری د پاچا د میلستیا په ځای اوخونه کبسی د شرق د سیاست مدارانو،

فضلاؤ، ادباؤ، علماؤ او پوهانو سره په فلسفې تحليلونو او علمي بحثونو تيروي، دا وخت د ده رابطه په ظاهر كښي د سلطان عبدالحميد سره زياته قوي وه او دوى به يو تربله خاصى غونډى درلودلى حتى چي په يوه خاصه غونډه كښي چي د دواړو ترميخه دايره شوه سلطان عبدالحميد سيدجمال الدين افغانى ته داسي وويلي: زه دستاسي بناغلي خخه هيله لرم چي خپل ټول كوښښ مصرف كړي تر څو وكړي شو چي د ستا په مرسته په گډه يو داسي قوي او محكمه اتفاق او اتحاد برابر كړو چي داسلامي ولسو نو ترمينځه نقصان او خلل قبول نه كړي حتى چي د دى يوالى په بركت د اسلامي ټولني ولسونه يو بل ته دوستي او ورورولي لاس وركړي د اسلامي اتحاد او قامي او ولسي استقلال په وسلي علم او صنعت وډه كړي او مخ په وړاندي لار شي او د الله پاك په مرسته دى مطلب او هدف ته ورسېرو تر څو په خواني لوى او عظيم قوت لاس ته راوړو او د سعادت او پرمختگ د قافلي خخه بېرته پاتي نشو څنگه چي دغه لوى او مقدس هدف ته د سيدجمال الدين افغانى هڅه وه او د ده د سياسي ژوند د اوله خخه تر آخره د اصلاحى ارمانونو اخرى ارمان يى همداؤ كوم چي سلطان عبدالحميد ده ته ښكار كړه او هيله وكړه و كړه چي په دى لياره كښي درسيډو او عملي كيدو جهاد او كوښښ ته دوام وركړي نو ځكه يى په ډيري خوښي او هر كلي د سلطان عبدالحميد غوښتنه قبوله كړه او دا وعده او تعهد يى ورسره وكړه چي خپل نهايت كوښښ به صرفوى او د دغه لوى هدف په لياره كښي به خپل روح قربانوى تر څو دغه مهمه او عظيمه هيله ترسره شي.

وروسته د يو خاصومر كوچي د تركيې په مركز استانبول كي د سيد جمال الدين افغانى او سلطان عبدالحميد ترمينځه د افكارو د تبادل دپاره دايري شوى

د سیدجمال الدین له خوا په خپلو پلانو کښی داسی پلان طرحه شو: هر اسلامی مملکت حکومت دی خپل نماینده انتخاب او هر اسلامی ولس دی د خپلو لویو علماؤ څخه یوتن تعیین کړی چی ترڅو چی د ترکیبی په مرکز آستانه (استانبول) کښی «الموتمرالاسلامی الاعلی» (اسلامی اعلی کنفرانس) په نامه لوی سیمینار کښی غونډه وکړی.

سیدجمال الدین افغانی ددی اسلامی لوی کنفرانس، سیمینار او مرکز د جوړولو په وسیلی دا غونډتل چی د پرمخ تگ، تکامل او داسلامی عظیم قوت او طاقت د بیالاس ته راوړو دپاره د مسلمانانو ترمینځه داسی تعاون اونساند پیدا کړی چی د هغی په واسطی که چیری کوم اروپایی دولت په اسلامی مملکت باندی تجاوز وکړی دا اسلامی اعلی مرکز به د دنیا ټولو مسلمانانو ته دمقدس جهاد کولو او امر او فتوی صادره کړی او ددی متجاوز دولت په مقابل کښی به په پوره قوت ودریری او له دی څخه علاوه به له هغه څخه خپل اقتصادی او تجارتي علایق او روابط بند کړی.

وروسته له دی چی په دی ټکو باندی دسیدجمال الدین افغانی اودسلطان عبدالحمید اتفاق شو نو سیدجمال الدین افغانی دا فیصله خپلو خاصو ملگرو او پیروانو ته ښکاره کړه او په دی مناسبت یوه موثره خطابه د خپلو پاکو اهدافو ترسره کیدو دپاره ایراده کړه.

دسیدجمال الدین افغانی ددی خطابی حاصل په لاندی ډول دی¹

¹. دهغه کتاب (۱۰۰-۱۰۶) صفحو څخه اخستل شوی دی کوم چی د فارسی څخه «صادق نشأت»

او «عبدالنعیم حسین» ترجمه کړی دی او دنورو منابعو څخه هم تایید لری.

اسلامی دیانت په دی وخت کښی د یوی بیړی مثال لری چی چلونکی یی محمد صلی الله علیه وسلم د عبدالله ځوی دی او ددی بیړی سپاره کسان ټول مسلمانان خاص او عام (یعنی باید ټول مسلمانان او په خاص ډول علماء او فضلاء د بیړی دسلیمو وساتلو دپاره پوره خدمت وکړی).

څنگه چی داوضاعو تحلیل کیږی دا بیړی په اوس وخت کښی د غرقیدو د خطر سره مواجه ده، دا غرقیدل دجهانی سیاست په بحر کښی دی چی دسخت طوفانی خطر سره مواجه دی، بین المللی دسیاسی دپلوماتی مانوری هم ددی بیړی غرقیدل اوله مینځه تلل غواړی نو دیبیری سپرلو چاره څه ده؟ او په داسی خطرناکه مرحله کښی څه تدبیر باید وشی؟

آیا دا لازمه ده چی د بیړی سپاره کسان کوبښن وکړی چی بیړی د طوفان د غرقیدو څخه خلاصه او بجه کړی؟ او که نه بیړی په خپل خطرناک حال باندی پریږدی او دوی د خپلو شخصی اغراضو او نفسی تمایلونو په وجهی یو تر بله مختلف اوسی؟

د مجلس ټولو حاضرینو په ګډه ځواب ورکړه چی باید هر وطنی ملی مسلمان په خپل ټول توان او طاقت داسلام عزت وساتی او ددی مقدس بیړی دنجات دپاره دی پوره کار او خدمت وکړی نو په دی اساس ټولو تعهد وکړه چی په خپل ټول قدرت به او دټولو ممکنه وسایلو دلیاری مرسته کوی او دسیدجمال الدین افغانی دسترواراؤ او پاکو هیلوپه لیاره کښی به په سربښندولو او قربانی ورکولو نه دریږی.

په دغه ډول داسلامی وحدت د کار کولو له امله دسیدجمال الدین افغانی او د ده دمخلصانو، شاگردانو او ملگرو ترمینځه په محکم تړون تصمیم ونيول شو.

په دی اساس سیدجمال الدین افغانی فیصله وکړه چې داسلامی مناطقو لویو علماؤ او مشرانو ته په متحد ډول د یو والی او یو تربله دمرستی کولو اساسی مبادی به قاطعو دلایلو او قوی اسنادو او مدارکو ولیکل شی او داسلامی دولتو هغو کسانو ته واستول شی کوم چې د لوستلو او تصمیم نیولو وړوی او هغوی په دی لپاره کښی د اقدام دپاره تحریک کړی شی نو له همدی کبله تقریباً پنځه سوه لیکونه په مختلفو ژبو ولیکل شول او ټولو مناطقو هند، مصر، الجزایر، طرابلس، شام، حجاز او نورو اسلامی علاقو واستول شول او له بلی خوا سیدجمال الدین افغانی د خپلو پوهو ملگرو او پیروانو څخه کوم چې په شرقی ژبو پوهیدل هیټ جوړ کړه او هغوی څه خاصو ځایوته د هیأت په ډول ولیرل تر څو دوی د مسلمانانو د یو والی او وحدت داهدافو ضرورت په هقله بلنه او تبلیغ وکړی. له دی اقدام څخه وروسته ډیره موده لیانه وه تیره شوی چې ښه تاثیر یی واچوه اوله هری خوا څخه ښه په زړه پوری ځوابونه راغلل او دټولو لیکونو ځوابونه دټولو طبقاتو څخه، د ټولو اسلامی ټولنود علماؤ او نورو څخه ورسیدل او دسیدجمال الدین افغانی د دی بلنی څخه په زیاتی خونښی او سرور تو د هر هر کلی وشو، ځینو هدیی او تاریخی تحفی هم د اسلام د فیلسوف سیدجمال الدین افغانی په واسطی سلطان عبدالحمید ته لیرلی وی او ځینو بیا د خپلو ځوابونو سره یوځای عثمانی سلطان ته دعاگانی او تعویذونه هم استولی و.

سیدجمال الدین افغانی امر وکړه چې دا ټول لیکونه او ځوابونه دی د مختلفو ژبو څخه په ترکی ژبی ترجمه او د اصل ځواب سره دی مل شی او بیا دا ټول دی سلطان عبدالحمید ته وړاندی شی. سیدجمال الدین افغانی داسلام دخدمت په لپاره کښی په خپل دغه بریالیتوب زیات خوښ شو.

کله چې دغه لیکونه، ترجمی او ضمایم سلطان عبدالحمید ته وړاندی شول ده ټول لیکونه او ځوابونه په دقت ولوستل او سید جمال الدین افغانی ته یی په دی ستر بریالیتوب باندی مبارکی ورکړه او په عین حال کښی دده په نفوذ او په دی خطرناک کار کښی د ده په بریالیتوب باندی زیات حیران او دتعجب سره مخامخ شو خو بیا هم ده سیدجمال الدین افغانی ته و ویلی: اوس دالله پاک په معاونت او ستاسو ښاغلی په مرسته د خپل مطلب او هدف په لویه برخه بریالی شو نو له دی څخه وروسته په مونږ لازمه ده چې په دومی مرحلی پیل وکړو هغه دا چې ټاکلی نقشه او پلان عملی شی. سلطان عبدالحمید و ویلی:

مصلحت دادی چې دومی مرحلی مهم مطلب د«باب عالی» یعنی د عظمی صدارت په غاړه ولویږه او شیخ الاسلام د تا سره په دی کار کښی متفق او متحد وی همغه ؤ چې سیدجمال الدین افغانی دسلطان عبدالحمید دا مصلحت اومشوره قبوله کړه خو همدا چې داسلام او مسلمانانو دیو والی نقشه شیخ الاسلام او صدر اعظم ته حواله شوه: اسلامی اتحاد موضوع دهغو اختلافاتو او دسیسو په اثر چې پیدا شوی خپل رنگ او قواره بدله کړه او له دی څخه وروسته اختلافات او دسیسی ورځ په ورځی زیاتیدل او په دی ترڅ کښی د ترکیبی دځوانانو د حزب غړو د موقع څخه استفاده وکړه او د پارلمانی حکم

غوښتنه او مطالبه یی وړاندی کړه او دا ټول اوضاع ددی موجب شول چی ملگرو او پیروان سخت مراقبت او بانندی بارزو شخصیتونو دمراقبت او څارنی دپاره موظف شول او لسو جاسوسانو ته په خاص ډول وظیفه ورکړی شوه چی سیدجمال الدین افغانی او دده د دوستانو، مخلصانوملگرو او پیروانو سخت مراقبت او څارنه وکړی لکن سره ددی هم سیدجمال الدین افغانی د شوری په حلقه خبری کولی او د عمومی بنیگنو د تامین په منظور یی ده ته د اجتماعی او سیاسی اصلاحاتو نصیحت کولو، سلطان عبدالحمید په ظاهره کښی ځان داسی بنکاره کوه چی گوندی دا خبری ورباندی بنی لگیری خو په زړه کښی د سیدجمال الدین افغانی د نفوذ او اهدافو څخه ډاریده نو په همدی سبب سلطان عبدالحمید ده او د «ابی المهدی» ترمینځه اختلاف تحریک کړه حتی چی ابی المهدی دی ته حاضر شو چی په پټه یی دسیدجمال الدین افغانی په ضد بدی ویناوی کولی او دی یی په کفر او زندیق تهمتی کوه. له بلی خوا څخه دسیدجمال الدین افغانی لهجه صریحه او زیات جرّت یی درلوده چی په دی اثر سلطان عبدالحمید ورڅخه ډیر ډاریده او په همدی وخت کښی سید جمال الدین د ایران پاچا «ناصرالدین» هم په خپلو خاصو مجالسو کښی بد یادوه او اعتراضونه به یی ورباندی کول نو دایران سفیر سلطان عبدالحمید ته شکایت وکړه چی سیدجمال الدین افغانی دایران پاچا په بدی یادوی په دی اثر سلطان عبدالحمید سیدجمال الدین افغانی وغوښتنه ورته وویلی دعجمو سفیر زماڅخه هیله کړی ده چی تاسو دایران دپاچا بدو ویلو څخه بس کړی او ما په دی سبب می اعتماد درلوده هغه ته وعده ورکړه چی نو به د دی کار څخه بس کړی او ما په دی سبب چی په تا بانندی می اعتماد درلوده هغه ته وعده ورکړه

چی به ددی کار څخه بس کړی دسلطان عبدالحمید دا هیله له ده څخه په نهایت لطف او پوره نزاکت کی وه دا وخت د سیدجمال الدین افغانی په لاس کښی تسبیح وی ده خپل تسبیح په موتی او ارغوی کی راټولی کړی او په جگ آوازی و ویلی: دامیرالمومنین دلیارښونی په اطاعت می سر داوسه دایران پاچا «ناصرالدین» عفو کړه.

سلطان عبدالحمید ده ته و ویلی: حقیقت دادی چی دایران پاچا درڅخه زیات دارپری. سیدجمال الدین په دغه ورځ دسلطان عبدالحمید له درباره په خپل عادت د دفتر د رییس کوتی ته ننوته هغه ورته په ډیر لطف او مهربانی وویلی: ای محترم سیده نن دسلطان احترام او عزت د تاسو څخه بی حده او بی اندازی و خو تاورسره په غریبی لهجی خبری کولی اودا په داسی حال کښی چی د خپلو تسبو سره دی مستی هم کوله سیدجمال الدین افغانی په ځواب کښی وویلی: سبحان الله! جلاله السلطان (لوی دبدبی خاوند سلطان) په خپلی خوښ دمیلونو ولس او خلکو په مقدراتو لوی کوی او هیڅوک ورباندی کوم اعتراض نه لری نو آیا جمال الدین دا حق نه لری چی په خپلو تسبو څنگه چی وغواړی لوی وکړی؟ دا دی وینا په سبب اوله زیاتی ویری په اثر ددفتر رییس په منډه له خپلی کوتی څخه و تښتیده هو: دی ووریده چی نه چی څوک سلطان ته دغه بحث څخه جاسوسی وکړی (یعنی دا چی د دفتر رییس داسی اوسیدجمال الدین افغانی داسی و ویلی چی شاید دا به د نورو دتحریک د پوه کولو دپاره د دواړو په مصلحت کومه دسیسه وی اویا به دسید دداسی وینا موجب دده د پوښتنی تحریک احساس شی).

څنگه چې سیدجمال الدین افغانی د ایران په پاچا «ناصرالدین شاه» باندې زیات غصه و نو سره دادی چې ده دسلطان عبدالحمید سره ددی وعده وکړه چې نور به یی بد نه وایی خو بیا هم دی دایران د پاچا رسواکولو او دده په ضد دتحریک څخه تر څو چې لحد ته یی ښکته نه کړه لاس وانخسته او په خپل اولی قسم او تصمیم وفاداره پاتی شو. وایی: په استانبول کښی دسیدجمال الدین افغانی سره یوه ایرانی ملگری یی ملاقات وکړه او دی د ده هغه ملگری و چې په ده باندی دایران د پاچا د غضب او قهر په وخت کښی د ایران په بندی خانه کښی بندی و دی دواړو د ایران د پاچا او د هغه د ناپوهو ملگرو دلاسه د ایران د بد حالت او هغه څه چې په ایرانیانو تیریری بحث او یادونه وکړه، دی بحث او مجلس د ده دملگری د زړه په اعماقو او پردو تاثیر واچوه، دی «محمد رضا» نو میدی نو وویلی چې زه حاضریم چې د ایران دپاره خپل ځان قربانی کړم. وایی افغانی د ده سره په دی تصمیم کښی چې لری یی موافقه وکړه او له دی څخه وروسته محمد رضا ایران ته لاړه او په کال ۱۸۹۶ میلادی د مارچ د میاشتی په یولسمه یی دایران پاچا په مشهد یعنی د عبدالعظیم شاه په مزار کښی مړ کړه او ده په داسی حال کښی چې دایران پاچا یی وهی داسی و ویلی: د جمال الدین دلاس څخه یی واخله. کله چې استانبول ته دایران د پاچا د وژل کیدو خبر راغی سیدجمال الدین افغانی خپله خوښی پته نه کړه بلکه د خوښی اظهار او د وژونکی ستاینه یی وکړه.^۱

^۱. په پاریس کښی د «تام» جریدی لیکلی دی چې په استانبول کښی د «تام» جریدی نماینده د ناصرالدین شاه دوژلو څخه وروسته د سیدجمال الدین افغانی سره وکتل او ورڅخه یی داسی پوښتنه وکړه «ستا نظر په دی کښی څه دی چې خلک وایی د

کله چی د ترکیبی سلطان «عبدالحمید» ته دایران دپاچا د وژل کیدو خبر ورسیده نو د سیدجمال الدین خخه یی نوره هم ویره زیاته شوه امر یی وکړه چی نور هم ورباندی فشار راوستل شی تر خودی هم ونه وژنی نو په دی اساس دسیدجمال الدین مراقبت، خارنه او کنترول نور هم ډیر اودی په خپل قصر اوداوسیدو په خای کبئی بندی شو، خوک ورته نه راتلل او دلیدو او کتلو خخه منع شو. خنگه چی دغه شانی حالت د هر پاچا دپاره او په خاص ډول د داسی آزاد منشه انسان دپاره گران تمامیری نو د عزلت او جدایی تریخ والی یی احساس کړه او مجبورایی په ترکیه کبئی د انگلستان د سفارت له مستشار خخه وغوښتل چی د ترکیبی له مرکز استانبول خخه یی وباسی.¹

کله چی سلطان عبدالحمید دده په تصمیم او اقدام خبر شو نو د اسلام په نوم یی دده د نرمیدو دپاره احوال ورولیری دا جنبی دولت حمایی او ساتنی ته پناه وی نسی همدا وجه وه یوخل بیا د ده غیرت او همت وپاریده، په خپل

ناصرالدین شاه قاتل تا لمخولی و؟ سیدجمال الدین افغانی په زیات قهر داسی وویلی:
زه تر داسی اندازی پستی نه کوم چی په داسی پستو او دنی کارونو خپل لاس ملوث کړم تبه دی وی داسی خلک او تبه وی دی د دوی پاچا په هر صورت ددی عمل د پاره موافقه او لمخول و او یا نه و خو سیدجمال الدین افغانی دایران دپاچا په وژلو د خوبنی اظهار کړی دی.

¹. ده د بریتانیا حمایی ته خکه رجوع وکړه چی دی په دی پوهیدی چی د ترکیبی په ظالم دولت باندی د بل چا وسعه او قدرت نه رسیده نو مجبوراً د خپل رسالت او عالی او مقدسو اهدافو ته د رسیدو له امله یی د خلاصون چاره غوښتله.

بندی توب باندی راضی او دانگلستان د سفارت مستشار یی په دی خبر کړه چی د خپل سفر د تصمیم څخه اوبنتی دی.

سید جمال الدین افغانی په استانبول کښی بندی پاتی شو او د زیات غم او غصی په اثر څو میاشتی وروسته ورباندی په خوله کښی یی د سرطان دمرض علایم ښکاره شول، ورباندی جراحی عملیات وشول چی په دی اثر د کوما او بی هوښی په حالت مبتلا شو او داهم ویل شوی دی چی قصدابی حاله شو، اخر دده صحتی وضع وراڼه شوه چی په نتیجه کښی کال ۱۸۹۷ میلادی د مارچ دمیاشتی نهمه نیټه وه چی د کال ۱۳۱۴ هجری قمری کال د شوال دمیاشتی د پنځمی نیټی سره سمون خوږه وفات شو. انا لله وانا الیه راجعون.^۱ وایی: دمرحوم سید جمال الدین افغانی جنازه په مناسب احتفال پورته شوه او دده مبارکه جثه په « شیخ لرمزار لغی » یعنی دمشاخو او علماؤ په اډیره کښی خښه شوه لکن د «المقطم» جریدی دمارچ دمیاشتی په اتلسمه گڼه کښی^۲ داسی لیکل شوی دی:

کله چی دسلطان عبدالحمید پیروان دسید جمال الدین افغانی په میړینی پوه شول نودده دکاغذ واوترکی په حقله ضبطیدو او قبضولو اوامر صادر شول او لکه دیو عادی انسان په ډول خښ شو.

۱. سید جمال الدین افغانی داخل په ترکیی کښی څلورکاله دمرگ تراخری سلگی پوری پاتی شو.

۲. داگڼه دسید جمال الدین افغانی دمیړینی په کال کښی خپره شوی ده.

باید ووايم چي دا دډير تاسف مورد دی چي دسید جمال الدین قبر دیو
 شه مودی د تیریدو څخه وروسته دیاده ووته او دهیریدو په مرتبه کښی واقع
 شو ترڅوچي دامریکا یو مستشرق عالم کشف کړه او مقبره یی ورته جوړه کړه،
 دقبر په یوه خوابی کال ۱۹۲۶ میلادی کښی داسی ولیکل:

دامزار په دنیا کښی دمسلمانانو صمیمی او مخلص دوست او دامریکا خیر
 غوښتونکی عالم مستر «شارلس کرین» جوړ کړی دی. ۱ دډیر وکلو تیریدو
 څخه وروسته اسلامی نړی په دی پوه شوه چي باید ددی مرحوم انسان اعزاز
 وشي کوم چي خپل ټول عمر او ژوندیی دختیری او مسلمانو خلکو دژوند دښه
 کیدو دپاره وقف کړی ؤ نو د ده د یادونی دپاره یی احتفالونه جوړاو دده د
 جهادونو احترام یی وکړه چي په دی ترڅ کښی کال ۱۹۴۴ میلادی ؤ چي
 تابوت او خاوره یی افغانستان ته نقل شوه او د افغانستان په مرکز کابل ښار کښی
 د علی آباد په منطقه کښی خاوروته وسپارله شوه او ښه مجلله جگه او په زیات
 مصرف گڼنده او دپوره قدر د یادونی مزار ورباندی جوړ شو.

سید جمال الدین افغانی په استامبول کښی دنا امیدي اومایوسی په په
 ورځو کښی مصر اومصریان زیات یادول اوداسی به یی ویلی:

دالله پاک په ځمکه او وطنونو کښی مصر راته ډیر گران دی، ما ورته
 دمحکم او دقوی علم یوه ډیری شیخ «محمد عبده» پری ایښی دی.^۲

^۱ د "دکتور محمود قاسم" له کتاب جمال الدین افغانی د (۸۴-۸۵) صفحو څخه.

^۲ دعثمان امین له کتاب «محمد عبده» د (۲۶-۲۷) صفحو څخه د اعلام الاسلام

دمرحوم «المخزومی پاشا» څخه کوم چی په استامبول کښی دسید جمال الدین افغانی ملگری او ورسره گډ ژوند یی کولو روایت دی چی دی داسی وایی:

سید جمال الدین افغانی دمحمد عبده په شخصیت قایل، ورته ډیر گران او دده د اخلاقو ستاینه یی کوله، سید جمال الدین افغانی هر کله به چی محمد عبده یادوه نو به یی ویلی: زما مگری محمدعبده او یازمامگری شیخ محمد عبده، دده له دغه ډول یادونی څخه د «عبدالله»^۱ ندیم په زړه کښی څه غیرت پیداشو په دی سبب یی یو ورځ داسی وویلی: ای سیده ته تل دشیخ محمد عبده دنوم سره د صدیق (ملگری) کلمه زیاتوی دا داسی ښی چی ته په خلکو کښی بی له ده څخه بل صدیق (ملگری) نه لری ځکه ته نور په داشانی نه یادوی سید جمال الدین افغانی ددی خبری په اوریدو موسکی شو او ویلی: «ته هم ای عبدالله زما ملگری یی خوستا او دشیخ محمد عبده ترمینځه فرق دادی چی هغه زما په مشقت اوسختی کښی ملگری ؤ او ته می په آسانتیا او راحت کښی ملگری یی ددی تحلیل په اوریدو سره عبدالله ندیم غلی او چپ شو.^۲

استاد «احمد امین» په خپل کتاب «زعماء الاصلاح فی العصر الحديث» کښی دا لاندی مطلب لیکلی دی: دسید جمال الدین افغانی د مړینی څخه یو دیرش کال وروسته کال ۱۹۲۸ میلادی ؤ چی دترکی مرکز

^۱. ((عبدالله ندیم)) په استامبول کښی دسید جمال الدین افغانی علمی مجلسوته حاضریده او ورسره یی پوره مینه لرله.

^۲. (۱) داستاد ((عثمان امین)) له کتاب ((محمد عبده)) د(۲۶-۲۷) صفحو څخه دا اعلام الاسلام سلسله.

آستانه (استامبول) ته لارم، هلته می په ځان لازمه وگنله چی ددی لوی انسان دقبر زیارت وکړم او دده دکارونو سلسله او عظمت را په یاد کړم نودده دزیارت په حقله می دډیرو څخه پوښتنه وکړه چانه پیژنده مگر یو افغان ؤ چی هلته یی د «علی» په کتاب تون کښی دتحویل داری کار کولو هغه راته دده دقبر ځای او نبودنود «جولای» دمیاشتی اتمه او دیکشنبی دورځی ماڅیگر ؤ چی زه دخپل ملگری «العبادی» سره «ماجقه» اویا «متشکه» ته چی هلته یوځای ؤ لاړو او په هغه ځای کښی د «بوسفور» دننوتو ځای ته نزدی په هغه برخه کښی یوه مقبره او قبرستان پیداکړه چی ددی قبرستان قبرونه خواره واره شوی، ؤ هلته دقبرستان مشر مونږ ته دمرحوم سید جمال الدین افغانی قبر اوبنوده، هلته مونږ پوه شلو چی قبریی تیت شوی ؤ او هیچا ورته کومه اعتنانه کوله، نزدی ؤ چی نښی او نشانی یی ورکی شوی وی او شرقیانو کوم چی ددوی دخدمت دپاره ده خپل ټول عمر دلاسه ورکړه ؤ هیڅ په دی کښی فکر نه کولو چی قبرو به یی څنگه وی؟ بلکه یو امریکایی مستشرق او عالم په کال ۱۹۲۶ میلادی استانه (استامبول) ته راغلی دی اودده دقبر پلټنه کړی ده ترڅو چی یی موندلی دی اوبیایی ورباندی درخاموله ډبری څخه بنایسته قبر جوړه کړی دی اودا سپنی دیوال یی ورباندی احاطه کړی دی، دی مستشرق دقبر په یوی خواد ده نوم او دده دولدات اومړینی تاریخ لیکلی دی او دقبر په بله خوا یی په ترکی ژبه داسی مطلب لیکلی دی: دا مزار په ټوله دنیا کښی دمسلمانانو صمیمی او مخلص دوست امریکایی خیر پالونکی مستر «شارلس کرین» په کال ۱۹۲۶ میلادی کښی جوړ کړی دی.

مونږ دده په دغه قبر ودریدو او دځانه سره مو وویلی: دلته یو داسی څوک ویده دی کوم چی عقلونه او فکرونه یی آزادول، زرونه یی تحریکول، دولسونو پارونکی ؤ، دتختونو لږ زونکی ؤ، هغه څوک ؤ چی دسلاطینو به دده په عظمت اولویي رخه راتله، دژبی او قدرت څخه به یی ډاریدل، دلویي ددبی دولتونه به دده حرکت څخه په ویره کښی ولیدل او دآزادی ارت ممالک به ورڅخه تنگیدل. دلته هغه څوک غلی پروت دی کوم چی هر چیرته چی تلی دی هلته یی دآزادی اوربل کړی او په شعلو یی راوستی دی. دده دفعالیت مراکز مصر- پاریس، هند، فارس، لندن، افغانستان، ترکیه او ځینی نور عربی، شرقی او اسلامی ممالک ؤ، دلته هغو څوک پروت دی چی په مصر کښی یی دعرابی دانقلاب تخمونه وکرل دفارسی انقلاب دپاره یی خلک وپارول، ده داجنبی استعماری دولتو په ضد ټوله اسلامی نړی وښوروله، ده داجتماعی اصلاحاتو غوښتنه وکړه، دلته هغه څوک ځښ دی کوم چی په مصر کښی یی داستبدادی حکم په مقابل کښی جگړه وکړه په فارس کښی یی د«ناصرالدین شاه» ظلمونه محوه کړل، په انگلیستان او پاریس کښی یی داستعمار او استثمار په مقابل کښی مجادله وکړه، ده په شرق او ختیږه کښی دزلت، بی سوادی، جهل او ناپوهی په ضد او دترکیبی په مرکز استانه (استامبول) کښی یی دجاسوس او نفاق په خلاف جگړه وکړه اوبی دمرگ او میړینی څخه نور هیڅ څیز ورباندی کامیاب اوبریالی نشو.¹

1. د زعماء الاصلاح فی العصر الحدیث " کتاب د (۱۱۵-۱۱۶) صفحو څخه.

د سید جمال الدین افغانی رنگ او قواره :

امام محمد عبده وایی: د سید جمال الدین افغانی قد متوسط، غنم رنگه، قهری مزاجه، بی د اندازی غټ والی څخه یی سرغت، وچلی یی مناسبه پراخه، سترگی یی ار تی دمخ دواړه خواوی یی غټی، پراخه سینه او دکتنی او ملاقات په وخت کښی څیره او قواره یی خوبه او روښانه وه ځینی نورو داهم زیاته کړی ده چی پزه یی ښایسته اوموزونه، زنه یی غټه، شونوی یی پلنی او غوښنی او گیره یی له پاسه خواڅخه نری او اخر طرف ته گڼه وه. د سید جمال الدین افغانی سترگویو عجیبه شانتي روښانتیا درلوده لکه چی په سخته تاریکی کښی شدید نورو ځلیری.

همداشانی وایی: وجود یی قوی او غنم رنگه لکه دحجاز دعربانو غوندی ؤ، سترگی یی ار تی او ورڅخه سخت تاثیر او جاذبیت پورته کیده.

د سید جمال الدین عادات :

سید جمال الدین افغانی ددنیا یی شخصی لډا ښو او مادیاتو ته اهتمام نه کوه، ښځه یی نه وه کړی، ژوندی نهایت ساده ؤ، ده به تل ښی جامی اغوستلی او اکثر ده افغانی جامی په افغانستان، هند، مصر، او اروپا کښی اغوستی دی. ده به دخولی دپاسه یوه سپینه ټوټه چی د اعزاز ښه وه هم گړد چاپیره ترله. سید جمال الدین افغانی که څه هم دخپل ژوند زیاته برخه په اروپا کښی تیره کړی وه خوبیا هم دهغوی په عاداتو او تقالیدو نه ؤ اوبستی، ده په چای زیات څکلوه، سگرت یی څکول، دی په زیاتو علومو او ژبو ښه پوهیده، ده په افغانی، فارسی، عربی، ترکی، هندی، فرانسوی، انگلیسی اورو سی ژبو خبری کولی او هر قوم ته به یی دهغوی په ژبه تعلیم او لیارښونه کوله. سید جمال الدین افغانی دترکی یی په مرکز آستانه (استامبول) کښی دخپلو

کلیو نظافت او پاکۍ ته زیات متوجه ؤ او دصحت دشرائطو لحاظ یی پوره ساته نو په دغه مقصد ده دخپل طبیعت په تناسب دغذایی خاص رژیم مراعات کولو لکه چی ده به ډوډی لږه خوړله او دشیرینو اوخوړ و خوړو لونه یی زیات میلان دترشو شیانو په ده به په خپلو لاسونه خوراک کولو او دمیلمنو دپاره به یی دمیلمنو په خوبنه قاشق پنچی هم راوړلی او دده په مخکینی به هغوی خوراک په عصری سامانونو کولو او ده ورسره کوم مخالفت نه لرلو ځکه چی ده په دی برخه کینی دزمانی دروا ادابو او عاداتو څخه باک نه درلوده او نه ددغه شانی عاداتو او مسایلو په خلاف کینی یی خپل قیمتی وخت ضایع کولو.

دسید جمال الدین اخلاق او رویه :

شیخ محمد عبده دده داخلاقو او رویی په حقله اجمالا داسی وایی¹ په ټولو حرکتو او رویو کینی یی قوی زړه درلوده، دډیری نرمی او حلم خاوند ؤ، دالله پاک دلورنی په اساس یی پراخه حوصله لرله مگر که چا به دده شرف او دین ته تعرض کولو هغه وخت به بیادده حلم او حوصله په غضب او قهر بدلیدله،

¹. د سید جمال الدین افغانی په دغو اخلاقو او او صافو باندی کوم چی مرحوم استاد محمد عبده یادکړی دی دده ټول شاگردان او هغه کتابونه چی دده په حقله یی څه لیکلی دی اتفاق لری.

دی سخی ؤ او څه چی به په لاس ورتلل مصر فول، په الله پاک باندی یی قوی اعتماد درلوده او دزمانی دحوادثو پروایی نه کوله امانت یی ډیر ښه ساته، چاچی به ورسره نرمی کوله او ښه به چلیده ده به هم ورسره ښه گذاره او داخلاص ژوند کولو او که چاورسره د زشتی او سختی نه کار اخسته دی هم په مقابل کښی سخت دریده دسیاسی مقاصد واو اهدافو په خواپی زیاته هڅه درلودله نو که یوڅه لږه روښنایی به یی ولید له ځغرده به هغی خواته درسید لوله امله زیات چالاکه شو چی اکثر دده دغه زیاته چالاکی دده دناکامی او حرمان موجب ځرځیدله.

مرحوم استاد «محمدالمخزومی پاشا» دسید جمال الدین افغانی د اخلاقو په حقله داسی روایت کوی:

سید جمال الدین افغانی په اول پیژند گلوی کښی دمحبوبیت څخه زیات مهیب او هیبتی ښکاریده دی شجاع، میړنی، زړور او سخی انسان ؤ حتی چی دده سخاوت اسراف اندازی ته رسیده، دی دده څخه دلاندی کسانوسره متواضع ؤ او اکثر به دده تواضع په ظاره کښی دذلت په درجه کښی ښکاریدله خود پاچایانو او غټوخلکو سره ده افراطی زیات کبر او غرور درلوده، دده داصفت او وضعه په حقیقت کښی دیوانسان دلویبی صفت او وضعه ده کوم چی دعاجزانو په مخ کښی عاجز او دزور ورو په مقابل کښی شدید او سخت وی، دده ذهن تیز، دلیل یی قوی، په خبره ځغرده پوهیده او خپل مخاطب یی زیات جذبوی همدا شانی دده زړه قوی، همت یی لوړ او دخیر رسولو دکارو سره یی مینه درلودله. دسید جمال الدین په حقله داهم ویل شوی دی چی دخپل مطلب او مقصد په حقله دده صراحت او جرئت ددی موجب شوی ؤ چی مطلب ته

درسیدو په لیاره کښی یی وځنډوی او یایی دناکامی سره مخامخ کړی. سید جمال الدین افغانی په منافقت اودلویانو سره دخیانت کولو په کار متاثره کیده او زړه به یی ورته تنگ شو، دی د ظالمانو سره د رسمی علماؤ اودینی کسانو په معاهدی او موافقی باندی په قهر او غصه و نو هرچاته یی په ښکاره ډول دده اصلی حقیقت څرگندوی چی په دی اثر دده دښمنان او مخالفان زیاتیدل.

دسید جمال الدین افغانی محقق شاگردان وایی چی دده صراحت په حقیقت کښی دده دمړینی څخه وروسته دده هیلو او غوښتنو د کامیابی موجب شو ځکه که ده دنورو چاپلوسو علماؤ او شیخانو په شانی وضع او روبه درلودلی چی دحق دڅرگندولو په وخت کښی غلی پاتی شی او یا دناروا تائید کولی نو آواز به یی غلی، بلنه به یی مړه او دده داهدافو دپوره کیدو په لیاره کښی به دده شاگردانو کوم فعالیت نوی کړی.

سید جمال الدین افغانی دخپلو اوریدونکو په زړونو باندی عجیب او حیرانیدونکی تسلط درلوده اودده داهغه طاقت او استعداد چی محمدعبده ورباندی غبطه اورخه کوله او په دی یی اعتراف کولو چی دی دخپل استاد په شانی داسی طاقت او استعداد نه لری ځکه چی شیخ محمد عبده باندی دمجلس حالاتو، اوضاعو او شرایطو تاثیر اچوه اوترڅو چی به په چاکښی داوریډو استعدادنه و څه به یی نشو ویلی خو بالعکس سید جمال الدین افغانی به که چا داوریډو اراده درلودله اویایی نه درلودله ده دخپل حکمت، پوهی او خیر رسولو وینا کوله او که څه هم اوریدونکی به داوریډو دپاره حاضر او برابر نه وه خوده به

په خپل قوت اوریدونکی دمطلب دپاره جذبوه اوداسی ښکاریده چی دی لکه مقناطیسی قوت اولوی روحی طاقت لری.

ددی تفسیر او توضیح دا شانی کیدی شی :

چی سید جمال الدین افغانی د نادر او کمیابه ذکاوت خاوند، دژوری پوهی قریحه اوسلیقه یی درلودله ده په عجیب ډول مطالب تحلیلول چی په هغو کښی به یی اول تعمق کولو او ټول دقیق او باریک رمزونه به یی په نظر کښی نیول او بیا به یی په دی شانی عرضه کول چی دپوهیدلو وړ او کوم شک او تردد په کښی پیدا نشی.

شیخ محمد عبده د ده دا عالی اوصاف په لاندی ډول ترسیم کړی دی

واپی :

ده په دقیقو او باریکو مطالبو او مقاصد وباندی داسی تسلط درلوده چی هغه به یی په نوی رنگ وارولا او په داسی مناسبه او ښکلی خیره به یی ښکاره کړل لکه چی ده ابتکار کړی دی نو دحل کولو دپاره یی پوره قوت او قدرت لری، داسی ښاریده چی دی په خپلی وینا پوره حاکمیت لری، دده تحلیل به غوټی خلاصولی اوهره موضوع چی به ورته وړاندی شوه داسی بحث به یی په کښی پیل کړه لکه چی دده خپله موضوع ده نو دهغی موضوع ټولی خواوی به یی وسپړلی، له هری خوا څخه به یی ورباندی احاطه وکړله او پتی پردی به یی ورڅخه پورته، اصلی مطلب به یی څرگنده کړه.

سید جمال الدین افغانی به چی دکوم فن او علم په حقله څه ویل لکه

دهغه علم او فن دپیداکونکی په شانی ښکاریده، ده په شعر کښی د اختراع

قدرت درلوده او داسی معلومیده لکه چی دده ذهن دصنع او ابداع دپاره جوړ شوی دی.

دی په جدل او بحث کښی پوره رسیدلی ؤ او په دغه برخه کښی دده مهارت اندازی ته څوک نشورسیدلی او یا شاید مونږ به څوک داسی شانی نه ؤ پیژندلی.

روایت دی چی یو وخت د اروپا یو لوی شخصیت دده سره دشرق او غرب دفضیلت او بهتری په حقله خبری او بحث کولو ده هغه په دی خبره ملامت کړه چی وویلی: دشرق د فضیلت او بهتری دپاره دا کفایت کوی چی له دی ځایه څخه یو داسی انسان پیدا شو چی ترننه پوری یی د اروپا خلک عبادت کوی یعنی حضرت مسیح عیسی علیه السلام.

دا استاد «سعد زغلول» څخه روایت دی^۱ چی هغه په یوه مجلس کښی داسی حکایت وکړه:

سید جمال الدین افغانی وایی: زه یوخت په یوی بیړی کښی وم دا بیړی طوفانی شوه او دغرقیدو په حالت کښی وه نو ده ولیده چی وارپه، بنځی او ډارند خلک وارخطاشول داوخت ده ورته په تاکید وویلی چی دا بیړی داخل په دی سفر کښی هیڅ نه غرقیری، دی وایی چی خلکو په ده باندی دبزرگی او ولایت عقیده وکړه او دا هغه وخت ؤ چی ددی تاکید او جرئت سره یی زما پگړی یی شنه ولیدله نوگمان یی وکړو چی زه به دهند دملنگانو څخه یم کوم چی غیبی ویناوی کوی حال داچی داموضوع زیاته اسانه او ساده وه ځکه که بیړی غرقه شوی وی هیڅوک به نه ؤ پاتی چی زه یی په خپلی وینا کښی دروغجن کړی

^۱. د دکتور محمود قاسم له کتاب ((سید جمال الدین افغانی)) د (۹۰) صفحی څخه.

وم او که بچه شوی وی دډیری نزدی لیاری او وسیلی خخه د بزرگی او ولایت په عقیده بریالی کیدم.

هغه فکر او نظر چی سید جمال الدین افغانی یی و پاروه او په حرکت یی راوسته :

سید جمال الدین افغانی وایی: دکائناتو په حقله زما اوله توجه چی زیات دقت او غورمی په کنبی وکړه هغه داوه چی ځمکنی کره می په خپل مخ کنبی کینبود له او دځینی نورو اجسامو او اجرامو (ستورو، لمر او سپوږمی) سره می مقایسه کړه، په دی مقایسه کنبی داسی موجودات او کائنات هم ولیدل شول چی په سلهاؤ میلیونو واری دځمکی خخه غټ و له دی خخه وروسته دځمکی په سرانسانانو ته متوجه شوم چی تقریبا دیوزر او پنځه سوه میلیونو خخه زیات نه و او دا اندازه د ځمکی دسطحی په لحاظ ډیره لږه ښکاری (یعنی ځمکه دنور وډیر انسانانو دژوند کولو دپاره استعداد لری) بیا می داسی فرض کړه چی که په دغه بله کره کنبی چی دځمکی دکری خخه دوه سوه میلیونو غټه ده چیری کوم انسان زر کاله ژوند وکړی او د ډیرو پراخو ځمکو خاوندوی او دا خیال وشی چی دځمکی دکری د مساحت په اندازه دی ځمکه ولری نو که چیری دغه انسان دسلها و ښخو سره ازدواج وکړی امکان لری چی د ده د دومره عمر په اوږدوالی کنبی به دده ځامن لمسی او دلمسیو اولاده او نبیره د ځمکی د موجوده خلکو د شمیراندازی ته او یا له دی خخه زیات حساب ته ورسیری داوخت داسی فکر پیدا کیری چی که دغه چورت دعمل جامه واغوندی او دمربخ دقیری په کره کنبی څوک ټوله ځمکه په واک کنبی ولری او اولاده یی دځمکی دانسانانو په اندازه وی ایا په دی قیری کنبی چی ټول خلک دیوه تن اولاده ده (یعنی پلار او اصلی نیکه دټولو ژوندی او ارته دنیا لری) همدا ډول یوتر

بله اختلاف کوی لکه چی دلته دا ددی ځمکی انسانان ورسره مواجهه دی؟ زما خیال او تصور راته ځواب راکړه چی نه بلکه د دی قریبی خلک به ټول په امن کښی وی وی مطمئن ژوند به لری، د دوی په مینځ کښی به حسدنه وی اونه به کوم غم او غوصه ولری، دوی به کښت زراعت او کرل کوی، حاصل او میوی به یی په لاس راوړی او خوری به یی، د جنگ او جگړی معنی به نه پیژنی اونه به کوم وسواس ورسره وی ځکه څوک دښمن به ورباندی مسلط نه وی او په دوی کښی به دطمعی اونا وړه هیلو خاوندان نه وی، پراخه ځمکه به لری، څه چی غواړی ورته به تیار او آماده وی او دوی ټول به دخپل پلار یعنی ددی قریبی داصلی مالک سره گډ دیو الله پاک عبادت کوی کوم چی دټولو خالق او دکائناتو اصلی پیداکونکی دی. له دغه خیال او تصور څخه ددی ځمکی داوسیدونکو په خوا متوجه شوم او د دوی په مهم اختلاف کښی می غور او څیړنه وکړه او دا راته ثابته شوه چی ددوی دا اختلافو نو یو لوی عامل دین دی نو دا موجوده دری ادیان می په نظر کښی ونیول او په کښی می دقیقه مطالعه او څیړنه پیل کړله داسی څیړنه او مطالعه چی دتقلید څخه مجرده او د هر قید او بست څخه د فکر او تعقل حرکت آزادوی نو ددی بحث دقت او څیړنی څخه وروسته راته ثابته څرگنده او واضح شوه چی دا دری د موسویت، عیسویت او محمدیت دینونه په اخری تحلیل کښی په یوی مبدی او غایی پوره اتحاد او اتفاق لری (یعنی دالوهیت په عقیده او دخلکو دښیگتو د تامین په منظور دا ټول دری دینو نه متحد او متفق دی)

کله چی په یوه دین کښی دمدنیت دانکشاف په اثر څه نقصان راغلی دی دوم دین دانقصان لری کړی دی او کله چی په خلکو باندی زمانه ډیره تیر شوی

ده، په خپل طغیان اوسرکښی کی ځنډیدلی دی او روحانیونو یی دینی لیارښونی (الهی نوامیس) بد تعبیر کړی اود دین اصلی ماهیت ته یی نقصان او تاوان رسولی دی داوخت دوی ته بل رسول او استاځی راغلی دی چی دپخوانی رسول او استاځی تائید وکړی او دپینس شو و تاوانونو، نقصانونو او بی غوریو جبیره وکړی ترڅو خلکو ته کامل او پوره الهی دین وړاندی شی نو په دی اساس ماسره زیات قوی امید پیدا شو چی که ددی دری واړو دینونو حرکت متحد شی ځکه چی ددی دری واړه دینونو اصل، جوهر او غایه یوه ده ترڅو ددی مبارک اتحاد په برکت بشر په دی لنډ ژوند کښی دروغی او سلامتیا په خوامهم قدم پورته کړی.

سید جمال الدین افغانی وایی: ددی مطلب دپاره می فکر وکړه او په دی فکر کښی قدم په قدم اوخط په خط وړاندی تلم غو بنستل می چی دخلکو دبلنی دپاره څه ولیکم اودا په داسی حال کښی چی دتولو ادیانو دخلکو سره دزدی څخه بلدنه وم اونه می یوازی دیو دین دپیروانو داخلافاتو په عواملو کښی پوره غور کړی ؤ چی ولی دوی په فرقو فرقو او مختلفو طائفو ویشل شوی دی خو کله چی پوه شوم چی ددی ادیانو د پیروانو داتفاق او اتحاد په مخ کښی دومره ژوری کندی پرتی دی اودی بی دینانو هریو دخپل ځان دشخصی گتودپاره ددین څخه ددکان کاراخستی دی او هری ډلی ځان ته ددین څخه دسرو او سپینو زرو د معدن فابریکه جوړه کړی ده او ددوی دتولو دتجارت سرمایه دینی، مذهبی اونژادی اختلافات دی لکه چی عربی شاعر ددی مطلب دپاره داسی وایی:

قدیفتح المرء حانواً لمتجره وقد فتحت لک حانوتا فی الدین
صیرت دینک شاهینا تصید به ولیستفتح اصحاب الشواهین

دتر جمی حاصل: یوسپری دتجارت دپاره دکان پرانځی، تاته په دین کبسی دکان پرانستل شوی دی. ددین څخه دی شاهین جوړ کړیدی او په دی وسیلی بیکار کوی داسی د شاهین خاوندان نشی کامیابدلی .

سید جمال الدین افغانی وایی: ددی تحلیل په وسیلی پوه شوم چی هر څوک که دتفرقی او داختلافاتو دلری کولو په مقابل کبسی زړورتیا او جرئت وکړی او دحقه دین اصولوته درجوع په لیاره کبسی دپیوندیدو او اتفاق دضرورت په لحاظ دخلکو افکار وپاروی دی سپری ته دفسدو خلکو په اصطلاح او عرف کبسی کافر، منکر، متجاوز، ددین تعلیماتو مخالف او فتنه اچونکی... وایی .

سید جمال الدین افغانی وایی: کله چی زما پوهه دی حدته ورسید له نو په خیال او چورت کبسی زما خوښی په غم بدله شوه او دخپل نظر اوفکر څخه پوره ناامیده شوم خوبیا می کونښن وکړه، خپل تیت افکار می راتول کړل او جدا شوی چور تونه می سره یوځای کړل او داخل می په شرق او دشرق په خلکو نظرواچوه نو په دغه نظر کبسی افغان متردد او ځنډولم (یعنی ددوی په حالاتو متاثره شوم) دافغان منطقه هغه ځمکه ده چی داوول ځل دپاره زما وجود ته ددی خاوری رسیدلی دی، بیاپه هند کبسی پاتی شوم کوم چی زما فکریی روزلی دی، بیاد گاونډیتوب دروابطو په اساس ایران ته متوجه شوم او دایران دنښگنود تامین پاره زما څه کونښن صرف شوی دی عربی جزیری حجاز ته لارم کوم چی دوحی دنازلیدلو مرکز او د مدنیتونو دپلوشو منبع دی، بیا دیمن په خوا اودیمن داوسیدونکو «تباعه» او «اقیال حمیر» په خوا متوجه شوم د نجد، عراق، بغداد، هارون او مامون، شام او د امویانو کورونو او ابادیو په خوا،

داندلس او داسلام او دشرق هر مملکت، منطقی او دولت او هغه چی په دوی باندی نن ورځ تیریری او ورسره مخامخ دی ټولو جوانبوته متوجه شوم.

سید جمال الدین افغانی ددی ټولو فکرونو څخه دا نظر او فکر را باسی

وایی: الشرق: الشرق: (شرق! یعنی دشرق جنجالونه)

مادشرق دمرض دتشخیص په حقله خپل ددماغ جهاز په کار واچوه او ددی علاج دپاره می پوره فکر وکړه نوپیل می وکړه چی د وحدت او یووالی له لیاری څخه یی خنډونه اوموانع لری او محوه کړم باید ووایم چی پدی موانعو او خنډونو کنبی ددی خلکو دتقسیمیدلو درد داراؤ اختلاف، اتفاق ئی په اختلاف او اختلاف ئی په اتحاد کنبی و،دوی په دی متفق دی چی اتفاق به نه کوی او په دی قوم باندی کوم یو پروگرام نشی تطبیقیدلی.¹

داهغه اجمالی فکر او نظر وچی سید جمال الدین افغانی ئی پر حرکت او جذبی راوسته او دهغو کارونو او اقداماتو مصدرئی وگرځوه کوم چی ده په خپل ژوندکی کړی دی له دی ټولو څخه داسی څرگندیری چی دسید جمال الدین افغانی افکار داسی درجی ته رسیدلی و چی دهغه وخت دتاریکو افکارو څخه وچت و.ده هیله درلودله چی انسان دی په ملکی صفاتو موصوف شی اودی له دی څخه زیات په تنگ شوی و چی خلک یوتربله په مفسدو اختلافاتو مبتلا او مواجه دی نو ځکه ده کونبسن کوه چی دمذاهبو او ادیانو پیروان پدی پوه کړی چی آسمانی ادیان یو تربله په اصل هدف کی چی هغه دانسانی رسالت تکمیل دی اختلاف نه لری.

¹. داستاد ((محمود ابوریه)) له کتاب ((صیحة جمال الدین افغانی)) د (۲۷-۳۰) صفحو

په دی مقاله کښی په واضحه توگه ده خپل اصل او نسب ښودلی دی چی وائی: «ان الافغان اول ارض مس جسمی تراپها».

ژباړه دافغان علاقه هغه ځای چی زما جسم او وجود داوول ځل دپاره ددی ځمکی خاوره مسه کړی ده.

سید جمال الدین افغانی دعلم، سیاحت او تجربی څخه وروسته ښکاره کړی ده چی دی په شرق کښی داسلامی دولتو په ویجاړ حالت باندی متأثر دی اوعموما دشرقیانو کمزوری او بدبختی زورولو حتی چی ددوی په حقله وایی: «قد اتفقوا علی الایتفقوا»

ژباړه دافغان علاقه هغه ځای دی چی اتفاق به نه کوی خوسره ددی هم سید جمال الدین افغانی په خپل ژوندکی خپله وظیفه ترسره او اداء کړه، کونښی یی وکړه چی دمسلمانانو او شرقیانو یووالی او اتحاد راوولی او دوی د غربی نزدی راتلونکی خطر په خوا پوره متوجه کړی.

«د انسانی سعادت او نیکمرغی په حقله د حقیقی سبب او عامل پلټنه.»

داسلام ستر حکیم سید جمال افغانی دپاس عنوان دمطلب لاندی داسی لیکي: په امکان خاص سره ممکن (یعنی هغه ممکن چی په وجود اوعدم یی محال نه راځی او په دی اثر عمومی نه کیدونکی حالت نه پښیری) هغه دی چی هستی یی دعلت او سبب دهستی او وجود پوری ارتباط لری او عدم یی دعلت او سبب په عدم راځی په دی اساس سعادت اونیک مرغی دامکان دجملی څخه یو ممکن دی. (یعنی داسبابونو او عواملو په اساس وجود پیداکوی چی باید پوره

پلیټنه وشي چی اسبابونه اوعوامل یی برابر شی ترڅو افراد او جوامع دسعادت اونیک مرغی خاوندان وگرځی،

وایی: سعادت دانسان دهر فرد دحرکت دپاره غایی علت دی چی حسی او معنوی دواړه حرکتونه دسعادت اونیک مرغی دلاس ته راوړو په اساس مینځ ته راځی ځکه که په ټوله شپه او ورځ کینی دانسان کوبنښبونه دنظر لاندی ونیسو او داچی انسان داوبدلو زراعت، کرنی، صنعت او تجارت وسایلو څخه کاراخلي، دعلو مواونونو دتحصیل دپاره سعی کوی دمنصب مرتبی دلاسته راوړو له امله مشکلات زغمی دا ټول بیلدی بل باعث او عامل نه لری چی انسان سعادت اونیک مرغی غواړی خو بیاهم داسی څوک نه لیدل کیږی چی ورته رسیدلی او یا ورته نزدی شوی وی ددی وجه داده چی دسعادت اونیک مرغی اصلی علت او عامل نوی متحقق شوی نو په مونږ باندی لازمه ده چی ددی علت پلیټنه وکړو او هغه سبب پیدا کړو چی دسعادت اونیک مرغی دعامل مانع گرځی ترڅو داخر گنده شی چی دسعادت او نیکمرغی غوښتونکی سعادت ته درسیدو دپاره ولی بی لیاری دی؟ نو په دی حقله زه داسی وایم:

دسعادت او صحت ترمنځ زیات مشابهت او ورته والی لیدل کیږی ځکه لکه څنگه چی دوجود او جسم صحت او جوړښت دبیته احتیاج او ضرورت لری چی دجسم او وجود داعضاؤ او غړو ترمنځه باید طبیعی تناسب موجودوی په داسی ډول چی دغړو داجزاؤ او موادو ترمنځه پوره اعتدال برابر، هرغړی خپله وظیفه ښه اداء د خارجی شرایطو او لوازمو دپاره لکه، زمان مکان، خوراک څښاک، اولباس باید پوره لحاظ او پام لرنه وساتل شی او که چیری دغه شانی

زمینه برابره نشی اوفرصت دلاسه ورکړی شی دجسم او وجود صحت او جوړښت وړانږی.

په همدا قسم دانسان سعادت او نیکمرغی داجتماعی او فردی اوضاعو او حالاتو دتناسب معلومول او مولوددی چی باید مدنی وضعه ښه اوفامیلی او کورنی ژوند دخلکو جوړ او په زړه پوری شی، دکورهرغړی خپله وظیفه وپیژنی او ادائی کړی، دگډژوند دپاره باید مدنی پیوند او ارتباط پوره تعادل ولری او دا په داسی ډول او تنظیم چی خلکو ته دومره دکار کولو زمینی برابری شی چی په دی وسیلی تنگسی لری بی له نقص او تاوانه هرڅوک وکړی شی چی دمرفه ژوند کولو لپاره خلاصه کړی، دکارگرو ترمنځه ښه رویه او نیک تعامل پیدا او یو دبل دلیاری دخنډپه ځای دمرستی او تعاون وسیله شی، مدنی او اجتماعی ژوند باید دعدالت دقانون دتطبیق لاندی داسی چلند ولری چی دټولو خلکو وړو او غټو، آمو او مامور او دهری طبقی او صنعت دکار کوونکو حقوق تامین او دټولو بی عدالتیو مخه ونیوله شی، بین المللی تعادل او ښه ارتباط باید داسی سویی ته ورسیری چی هر دولت خپله اندازه وپیژنی او دهغی پوره لحاظ وساتی، دولتونه یو په بل تجاوزونه کړی او دحقوقو د پایمالیدلو سبب نشی بلکه باید یو تربله داسی زمینی او فرصتونه برابر کړی چی ارتباطات تقویه او دپوره تعاون، تساند او مرستی موجب شی حقیقت چی سعادت اونیک مرغی ددی ټولو یادشوو موضوعاتو پوری توقف او اړتیا لری چی بی ددی ټولو او یا ځینو څخه دسعادت اونیک مرغی هیله خرابیری او په دی لپاره کښی امیدواری دمایوسی پړاوونه وهی.

سید جمال الدین افغانی د سعادت اونیکمرغی د عواملو او شرایطو د برابرولو په دقیق تحلیل او تفصیل کې دې سرحد ته رسېږي چې وایی: سعادت اونیکمرغی اسبابونه، عوامل او شرایط چې یادشول که څه هم د پیداکیدو، حاصلیدو اولاس ته راوړو امکان یې شته دی خو بیا هم ورته درسیدو په لپاره کې موانع او خنډونه پراته دی هغه داچې هر څوک په دې باور لري چې دی کامل اونور ناقص دی، هر چاته خپل کارونه ښه ښکاري او دنورو اعمالو ته په قهر او غصه گوري، هریو ددی ادعا کوی چې ده داعتدال داندازی څخه تجاوز نه دی کړی، خپل کارونه، واجبات او وظائف ئې نه دی خراب کړي او نه دده همت او میړانه په انساني نړۍ کې دخپلې وظیفې او مسؤلیت داداء کولو په لپاره کې بیرته پاتی شوی ده همداروچه ده چې ددی مدعی او ادعا د اثبات دپاره کونښنې کوی څومره ئې چې دلاسه وشي دلائل او برهین برابروي، دارنگه خلک که چیرې مشقت او بدبختی پیداشي هغه دنورو دبی غوري، اهمال، سستی او بیباکي نتیجه گني، خپل ځان پاکوي او دنورو په سر که څه هم پاک وي مسؤلیت اچوی حتی چې که په خپله دده څخه واضح هم کوم کار وران شي وائی دا دنورو تاوان دی ځکه هغوی دده په مخ دښه کیدو دروازی وتړلی نودی مجبوره دی چې داسی وکړي او که چیرې یو ډیر خطرناک کار ته هم اقدام وکړي ادعا او پلمه کوی چې دا اختیار نه درلوده او مجبوره شوی ؤ مجبوریت دپاره واداره کړه اوده په خپلواک او خلاصون نه درلوده خو که فرضاً بل چا بیا داسی کار کړي او یا وی کړي دهغه دپاره دمعدرت او مجبوریت دلیل نه مني که څه هم هغه په واقع کې معذور او مجبوره وي همدا سبب دی چې دآراؤ، افکارو او نظریاتو ترمنځه شدید اختلاف لیدل کیږي، یو تر بله په اقدام، حرکت

او عمل کی ضدیت او تناقض موجود، تناسب پوره شوی، عدالت قطعاً نشته او ارتباط له منځه تللی دی. سید جمال الدین افغانی وائی: دځامنو سره دپلورونو حال اودنو کروسره دبادارانو حال ته څیرشی چی څنگه یوپه بل ملامتی اچوی حال داچی هریو پوهیږی چه دیوکور سعادت اونیک مرغی په دی پوری مربوطه ده چی دکور ټول غړی خپل فرائض او واجبات په ځای یو دبل کارونه تقویه او تائید کړی خو بالعکس یو دبل په ضد حرکت کوی او دهغه اراؤ اونظریاتو ته تاوان رسوی او ادعا لری که دابل په خپلو حقوقو اوفرائضو کښی تقصیر نه وی کړی دکور ژوند او راحت به تامین شوی او تکلیف اوزحمت به لری وی. په همداشانی دیو ښار داوسیدونکو او دیووطن دگډ اجتماعی ژوند کونکو حال لیدل کیږی هغه داچی هریو په دی باور لری چی راحت اوبریالیتوب په دی کی دی چی کارونه پیدا، تقویه اوکره شی او دکار گرو ترمنځه دنیک تعامل اوبنی گذاری په اساس دشر اوخیانت مخه ونیول شی، دټولو وطنوالو ترمنځه دگډ اوبنه ژوند کولو له امله کلک تعهدات، پیمانونه او تړونونه موجودوی ددروغوڅخه ځان وژغوری اوټول دوفاء صدق او اخلاص په اصولو او مبادیو کلکی منگولی څښی کړی خوبیا هم هیڅوک په دغه لیاره کښی که څه هم هرڅه وکړی ځان نه ملامتوی او دا ادعا لری چی دخلکو مدنی او اجتماعی سعادت اونیک مرغی د نورو دستستی اوبی همتی په وجه زیان منه شوی ده.

له دی څخه وروسته سید جمال الدین افغانی په دی ډول تحلیل وړاندی کوی وائی:

درعیت سره دپاچایانو او لویانو حال ته وگوری هریو ددوی بل منحرف، داعتدال او عدالت څخه ئی وتلی گڼی اویو تر بله دا اتهام تری چی د حقوقو د

احترام په ضدنی حرکت کړی دی او خپل ځانته د دغه اتهام څخه برائت ورکوی.

پاچایان اولویان ادعا کوی چی رعیت او ولس بی له دوی څخه ژوند نشی کولی او دخلکو قوام او پایښت ددوی پوری مربوط دی ځکه چی دوی دهغو مالونه ساتی، ژوند ئی دپام لرنی لاندی لری، دهرچا حقوق ورکوی، دظالمانو څخه د مظلومانو انتقام اخلی او دیر غلانو دیرغل او ضرر ددفع کولو له امله سرحدونه او سنگرونه ساتی نوله دی جهته دوی درعیت او دخپل ولس په مالونو کی دتصرف کولو حق لری او د ژوند د مقدراتو واک او اختیار ئی لری، په خلکو باندی لازمه ده چی ددوی اطاعت وکړی، ددوی تسلط او سیطری ته تابع اوسی، اوامرئ، قبول کړی اوله نواهیو څخه ئی اجتناب ولری مگر دوی سره ددی ټولو بیاهم قانع نه دی وائی: رعیت او ولس په خپلو کارونو کی مقصر دی او خپل فرائض او واجبات ئی ندی په ځای کړی.

بالعکس رعیت دخپلو مقتدرینو په مقابل کی داسی وائی: تاسو په مونږ باندی لکه څنگه چی ادعا کوی کومه بهتری او فضیلت نه لری، تاسو ز مونږ څخه پاک عنصر او اصل نه یاستی اونه موداتی خټه ز مونږ څخه ښه ده بلکه مونږ گورو چی تاسو یوازی په خپل ځان باندی مین یاستی ترداسی اندازی چی دخپلو شخص شهرتونو په دائره کی گیرشوی او دخپلی هوا او هوس غلامان اونوکران ئی حتی چی همدغه ذهنیت او صفت په دی باعث کړی یاستی چی دخپل ځان او درعیت ترمنځه اعتماد موله منځه وړی دی او داددی دپاره چی دحرص مرض پسی اخستی یاستی هڅه لری چی دخپلی سلطی او قدرت دائره موازته شی اوغوری چی خلک په تاسو افتخار وکړی.

داچی تاسو ادعا کوی چی بی له تاسو څخه زمونږ پایښت نشته دی نه پوهیږو چی دا ادعا موله کومی خوا ثابتیږی؟ مونږ چی گورو تاسو خو زمونږ د اوږو بار گرځیدلی یاستی ځکه مونږ ئی څنبوو، کرو، وریشو، ووبو، برشو، گندو آبادوو او محکموئی، مونږ د صنعت اختراع کوو او رنگارنگه پوهنی منځ ته راولو. داچی تاسو دخپلی ادعا داثبات دپاره وائی چی زمونږ مالونه ساتی، زمونږ دبقا ساتنه کوی اوداسی نوری خدمت ادعا لری دا ټولی ادعا گانی ستاسو دغورو او کبر څخه نشأت کوی کوم چی مبدأ او اساس ددی واپرو ادعا گانو ستاسو په نفسونو او فکرونو کی دی او په دی باندی نه پوهیږی چی حافظ او ساتونکی خو زمونږ خپله خلک دی او انتقام اخستونکی خو حقیقی شریعت او قانون دی چی تاسوئی په سرو لار او په خلکوئی تطبیقوی نوکه چیری تاسو په خپله وظیفه باندی استقامت وکړی هغه وخت بیپه مونږه باندی دومره حق لری چی ستاسو ضرورت اداء او دژوند کولو وسایل مو برابر کړو نه داچی تاسو زمونږ په اموالو طفلانه لوبی وکړی، ومو وژنی او دبدبختی په کندو کی موواچوی اوبیاددی سره هم زمونږ څخه اطاعت غواړی اوهرڅه چی موخوبنه وی باید مونږ ئی قبول کړو او که نه مونږ مقصر گنی او راته وایی چی په خپله وظیفه کبنی سستی کوی. داټول اوضاع چی یاد شول دهغو پاچایانو او دقدرت خاوندانو اودعا مه خلکو ترمنځه روان دی چی استعماری نوم نه لری ځکه چی په استعماری نظامونو کی بیا دخلکو او مقتدرینو ترمنځه بل رنگه نخری او لوبی روانی وی او هلته بیابی اندازه دسیسی، پلمی مانوری، سیاسی او دیپلوماتی چالونه او چانسونه استعمالیږی.

سید جمال الدین افغانی وائی: د عقلاؤ، حکماؤ پوهانو او د مذهب صاحبانو په کارونو کی دقیق فکر و کړی چی دوی ټول په دی متفق دی چی حق په حقیقت او واقع کی یودی متعدد کیدی نشی همدا شانی ټول دامنی چه منطقی قواعد او قوانین د نظر د فیصلی ترازو ده چی صحیح د فاسد څخه بیلوی خو بیاهم ددوی ترمنځ اتحاد او وحدت ورک دی هر یو ځان ته پروگرام لری او په داسی لیارو روان دی چی یو دبل څخه مخالف او نقیضی ښکاری او هریو دا ادعا کوی چی دده دلائل تر مطلبه رسیږی او په ترازو برابر دی او دنورو دلائل سمون نخوری.

سید جمال الدین افغانی وائی: د غلو قاتلانو او په انسانی نړی کی د نورو بدکارانو او تباہ کارانو حال ته ځیرشی داسی څرگندیږی چی دا ناوړه کارونه په اتفاق سره بد او قبیح دی خو دبدو کسانو څخه ددوی د ذاتی بد خصلت او عادت په سبب صادر پیری هغه داچی په ځان غره او یواځی ځان گوری، خپل بد اعمال ورته ښه ښکاری او ورباندی راضی وی ځکه هر عمل دارادی اثر دی او اراده کول دنه کولو څخه غوره کوی او په کولو کی خیر گوری چی داپه واقع کی دخوښی او رضا معنی ورکوی.

سید جمال الدین افغانی وائی: ددی بد خصلت او عادت دائرو څخه یو عجیب او غریب اثر دادی چی یوازی یو ه شخص ته دکارونو او مرتبو په اختلاف تنها یو حقیقت په مختلفو صورتونو او شکلونو ښکاری مثلا «ریدی گل» په یوه حالت او مرتبه کی په عاجزانو مهربان په ضعیفانو زړه سواندی، د مظلومانو ملگری، د بخل اوسختی مخالف، د سخا، او کرم طرفدار، کونښن کوی چی دمحتاجو خلکو حاجت پوره کړی، د عفت او پاکی ادعا کوی، دشهوت د تاثیر

لاندی راتلل ورته بدبښکاری په ډیرو ویونکو او فخر کوونکو باندی استهزاء کوی، کبر او غرور بد گڼی، رشوت نه په کرکه او نفرت کی دی متاثر کیری چی دعامه گټو دتامین په کار کی بی غوری وشی او یا په وظیفه کی سستی اولتی راشی په خپل فکر باندی مین او مستبد کسان کوم چی یواخی خپل کار اووینا ورته ښه ښکاری داسی کسان بد گڼی او ورباندی خاندی، دابده گڼی چی نااهلوته کاروسپارل شی او دکار مستحق خلک بی کاره پاتی شی، قهر غضب او په سزاء ورکولو کی چالاکی اوسرعت بد گڼی، ظلم اوبی عقلی رسواکوی، دوطن سره مینه لری، دآزادی ساتونکی دی او ادعاء کوی چی که واک او اختیار ده ته وسپارل شی نو په خلکو کی به داصلاحاتو دوره راولی خوهمداچی یوی لوئی رتبی ته ورسیری بیابه گوری چی هغه سی به نوی لکه چی چی دبایی به ئی کولی بلکه په فقراؤ او عاجزانو به سخت زړی او قسی القلب وی وائی سوال کول دی بیکارو او تنبلانو خپل ځان ته یوکار او کسب گرځولی دی غواړی چی په دی وسیلی دکارکولو دزحمت څخه ځان خلاص کړی، ته به گوری چی په مظلومانو به ئی چورت نه خرابیری بلکه وائی به مظلومان مکر او حيله کوی او خلاف دهغه شرگندوی چی په زړه کی ئی لری هغه داچی ځان عاجز اومظلوم ددی دپاره ښکاره کوی چی دنورو په حقوقو سینه واچوی، دډیر بخل څخه به کاراخلی وائی به داهوښیاری ده چی مال او پیسی دضرورت دپاره وساتل شی اوخزانی ددی دپاره جوړی شی چی په لازم وخت کی ورڅخه استفاده وشی...

سید جمال الدین افغانی وائی: دداسی خلکو یوه عجیبه ښه او علامه داده چی سره ددی چی دوی په ناوړه اورذیلو اخلاقو او اوصافو مبتلاوی خو خپل ځان نه وینی او دخپلو اعمالو او اوصافو دکتلو څخه وروند او غافله وی مثلا:

زړه ئی سخت دی خو ادعا کوی چی رحیم دی متکبر دی مگر ځان ورته متواضع ښکاری او په همدا شانی دی خپلی ټولی بدی په نیکی حسابوی خو که بل څوک یوادنی او لږ انحراف وکړی او یا خطاشی سمدستی ورباندی پوهیږی او رسوا کوی ئی.

سید جمال الدین افغانی وائی: که څوک انصافاً پوره غورو کړی او حقائقو ته دبصیرت، پوهی او واقعیت په نگاه وگوری هغه ته دا ثابتیږی چی دانسان دغه خصلت چی خپل ځان ورته کامل او پوره ښکاری او یوازی دخپلو کارونو څخه خوښ وی دابی له دی څخه چی یوازی په ځان مین او عاشق دی بل کوم سبب او علت نه لری، داخصلت او خوی دعقل په سترگو پردی اچوی او عقل نه پریږدی چی په واقعی ډول حقائقو باندی پوه او په سمه لیاره روان شی. حقیقت دادی چی یوازی په خپل ځان د مینیدلو او عاشقیدلو خوی او خصلت دداسی بدو انسانانو د پاره تل د بدبختی او زیار موجب دی او ترڅو ژوندی وی ورڅخه نه جدا کیږی، مگر یوازی دخلاصیدو دپاره ئی چاره داده چی دعقل څخه کار واخستل شی او په هرڅه کی په واقعی ډول یوتکول شوی تعقل او انصاف ته ځان وسپارل شی یعنی عقل په کار واچول شی، په هرڅه کی عقل ته رجوع وکړی شی، په خپل ځان کی دپاتی کیدو دتسلط څخه ووځی ناروا او شخصی هیلی پریږدی اوخپل ځان دنورو په آینه کی وگوری او دیته پوره څیر شی چی نور خلک دده په حقله څه نظر لری.

حقیقتاً چی دځان څخه وتلو دپاره واقعی علاج همدا دی چی سپری خپلو معایبو ته هم پوره متوجه وی ترڅو خپل حد او اندازه وپیژنی اودځان داصلاح کیدو او روزنی دپاره سعی او کوبښن وکړی.

سید جمال الدین افغانی وائی: مونږ دځان د دوستی احساس په ټولو انواعو بد نه گڼو ځکه چې دځان دوستی ځینی برخی انسان دسعادت سره مخامخوی او د یو قوم ولس او ملت دنیک مرغی وسیله گرځی هغه داچې په نیکه او حقه لپاره کی دځان خیر، گټه او ښه نوم غواړی او پیر کرته دهمدغی لیاری څخه دانسان افکار او اعمال دعمومی منفعت دتأمین دپاره رهبری کیږی حتی ترداسی اندازی چې دځان دپاره په اجتماعی مساعیو کی یی دیوازی ښه نوم او نیکی یادونی څخه نور کوم مادی لذتونه نه غواړی.

ژوندی دی وی هغه چې دسمی لیاری پیروی کوی او دهوا او هوس څخه منطق او تعقل ته ترجیح اواهمیت ورکوی.

ددی مقالی دبحث او تحلیل څخه پوره ثابتیږی چې سید جمال الدین افغانی اجتماعی امراض اودردونه په دقیق نظر دمطالعی لاندی نیولی ؤ او دخلکو ترمنځه دااختلاف اصلی منبع ئی کشفه کړی وه هغه داچې یوسپری په افراطی اندازی دخپلو منافعو لیونی شی، یوازی ځان گوری او په خپلو خبرو او کړو اووړومین شی له دی څخه وروسته ده ددی مرض دمعالجی اوورڅخه دخلاصون په خواهم پام کړی دی ترڅوانسان دتباهی خسران اوهلاک څخه بچ شی نو ځکه توصیه کوی چې دهوا او هوس او دحرص دبدخوی اوخصلت څخه دخلاصون چاره یوازی همدا ده چې انسان خپل تعقل په کارواچوی او دخپلو ټولو کارونو فیصلی دعقل حاکمیت ته وسپاری.

سید جمال الدین افغانی په دی ډول غوښتی دی چې انسان دسعادت په خوا متوجه اودتباهی په خوائی ملتفت کړی.

دسعادت او نیکمرغی دتحلیل څخه معلومیږي چې دسید جمال الدین افغانی فلسفه په اسبابونو او عللو اتکاء درلودله او غوښتل ئی چې دښه تعقل دلیاری خلک حقائقو ته ورسیري او په دغه لیاری کی داسی قوی او متین حرکت شروع شی چې واقعاً دانسان د سعادت او نیکمرغی موجب وگرځی. «سید جمال الدین افغانی دا اختلاف په حساب دسنی او شیعه دنومونو څخه بد وړل»

سید جمال الدین افغانی وائی: دنبوت دکورنی دمینی په سلسله کی مختلفو وختونو او زمانو کښی احزاب، ډلی او ټپلی پیداشوی دی چې په دی نوم ځینی گمراه اوبی لیاری دی لکه «مؤلهه» کوم چې وائی علی کرم الله وجهه د «ابی طالب» زوی الله او خدای ؤ، ځینی ئی «مفضله» دی چه وائی: حضرت علی کرم الله وجهه په نورو ټولو صحابه ؤ باندی فضیلت درلوده، ځینی ئی «غلاة» دی چه دنبوت دکورنی په مینه کی ډیره مبالغه کوی دغه طبقی ددی وینا دحکم لاندی راځی چې وائی «یهلک فینا اهل البيت اثنان محب غال و عدو قال» ژباړه زموږ دنبوت دکورنی دمنسوبینو په متعلق دوه طبقی هلاک او تباه شوی دی یوه طبقه هغه ده چې ددوی په مینه او محبت کی له اندازی څخه زیاته مبالغه کوی او بله هغه طبقه ده چې ورسره دښمنی لری او ددوی په متعلق دادب څخه لری وینا کوی.

دشیعه ؤ څخه «مفضله» (کوم چې مخکی توضیح شول) هغه دی چې دامام «جعفر صادق» دمذهب تقلید کوی، دی په نبوی کورنی کی دلویو فقهاؤ څخه ؤ نو دا طبقه مسلمانان چې دامام جعفر صادق علیه رحمة متابعت او تقلید کوی لزوم نه لری بلکه ښه نه ده چې دمسلمانانو دډلی څخه ئی په دی

اثر خارج کړو چی دوی گوندی دپیغمبر دکورنی داوولادی په محبت کی مبالغه کوی او علی کرم الله وجهه دنورو صحابه ؤ خخه بهتر گنی او لزوم نه لری چی ددی طبقی دشیعه ؤ سره په فروعو کی اختلاف غت او چاق شی ترخو چی داسی مرتبی ته ورسیری چی دزیاتو جگړو، دبنمنیو، مرگونو او وژلو موجب شی، دارنگه اوضاع ناپوهو خلکو اوبی منطقه پاچایانو ته کوم چی دخپل قدرت دارت والی طمع لری آسانه اوساده بنکاری همدواوجه ده چی دشیعه ؤ پاچایانو او دقدرت خاوندانو ددغه شانی ذهنیت دتقویه کولو دپاره اهتمام وکړه او دشیعه توب مفکوره ئی لویه کړه ترخو چی عوام اوناپوه خلک دپیغمبر داوولادی دمحبت په نامه په عجیبو اوغریبو او هامو مبتلا کړی او دا ددی دپاره چی پدی وسیلی دوی داستبداد په ضد احزاب اوپلی له منځه یوسی اولبنکری ددی دپاره برابری کړی چی مسلمانان یو تربله د (شیعه اوسنی) په نوم وجنگوی او دخپلو شخصی اونااروا هیلو دپاره لپاره خلاصه کړی حال دا چی ټول په قران او محمد صلی الله علیه وسلم باندی ایمان او عقیده لری.

که ومنو چی دعلی کرم الله وجهه فضیلت او مرستی دپاره دمعاویه په جنگ کی چی په علی کرم الله وجهه ئی تجاوز کړی ؤ په هغه زمانه کی ضرورت ؤ او یا دهغی شاته د حق د اثبات او باطل دمنځه وړو په مقصد کومه فایده موجوده وه خونن ورځ گورو چی په دی آواز او په دی موضوع باندی ټینگار چی وخت ئی تیرشوی او دزمانی په تیریدو ئی اهمیت له منځه تللی دی بی له تاوانه او داسلامی وحدت او اتحاد دتجزیه کیدو خخه بله گته او فائده نه لری ځکه که نن اهل سنت اتفاق وکړی، دعربو او عجمود شیعه گانو دمفضله ؤ سره ئی موافقه راشی او په دی اقرار وکړی او ومنی چی علی کرم الله وجهه دابی طالب

زوی د ابوبکر رضی الله تعالی عنه څخه په خوا دخلافت مستحق ؤ آیا په دی به عجم پورته شی؟ او یا به د شیعه ؤ حال ښه شی؟ او یا که د اهل سنتو سره د شیعه ؤ اتفاق راشی چی ابا بکر رضی الله تعالی عنه په حقه د علی کرم الله وجهه څخه په خوا خلافت لاس ته راوستی دی نو آیا په دی عقیدی به سنی مسلمانان پرمختگ وکړی او په دی اثر به د موجوده ذلت خواری او بدبختی څخه خلاص شی.

آیا ددی وخت نه دی رسید لی چی مسلمانان د غفلت څخه بیداره شی؟ او د دی مرگ څخه په خواله اجله نجات پیدا کړی؟ ای خپلو خلکو د حق په عزت می دی قسم وی چی علی کرم الله وجهه امیر المؤمنین د عجمو او ټولو شیعه گانو څخه په دی نه خوښیږی چی دوی دی د اهل سنت دخلکو په مقابل کی جنگ وکړی او ورڅخه دی په دی بانی چی گوندی علی کرم الله وجهه ته په ابی بکر رضی الله تعالی عنه فضیلت ورکوی جدا شی همدا شانی ابوبکر رضی الله تعالی عنه په دی نه خوښیږی چی اهل سنت دی دده څخه دفاع وکړی اود هغه د فضیلت د پاره دی د شیعه گانو په مقابل کی وجنگیږی هو: اوس ددی اختلافاتو وخت تیر شوی دی او دقران کریم دهغی روحی څخه مخالف دی کوم چی غواړی ټول مسلمان دی دیو محکم سنگر په شانی اوسی.

د فضیلت قضیه اوموضوع که وروسته ددو مره ډیری مودی د تیریدو څخه د بحث وړوی نویوازی همدو مره کفایت کوی چی دحل په حقله ئی وویل شی: «دراشدو خلفاؤ څخه کوم چی عمر یی لږ پاتی شوی ؤ په خوا له هغو څخه د خلافت مرتبی ته ورسیدل کوم چی عمر یی له دوی څخه اوږد ؤ» نو که چیری د نبی صلی الله علیه وسلم څخه وروسته علی کرم الله وجهه د خلافت مرتبی

ته رسیدلی وی ابوبکر، عمر او عثمان رضی الله تعالی عنهم به مړی شوی او داسلام اومسلمانانو د خدمت هغه فرصت به ئی نه ؤ موندلی کوم چی توان درلوره چی مناسب خدمت وکړی.¹

له دی بحث څخه معلومیږی چی سید جمال الدین افغانی د سنی او شیعہ ؤ د اختلاف په موضوع کینی دقیق فکر کړی ؤ او په دی ئی یقین او باور راغلی ؤ چی د مسلمانانو د اختلاف عامل د اسلام د دښمنانو او استعمارچیانو دسایس ؤ او له دی څخه ثابتیږی چی د میرزا لطف الله خان ایرانی هغه لیکنه حقیقت نه لری چی لیکي: سید جمال الدین شیعہ ؤ حقیقتاً چی دا لیکنه د استعمار او دسلام د دښمنانو افترا وه چی د سید افغانی په حقله یی کوله او غښتل یی چی په دی وسیلی د مرگ څخه وروسته هم دده اعتبار او اهمیت ښکته کړی ځکه چی دوی دا عادت لری چی صالحو او نیکو خلکو په مقابل کی چی ژوندی وی مجادله کوی او دمرگ څخه وروسته یی پلانونه او نقشی تخریبوی لکه چی اوس هم په دی موجوده عصر کی استعمارچیان د سنی او شیعہ د اختلافاتو څخه استفاده کوی او په ناروا دینی او مذهبی اختلافات زیاتوی په الله ج باندی ددوی د استعماری چالونو او بی حیایی څخه پناه غواړم.

¹. د استاد محمود ابوریه له کتاب «صیحة جمال الدین الافغانی» د (۲۱۵-۲۱۷) صفحو څخه عمل کولو په محکم او قوی اړخ به یی غور، دقت او اجتهاد کولو ضعیفه رایه او روایت به یی نه مننه او کوم چی به صواب ته نزدی ؤ، هغه چی صراحتاً به عقل ته منظور او دصحیح روایت سره به یی سمون درلوده هغه به یی اخسته او قبلوه به یی.

داجتهاد په حقله دسیدجمال الدین افغانی نظر :

سیدجمال الدین افغانی په دی شهرت درلودلو چی د تقلید او د جمود څخه به یی نفرت کولو، ده به په بهتری او اسانه نظریی او ویناوی یووخت ده ته و ویل شول چی قاضی «عیاض» داسی وایی (یعنی هغه په دی عصر کی اجتهاد نه منی) دمجلس حاضر و خلکو دهغه په وینا باندی استدلال نیوه او ورباندی یی زور واچوه سیدجمال الدین افغانی ددوی په ځواب کی داسی وویلی: یا سبحان الله! قاضی عیاض خو د خپل عقل د توان سره برابر څه ویلی دی د هغه وینا د هغه فهم په اندازه وه او دهغه د زمانی د ذهنیت سره یی سمون خوړه نو آیا بل څوک دا حق نه لری چی د هغه څه اظهار وکړی کوم چی حق ته نزدی او دقاضی عیاض او نورو امامانو دوینا څخه صحت او معقولیت ولری؟ آیا دا لازمه ده چی سپری دی دخلکود وینا په مقابل بی دلیل غلی او ساکت پاتی شی؟ حال دا چی دوی په خپله د هغو خلکو په نظریاتو او آراؤ باندی غلی او ساکت پاتی شوی نه دی کوم چی له دوی څخه مخکی تیرشوی دی بلکه دوی ځان ته اجازه ورکړی ده چی د خپل عقل بندیزونه لری، نوی مسایل کشف تحلیل او بحث وکړی او په دی وسیلی دعلم په لوی بحر کښی د استفادی کولو وسایل په کار و اچوی تر څو چی داسی مطالب لاس ته راوړی چی ددوی دعصر سره مناسب او د خپلو خلکو ذهنیت سره بی نزدیوالی ولری ځکه چی (فرعی) دینی احکام دزمانی په بدلون تغیر او بدلون پیدا کوی.

کله چی سیدجمال الدین ته وویل شول چی دپته خوا جهاد ویلی شی او داهل سنتو په نزد داجتهاد دروازه تړلی ده ځکه چی داجتهاد شرایط برابریدل گران کار دی دا وخت ده سخت او سیلی وویسته او وویلی ددی معنی او مطلب څه دی چی داجتهاد بند دی؟ او په کوم نص(ایات او صحیح حدیث) کی اجتهاد

دی بند شوی دی کوم امام ویلی دی زما خخه وروسته مسلمانانو ته هیخ اجازه نه شته ده چی د دین د نفقه او پوهی له امله دی اجتهاد وکړی او د قرآن او صحیح حدیث د لیارنبونی دپاره دی هاند وباسی؟

هو: د موثوقو امامانو په ویناؤکی داسی خه نه لیدل کیری چی هغوی خلک له دی خخه منع کړی وی چی د آیات او صحیح حدیث خخه دمطلب د بنه روښانه کیدو دپاره کونش وکړی او یا دنوی عصری علومو په مطابق د نص د اصل سره مخالفت ونه لری د زمانی او د عصر د ایجاباتو او اقتضاءاتو په برابر دی د قیاس خخه استفاده ونه شی او دا خکه چی هر پیغمبر د خپل امت په ژبه استول شوی دی او الله پاک حضرت محمد صلی الله علیه وسلم یی خپل امت دپاره په عربی ژبه رسول واستوه تر خو چی دی هغوی په خپل مطلب یوه کړی او هغوی ددی په وینا پوه شی.

الله پاک فرمایي: «وما ارسلنا من رسول الا بلسان قوم» ژباړه مونږ کوم رسول نه دی استولی مگر د قوم په ژبه یی.

په بل خای کی فرمایي: «انا انزلناه قرآناً عربياً لعلکم تعقلون» ژباړه مونږ دا په عربی ژبه قرآن ددی دپاره نازل کړه چی پری پوه شی. همدا شانی په بل عبارت فرمایي «انا جعلنا قرآناً عربياً لعلکم تعقلون» ژباړه دا مو عربی قرآن ددی دپاره وگرخوه چی تر خو ورباندی پوه شی. نوله دی خخه معلومیږی چی قرآن کریم یوازی د خلکو د فہم او دقت دپاره نازل شوی دی تر خو خلک ددی د معانیو د غور کولو او ددی دمطلب او احکامو دپوهیدلو دپاره خپل عقل په کار واچوی نو په دی اساس هغه خوک چی په عربی ژبه پوهیږی، عاقل وی، لیونی نه وی، د پخوانو په اخلاقو او رویو عالم وی، د اجتماع لپاره وپیژنی، هغه احکام

چی په نص باندی مستقیماً ثابت دی ورباندی علم ولری او د صحیح حدیث د قیاس په ترتیب پوه شی دارنگه شخص دپاره روا ده چی دقرآن په احکامو کی فکر، تعمق او دقت وکړی اودی دی دصحیح حدیث او قیاس څخه نور مسایل استخراج او استنباط کړی.

په دی کی شک نشته چی که د امام ابو حنیفه، امام مالک، امام شافعی او د امام ابن حنبل عمر اوږده شوی وی او تر نن ورځی پوری ژوندی وی هغوی به تر اوسه خپل کونښن او اجتهاد د ته دوام ورکړی وی او دقرآن صحیح حدیث څخه به یی د هری موضوع دپاره حکم پیدا کوه او څومره چی دهغوی څیرنه او تجربه زیاته شوی وی تر همغی اندازی به یی دقت او فهم هم وده کړی وی. هو: د امامانو د غوسترو لویانو او ددی امت لویوسرو اجتهاد وکړه او دخدمت په لپاره کی د بنو کارونو مصدر وگرځیدل الله پاک دی دوی ته د مسلمانانو د خدمت په حقله ثواب او اجر ورکړی خو دا نه ده صحیح چی مونږ په دی باور ولرو چی دوی گوندی دقرآن په ټولو اسرارو احاطه درلودله او هغه یی په خپلو مذهبی کتابو کی دوی او یا پیروانو یی ثبت کړی دی نه خیر حقیقت دادی چی دوی سره ددی چی ښه علم او پوهنه یی درلودله اود تحقیق او اجتهاد مرتبی ته رسیدلی ؤ خو بیا هم ددوی ټولو پوهنه، اجتهاد او تحقیق نسبت هغو علومو ته چی قرآن او صحیحو احادیثو ورباندی احاطه کړی ده لکه بحر ته دقطری او زمانی ته د ثانیی مثال لری بی شکه چی فضل او بهتری د الله پاک په واک او قدرت کی ده چاته یی چی وغوړی ورکوی یی او خپل مخلوق په هغه څه پوهوی چی ورباندی نه دی پوه (یعنی د الله پاک د لیارښو دنی دایره ارته ده تر

خو چی د بشر د ژوند روان دی هغومره د نوو، نوو پهنو انتظار کیږی چه دا ټول بیا داساسی او بنیادی قانون قرآن کریم په وسیلی رهبری کیدی شی).

سید جمال الدین افغانی وایی: حرامیدل او روا کیدل بی د الله د امر څخه

نه شی کیدلی چی دا باید د قرآن او سنت د لیاری صورت ومومی....

پخوانو علماء او امه و به دا جرأت نه کولو چی وواپی دا درسول صلی الله

علیه وسلم لیاره ده تر خو چی یی په هغه حقله پوره غور نه وی کړی، اتفاقی

نظر ورته نه وی معلوم شوی او د راویانو په ثقه او معتمدو کسانو یی علم نه وی

راوستی..... تر آخره ددقت او او څیرنی دټولو لیارو څخه به هغوی کار اخسته

مگر بالعکس نن دا ناپوه او وړانده مشایخ او روحانیون دحلالو او حرامو په فیصله

کی د زیات جرأت نه کار اخلی او بی دنص څخه حلال حراموی او حرام حلالوی

او په دی نه دی پوه چی دا کار دشرعی وظیفه ده حتی چی رسول صلی الله

علیه وسلم ته دده په حقله بی دلپار بنونی دصراحت څخه اجازه نه ده شوی. الله

پاک فرمایي: «یا ایها النبی لم تحرم ما احل الله لک....»

ژباړه: ته ولی هغه څه حراموی چی الله ج درته حلال کړی دی.

سید جمال الدین افغانی وایی: دترکیبی په مرکز استانه (استانبول) کی د

«سلیمانیه» جامع مسجد سره می نزدی یو شیخ ولیده چی یو دریشی کړی

سپری دگریوان څخه نیولی و او د کښولو په حال کی یی داسی ویلی: د دی

کمیس اغوستل تاته حرام او کفر دی ځکه دا دفرنگیانو بافت او صنع ده، سید

جمال الدین وایی: زما څخه نور څه ونه شول خو دومره چی دی جاهل شیخ ته

وړاندی شوم او ورته ومی ویلی: ای شیخه ستا چین او پگړی زما پگړی او چین

هم د پرنگیانو صنع او جوړونه نو ولی دا خپله پگړی دی نه لری کوی او چین

دی ایسته نه اچوی؟ او که دا کار وکړه بیا کولی شی چی ددی سپری کمیس هم ورباندی وباسی.

سیدجمال الدین افغانی وایی: اوس هم په مسلمانانو کی ددی جاهل شیخ په شانی ډیر لیدل کیږی نوبله چاره بی له دی څخه نشته ده چی ووایو « ولا حول ولا قوة الا بالله»¹.

ژباړه له بدو کارونو څخه گرځیدنه او په ښوکارونوباندی قدرت یوازی دالله پاک په مرسته کیږی (یعنی دجاهلو اونا پوهو خلکو دشر څخه بچیدل د الله پاک په مرسته غواړم)

دسیدجمال الدین افغانی داجتهاد په حقله دی مقالی څخه ثابت او خرگندپیری چی دده د فکر ساحه وسیعه وه او اراده یی درلودله چی دمسلمانانو دافکار د اوهامو او خرافاتو دځولنو څخه خلاص او دنظری او عملی ژوند په میدانو کی یی دجهاد کولو دپاره آماده او برابر کړی. ده تصمیم درلوده چی مسلمانان اوشرقیان دجمود، خمود او غفلت د خوب څخه بیدار کړی کوم چی ددوی په غاړو او لاسونو کی یی ځنځیرونه او ځولنی اچولی دی ترڅو په علمی او عملی اختراعاتو او اکتشافاتو پیل وکړی او هغه جگ مقام او مرتبی ته ورسیری کوم چی په اوله پیږی کی یی داسلام رهبرانو او پوهانو مبداء او اساس ایښی ؤ.

سید جمال الدین افغانی هغه د ډیرو ښو معناؤ او د عالی اهدافو څخه ډکی جملی او ویناوی کومی چی ورڅخه روایت شوی دی :

¹. داستاد محمود د ابوریه له کتاب د صیحة جمال الدین الافغانی د (۲۱۲-۲۱۵) صفحو څخه.

۱: «من سفه الرأي ان يعتقد الرجل افضليته على الغير بالعمر والمشيب.
الاقدمية لاتجدي الأفضيلة غالباً»

د ترجمی حاصل: دا ساده توب او بی عقلی ده چی یو انسان په بل باندی
د عمر اوزرنیت په اساس عقیده او باور ولری. مشرتوب اکثر دفضیلت او بهتری
موجب ته گرخی.

۲—«الفخر بالقول المجرد يبطله المجد بالفعل»

ژباړه: د عملی اوسمدستی اقدام ارزښت او قدر یوازې دشتی وینا افتخار
محوه کوی (یعنی دوینا خخه عملی حرکت او اقدام ته زیات ضرورت دی او
خلک د عمل د تاثیر لاندی راتلی شی)

۳—«احقر الناس من يطلب موت الناس ليحيا، و اعظمهم من يستميت
ليحيا ولو واحداً من الناس»

ژباړه: بد او پست هغه دی چی د خپل ژوند دپاره دخلکو مرگ غواړی او
په انسانانو کښی دلوی شخصیت خاوند هغه دی کوم چی د خلکو د ژوند دپاره
که څه هم دیوه تن ژوند برابر کړی ایثار او قربانی ور کولوته حاضرشی.

۴—«الذل وصحيح العلم ضد ان لا يجتمعان».

ژباړه: ذلت او صحیح علم سره یو تر بله ضدیت او مخالفت لری دا دواړه
سره نه یوځای کیږی.

۵—«الفقر عدو الفضيلة والثراء نصير الرذيلة»

ژباړه: عاجزی^۱ د فضیلت دشمن دی او عیاشی د ذالت سره مرسته کوی.

¹. هغه عاجزی او فقر د فضیلت دشمن دی چی سپری ئی د تاثیر لاندی
راشی او په دی اثر خپل معنویات د لاسه ورکړی.

۶- «لاخیر فی حق لاتدعمه قوة»

ژباړه: په هغه حق کې فايده نشته ده چې قوت او طاقت ورسره مرسته ونه کړي.

۷- «تطويل المقدمات دليل على سقم النتائج»

ژباړه: دمقدماتو اوږدوالی په دې دليل کيدی شی چې نتایج ښه نه دي.

۸- «من رهب الملوک بغير جريرة فهو صعلوک»

ژباړه: هر څوک چې د پاچایانو او قدرت د خاوندانو څخه بې دکوم جرأت کولو څخه ډارېږي دا گډايگر دی.

۹- «لا تطيب نفس الانسان بالتواضع الا اذا علم بعض العلم»

ژباړه: یوانسان په تواضع سره ښه کيدی نه شی مگر چې څه علم هم ولري.

۱۰- «الافراط في التواضع دليل على الادعاء»

ژباړه: افراط په تواضع کښی (يعنی چې يو سپری له اندازی څخه زیات خپله عاجزی ښکاره کوي) دا په دې دلالت کوي چې ادعاء لري (يعنی دکوم مطلب دپاره یی لاره جوړ کړی دی).

۱۱- «من فتح له باب و لم يدخل اولی بالطرد»

ژباړه: څوک چې دروازه ورته وازه شی او داخل نشی ددی وړدی چې وشړل شی.

۱۲- «فلم ياتي الحق من غير عناء»

ژباړه: حق بې د زحمت گاللو څخه نه حاصلېږي.

۱۳- «ما مات احد في حب امته الا و احيته»

ژباړه: هيڅوک د خپل ملت په مينه کې نه دی مړشوی مگر چې ملت
بي بيرته ژوندی کړی دی.

۱۴— «من احب الحياة فليمت في سبيل حياة امته»

ژباړه: څوک که د ژوند سره مينه لری نو دخپل ملت د ژوند په لياره کې
دی مړشی.

۱۵— «لا امة بدون اخلاق ولا اخلاق بغير عقيدة ولا عقيدة بغير فهم»

ژباړه: يومل بي داخلاقو پاتی کیدی نشی او اخلاق بي عقیدی ځان نه
نیسی او عقیده بي د پوهی نه پیدا کیری.

۱۶— «خير موازين الامم اخلاقها، خيرا ل اخلاق انكار الذات، اعظم دلائل
الانكار على الذات الاعمال».

ژباړه: دملتونو او ولسونو بهتر اټکل او اندازه معلومول په اخلاقو کیدی
شی، بهتر داخلاقو څخه هغه خلق حسابیدی شی چې سپری د ځان څخه
تیرشی او دځان څخه دتیریدو دلیل په کار او عمل باندي اقدام دی.

۱۷— «الف قول لايساوى فى الميزان عملا واحداً»

ژباړه: دزرو ويناؤ دروندوالی په ترازو کې دیوه کار د دروندوالی په اندازه
دروندوالی نه لری.

۱۸— «خير ما يحتاجه الشرق من الملوك القوي العادل، لا خير فى العادل
الضعيف كما انه لاخير فى القوى الظالم»

ژباړه: بهتر هغه چې شرق او ختيزه ورته احتياج او ضرورت لری قوی او
عادل پاچايان او دقدرت خاوندان دی په ضعيف عادل کې کومه فايده نشته ده
لکه چې په قوی ظالو کې خير نه لیدل کیری.

۱۹- «الاستقلال امل يتبعه عمل»

ژباړه: د استقلال هیله دکار او عمل دپاره ده.

۲۰- «إذا خلا الميدان من العقلا تسابقت الجهلاء»

ژباړه: میدان چی د پوهانو او عالمانو څخه خالی شی جاهلان ورته دانگی

او یو په بل سبقیت کوی.

۲۱- «العالم الفقير غني بعلمه والغني الجاهل فقير بجهله»

ژباړه: فقیر عالم په خپل علم باندی غنی دی او جاهل غنی دخپل جهل

په سبب فقیر دی.

۲۲- «الحرية توخذ و لاتعطى»

ژباړه: آزادی اخستی شی بنبل کیدی نه شی. (یعنی آزادی په زور لاس

ته راځی څوک یی چاته نه بښی).

۲۳- «الاستقلال لا ينال بالاقوال»

ژباړه: استقلال او آزادی ته په تشو ویناؤ څوک نه شی رسیدلی.

۲۴- «طالب الموت فى سبيل الوطن اما ان يموت بطلا شهيداً و اما ان

يعيش سيداً عزيزاً»

ژباړه: دوطن دخدمت په لياره کی چی که څوک مرگ غواړی یعنی چی

په مرگ هم ډیل نشی یا به مجاهد، سرباز او شهید مری اوبا به دعزت او

سرلوړی ژوند کوی.

۲۵- «من اعتقد ان لا حياة الا هذه الفانية فقد خسر الاولى والثانية»

ژباړه: څوک که عقیده لری چی بی له دی فانی ژوند څخه بل ژوند نشته دی نوهغه په دنیا او اخرت کی زیان او نقصان وکړه او اول او دوم یی دواړه له لاسه ورکړل.

۲۶- «من ثابر و کابر علی تجربه الضار اولی ان یتخذ عبرة»

ژباړه: څوک چی په ژوند کی متانت وکړی او د تنگسو په تجربو غالب او موفق شی دده دپاره بهتره دا ده چی د خپلو تجربو څخه عبرت واخلي.

۲۷- «الازمة تلد الهممة»

ژباړه: مشکلات همت ځیروی.

۲۸- «انهزام العاقل امام الجهلاء اولاً من الظفر بهم»

ژباړه: دجاهل په مخکی چی عاقل شکست وکړی دا بهتره ده له دی څخه چی ورباندی غالبه شی. (ددی څخه یومطلب هم کیدی شی چی دجاهل په مقابل کی سکوت اوغلی توب له دی څخه بهتر دی چی ملامت شی ځکه چی دهغه ملامتیدل دهغه دعقیدی موجب گرځی او دجاهل عقیده دډیرو خطر اړو عامل او سبب کیدی شی همدا وجه ده چی دجاهل څخه ځان بچول په کار دی له داچی ورسره غیری ونیولی شی).

۲۹- «الصالح من یعبد الله لا خوفاً من جهیمه ولا طعماً فی جنته بل

لکونه الهماً یتحق العبادة والتقديس»

ژباړه: صالح هغه څوک دی چی دالله (جل جلاله) عبادت کوی او دا ددی دپاره نه چی له دوزخ څخه یی ډاریږی او یا دجنت دپاره یی امید او طمع لری بلکه دی سببه چی الله دی یعنی په ټولو کمالیه اوصافو موصوف اود ټولو نواقصو څخه پاک دعبادت او تقدیس وړ دی.

۳۰- «جمود بعض المعتمين اضر بالاسلام والمسلمين»

ژباړه: جمود او ناپوهی د ځینو پگړی والاو؛ اسلام او مسلمانانو ته زیات تاوان رسوی.

۳۱- «امة ثبتت في جهادها لاخذ الحق ساعة خير لها من الحياة في الذل الى قيام الساعة»

ژباړه: یوملت چی دخپل حق دا خستلو په لپاره کی یوساعت جهاد وکړی دا ورته دقیامته پوری دذلت د ژوند کولو څخه ښه ده.

۳۲- «اذالم تترع الامة بشكواها من ظالميها بغيرا لكلام فاحكم عليها بانها اضل من الانعام»

ژباړه: یوملت چی بی خبرو دظالمانو په مقابل کی ځان مسلح نه کړی نو ورباندی داحکم وکړه چی دچارپایانو او بی عقله حیواناتو څخه هم بدتر دی. (یعنی دهغه ظلم څخه چی په خبروئی چاره نه کیږی بلکه خبری نورهم د دښمن د استفادی موجب گرځی دخلاصون یوازنی چاره ئی همداده چی په پټه خوله دمقابلی دپاره ځان مسلح کړی شی او که دلزوم په وخت کی مظلوم داسی کارونه کړی دحیواناتو څخه بدتردی)

۳۳- «امة تطعن حاکمها سرأ و تعبده جهراً لاتستحق المحیاة»

¹. درع په معنی د«زغر» د اسپنو جامو ته وایی چی دجنگ په وخت کی به اغوستل کیدلی مطلب ورڅخه مسلح کیدل دی، د شکوا عبارت څخه مضاف حذف شوی دی چی هغه د عامل او یا سبب څخه عبارت دی او یا (ب) په «شکواها» کی سببیه ده یعنی دشکایت د عواملو په اساس ددښمن په مقابل کی.

ژباړه: یوملت چی په پټه دخپلو حماکمانو څخه شکایت کوی او په بنسکاره دهغه عبادت کوی یعنی پوره اطاعت ورته لری داسی ملت دژوند کولو حق نه لری.

۳۴- «الایمان والیقین لیس معناهما عبادۃ رؤساء الدین»

ژباړه: دایمان او یقین دا معنی نه ده چی ددین دمشرانو او روحانیونو عبادت وشی.

۳۵- «شرالازمنة ان یتبجح الجاهل ویسکت العاقل»

ژباړه: بده زمانه او وخت هغه دی چی جاهل پرپری کوی (لیارښونه ئی په لاس وی) او عاقل چپ وی.

۳۶- «مهابة تصدعن کرسی الحاکم لاعن عدله وفضله اقرب الی

السخرية منها للاحترام»

ژباړه: کوم هیبت چی دحاکم دچوکی څخه دعدالت او فضیلت په اساس نه وی هغه داحترام په ځای دمسخرو کولو وړدی.

۳۷- «تحتجب الحقائق عن الملوك بقدر تحجبهم»

ژباړه: په کومه اندازه چی دقدرت خاوندان او پاچایان دخلکو څخه پټ وی په همغه اندازه دوی دحقائقو څخه هم لری پاتی کیږی.

۳۸- «من خبثت نفسه لان ملمسه و کثر ختله و خداعه»

ژباړه: څوک چی بداو خبیث شی نو دهغه ظاهری وضع به نرمه او چل اوفریب به ئی ډیر وی.

۳۹- «الشباب جسر من جنون لا غنى للعقلاء من المرور عليه»

ژباړه: ځوانان دليونتوب يعنى داحساساتو پول دى پوهان او عاقلان
مجبور دى چى په دى پله تيرشى.

۴۰- «الاحزاب السياسية نعم الدواء ولكنها في الشرق تتقلب غالباً الى شر
الداء»

ژباړه: سياسي احزاب ډيره بڼه اجتماعي دواء ده خو دا په شرق كى اكثر
دبدي دوا خاصيت پيدا كوى.

۴۱- «نهض الغرب بالعلم والعمل وانحط الشرق بالجهل والكسل»

ژباړه: غرب په علم او عمل پورته شو او شرق په جهل او سستی بیرته پاتى شو.

۴۲- «ثمرة العقول لاتجتنى الا باطلاقها من قيود الاوهام»

ژباړه: دفکرونو میوه یواځی په دى لاس ته راځی چى فکرونه داوهامو له
قيودو څخه خلاص شى.

۴۳- «قيد الاغلال اهون من قيد العقول بالاهام»

ژباړه: په اوهامو باندى دافكارو دتړلو قيدولو څخه دځنځير او ځولنى تړل
او قيدول آسانه وى.

۴۴- «من قال ان الدين يأمر بالعسر دون اليسر و بالضاردون النافع لمجرد

التقليد والمالوف فهو كذاب»

ژباړه: څوك چى دتقليد او خپلى خونبى په اساس وائى چى دين په

سختى امر كوى نه په اسانتيا په ضرر امر كوى نه په فائدى دا شخص ډير زيات
دروغجن دى.

۴۵- «المعوج الظاهر من الناس اقل ضرراً من المتلبس بالاستقامة»

ژباړه: د ظاهري ککو خلکو ضرر دهغو خلکو دضرر څخه لږدی چې په استقامت ئی ځان ملبس کړی وی یعنی په واقع او حقیقت کی بی لیاری وی.

۴۶- «من ظن انه خدع الناس بالباطل یكون اول مخدوع»

ژباړه: څوک چې باور لری چې په ناروایی خلکو ته فریب ورکړی دی دی پوه شی چې دنورو څخه اول ده فریب خوړلی دی.

۴۷- «حاجة الملك الى الامة اشد من حاجة الامة الى الملك»

ژباړه: دپاچا او مقتدرو ضرورت او حاجت خلکو ته د خلکو د ضرورت او حاجت څخه چې پاچا او مقتدرینو ته ئی لری زیات دی.

۴۸- «للعلم قشور و لباب فالواقف على القشور يغرق في بحر الغرور»

ژباړه: علم پوست او مقصد دواړه لری خو څوک چې ئی په ظاهر پوستکی کی مشغول شی هغه دغرور په بحر کی غرق شو.

۴۹- «المتبدي في اوليات العلوم يظن انه تبحر فيها وانتهي اما الراسخ

المحقق فيعتقد انه مازال في الابتداء»

ژباړه: دعلومو په مقدمو کښی مبتدی داگمان کوی چې ده په علومو کی تبحر لاس ته راوړی دی او اخر ته ورسیده خو څوک چې بیا په علومو محقق شی او تجربه اورسوخ پیداکړی هغه په دی عقیده او باور پیداکوی چې لیا تر اوسه دی په ابتدائی مرحله کی دی.

۵۰- «محدث النعمة بالمال يستعرضه في كل مكان ومحدث النعمة

بالعلم يلقيه على كل انسان»

ژباړه: چاته چی نوی دمال نعمت په لاس ورغلی وی هغه ئی په هر خای کی ښکاره کوی او چاته چی نوی دعلم نعمت حاصل شوی وی هغه ئی هر چاته وائی.

۵۱- «لویحاسب الانسان نفسه كما يحاسب غيره لقل خطؤه و قرب من

الكمال»

ژباړه: که انسان څنگه چی نور محاسبه او تفتیشوی همدا شانی خپل ځان هم محاسبه کړی نو خطائی به ئی لږه او کمال ته به نزدی شی.

۵۲- «العقل اشرف مخلوق فهو عالم الصنع والابداع ولا معطل له الا الوهم

لا يقعده عن عمله الا الجبن وهو الذي يخيل المفقود موجوداً والقريب بعيداً»

ژباړه: عقل اشرف او بهتر دمخلوقاتو څخه دی، ددی په وسیلی سره انسان دصنعت او مبدئی پیدایښی په رمز پوهیږی ددی دفعالیت مانع یوازی وهم دی، دی دکار او عمل څخه یوازی ویره او بی زړه توب تالوی او همداویره او بی زړه توب دی چی انسان ته ورک شوی موجود ښکاره کوی اونزدی ورته لری بریښوی.

۵۳- «كل عناصر الوجود في هذا العالم الفاني خاضعة للعقل المطلق

الانسانی، فكل مستحيل الیوم فی الطب والصناعة سوف یكون غداً ممكناً»

ژباړه: د وجود ټول عناصر په دی فانی نړی کی دانسان اصلی عقل ته تابع دی نوهر هغه چی نن په طب او صنعت کی نه کیدونکی او محال ښکاری هغه نړ دی دی چی سباته ممکن شی او دعمل جامه واغوندی.

۵۴- «الفصل فی نزاع نساء البيت ینغص الحیاة»

ژباړه: دکور وښځو جگړی فیصله کول دسپری ژوند تریخوی.

۵۵- «اعقل الابهاء من لايساكن اولاده بعد الزواج ويستعيض بالتزاور عن التجاور»

ژباړه: پوه او هوبنيار پلار هغه دی چې دخپلو اولادو سره د ازدواج څخه وروسته يوځای ونه اوسېږي او په چل سره ئی دنزدی والی څخه ځان خلاص کړی.

۵۶- «قل من رايت من الرجال من يعرف النهاء بغير النساء و ندرمنهم من لاينسب الشقاء اليهن»

ترجمه: ډير لږ خلک ليدل کيږي چې بي دبنځو څخه دخوښی احساس وکړي او ډير لږ خلک دی چې بنځو ته دشقاوت او بدبختی نسبت نه کوی.

۵۷- «القوى من الشجر لايعجل بالثمر»

ژباړه: قوی ونه ځغرده ميوه نه راوړی.

۵۸- «يعوج الشرقي باعوجاج حاکمه ويستقيم اذا هو استقام»

ژباړه: دشرق خلک دخپلو حاکمانو په کوږ والی کاره کيږي او کله چې حاکم ئی سم وی دوی هم ورسره سمیږي.

۵۹- «لاينطبق على الشرقيين قول «مثلما تكونوا يول عليكم» بل حق

عليهم قول «مثلما يول عليكم تكونوا»¹.

ژباړه: په شرقيانو باندی داوينا «څنگه چې تاسو ياستی هغه شانی ستاسو واليان هم دی نه تطبیقه کيږي يعنی واليان دخلکو په مزاق کار نه کوی،

¹. د استاد احمد امين له کتاب ((زعماء الاصلاح فى العصر الحديث)) د (۱۱۹-۱۲۰)صفحو څخه اوددکتور محمود قاسم دتالیف ((جمال الدين الافغانی حیاته وفلسفته)) د (۹۹-۱۰۲)صفحو څخه اخستل شوی دی

بلکه ددوی په حقله دا وینا مصداق پیدا کوی چی وائی: څنگه چی مو والیان دی تاسو هم همغه شانی اوسی یعنی خلک باید دوالیانو دښو او بدو اطاعت وکړی. دایو څه د ښو او ټاکل شوو مطالبو او مقاصدو څخه ډکی نه هیریدونکی جملی او ویناوی وی چی دسید جمال الدین افغانی څخه ئی روایت شوی دی چی ددغو دکتنی او دقت څخه وروسته دده دعلم، فضل فلسفی تجربی، نبوغ او عبقریت اندازه او درجه ښه څرگندیدی شی او که دده په دی هره جمله او وینا کی پوره تحلیل او څیړنه وکړو دا ښه ثابتیږی چی دی دخپل عصر مجدد او نوی کوونکی ؤ.

دی داستعمار او استغلال د زور او شرڅخه دشرقیانو او مسلمانانو دخلاصون دپاره پیداشوی ؤ، ده په مړو افکارو کی د ژوند تخمونه وکرل او د صلاح او فلاح دپاره ئی لپاره خلاصه کړه.

همدا ډول ددی ویناؤ دکره مطالعی څخه معلومیږی چی سید جمال الدین افغانی دخپلی زمانی پیاوړی فیلسوف اولیارښوونکی ؤ په دی معنی چی ده ته حقائق روښانه شوی، خلکو ته ئی حقائق ښودل او زړونه او فکرونه ئی دناپوهی دخیری څخه خلاصول ترڅو خلک په هغو لوړو اوصافو موصوف کړی کوم چی دهغو په وسیله دیوداسی ژوند خاوندان شی چی په هغی کی حق، خیر اوسعدت ته درسیدو په لپاره کی ددوی ترمینځه خلاف، شقاق او جگری وجود ونه لری.

آیا دا صحیحه ده چی ووايو سیدجمال الدین افغانی فیلسوف ؤ؟

علماء او پوهان وایی: پوهنه او زده کړه دری مرتبی لری.

۱— دعلم مرتبه.

۲- د فن مرتبه

۳- د فلسفې مرتبه

الف: د علم په مرتبه کې قوانین او اصول په لاس راځي او دهغې په وسیله جزئیات دکلیاتو څخه معلومیږي چې د پته دبرهان او استدلال لپاره وایي او کله کلیات د ډیرو جزیاتو دکتنې او مطالعې څخه په لاس راځي چې د پته استقرایي حرکت وایي.

ب: د علم په اساس عمل او کار کول یعنی منظم او مفید کار کولو ته فن وایي او دغه ډول حرکت عیارول د فن مرتبه ده.

ج: د فلسفې مرتبه او درجه هغه ده چې د اسبابونو، عللو او عواملو سلسله دومره تحلیل او پلټل شې چې د طبیعت څخه آخوا هم په مناشیو باندې غور وکړي شې د فلسفې په مرحله کې انسان کوی شې چې دمدادې، معنی وجود او روح ترمینځه مقارنه وکړي او په دې وسیلې حقایقو او نتایجو ته ځان ورسوي. مثلاً د اخلاقو په برخه کې: د فضایلو پیدا کول ټولول او په علمی او عملی برخو کې مرتبول او تنظیمول او بیا د فضایلو او طبیعي غرایزو او تمایلونو ترمینځه مقارنه کول او په کې یوه ښه ملایمه او متوسطه درجه ټاکل، د فضایلو او ردایلو دپاره اساس او گراف جوړول او ورته علامه او نښه ایښودل او په فضایلو او ردایلو کې ډغه ډول نور حرکتونه انجامولو ته د اخلاقو علم وایي. د اخلاقو په برخه کې کله چې دغه علمی مسایل تطبیق شې او دا تطبیقیدل په نیکی معاملې او د ادب، نظافت صدق او امانت د مراعات او ملاحظې په اساس صورت ومومي د پته د اخلاقو فن وایي او دا کار د اخلاقو د فن وظیفه ده. د وحی په رڼا کې د الله پاک د الهام په اساس او دایمان او وجدان په تحریک د لوړو مبادیو او د

آسمانی مقدسو لارښونو په اتکا چی کوم د حرکت او عمل ارتباط او تنظیم پیدا کیری او د ادبی او طبیعی نظامونو په علایقو غور کیری تر څو چی د الله د رضا متابعت وکړی او دده په اخلاقو موصوف شی نو داسی تحلیل، څیړنه او بحث د اخلاقو د فلسفی وظیفه ده.

په همدا ډول په هره موضوع او مساله کی د علم مرتبه، د فن مرتبه او د فلسفی مرتبه شته ده چی د انسان د استعداد ذکاوت او کونښن پوری اړه او ارتباط لری او په اجتماعی ژوند کی د انسانانو مقام او منزلت او شخصیت ورباندی تخمین او ټکل کیدی شی په دی اساس چاچی دسید جمال الدین افغانی افکار، آراء، تحلیلات، پلانونه ویناوی او خطابی په افغانستان، هند، مصر، ترکیی، فرانسی، ایران، روسی، بصری، لندن او نورو هغو ځایونو کی چی دی په کی اوسیدلی دی د دقیقی مطالعی او غور لاندی نیولی دی هغو ته دا ثابته شوی ده چی دی واقعاً د خپل عصر پیاوړی فیلسوف ؤ ده حق او جمال ته درسیدو دپاره فلسفی هڅه، نشاط او فعالیت درلوده او د خیر او سعادت د تامینیدو په منظوری جهاد او کونښن کولو حقیقتاً چی دی په ډیرو مسایلو او موضوعاتو کی د علم، فن او فلسفی مرتبی ته رسیدلی ؤ، د فکری ذکاوت او طاقت او د قلبی ایمان او قوت د لویبی مرتبی خاوند ؤ؛ لکه چی دا مطلب هغه بحثونه تاییدوی کوم چی دده او فرانسی مشهور فیلسوف (رینان) ترمینځه داسلام او عربو په حقله شوی دی، دا مباحثی په هغه وخت کی دفرانسی مشهوری جریدی «دیبا» خپری کړی دی لکه چی په دی جریدی کی د (رینان) هغه مقاله چی د سید جمال الدین افغانی په حقله یی لیکلی وه په لاندی ډول نشره شوی ده: «تقریباً دا دوه میاشتی کیری چی د شیخ جمال

الدین سره می وپیژندل، زما په زړه او فکر کی یی دومره تاثیر واچوه چی په دغه اندازه په ډیرو لږو خلکو تلثیر اچولی وی، واقعاً چی ده په ما باندی سخت قوی تاثیر واچوه، زما او دده په منځ کینی بحثونه وشول چی دهغو بحثونو په اثر ما دا تصمیم ونيوه چی د (سربون) په پوهنتون کی د «اسلام او علم د علاقې» تر عنوان لاندی کنفرانس ورکړم، شیخ جمال الدین زما د عظیمی نظریی چی تل می ویلی او اعلان کړی ده ډیر ښه مثال کیدی شی هغه داچی د ادیانو ارزښت د پیروانو د ارزښت په اندازه تخمین او اټکل کیدی ښی، ما چی په بحث کی دده د فکر آزادی دده غوره اخلاق او وضعه او صراحت دمطالعی لاندی ونيولو دا می خیال ته دده سره دبحث او خبرو په وخت کی راغله چی زه لکه چی مخامخ د پخوانو لویانو او پخو علماؤ سره بحث او خبری کوم او لکه چی د «ابن سینا» «ابن رشید» او بایو دهغو لویو رهبرانو سره گورم کوم چی د بند څخه په قرنو قرونوبی د انسان دآزادی دپاره کار او فعالیت کړی دی.

شک نشته چی سیدجمال الدین افغانی فلسفی خاص افکار او نظریات درلودل او دده ذهن او ذکاوت فلسفی گرانو او مهمو مسایلو ته د ځینو مشهورو فلاسفه و څخه زیات رسیده حتی چی استاد «رشیدرضا» دده د آراؤ او نظریاتو د ستاینی په حقله داسی لیکي:

دسیدجمال الدین افغانی صحبت دومره اهمیت درلوده چی په هغه وخت کی سلهاؤ او زرهاؤ علمی مجلسونو او په فنونو کی دمتقدمینو او متاخرینو دکتابو مطالعی دومره حاجت نه شو پوره کولی او نه دده دصحت د اهمیت اندازی ته رسیدی شول.

باید ووايم چي په مهمو شيانو او موضوعاتو كي دسيد جمال الدين افغانی مشغوليدل لكه چي ده په اجتماعي اصلاحاتو او داسلام دحقيقت په ښكاره كولوباندی زيات زور اچوه دا ددی موجب شوی و چي ده ته يی په فلسفه او د كتابونو په تالیفولو كښی داسی فرست نه و ور كړی لكه چي فنی فلاسفه او لویو مولفانو ته په میتافزیکي (د طبیعت څخه آخوا) او په نورو علومو او فنونو كي كافی فرصت ور په برخه شوی و خوبیا هم څه چي په اجتماعي او روحی فلسفه كي دده دوا كه شوی دی هغه پوره ارزښت لری او په ډاگه ورڅخه ثابتیږی چي دی دلوری مرتبی خاوند فیلسوف، حكیم او لوی مصلح و ده وچت نبوغ اوزبردست عبقریت هم درلوده.

«دسيد جمال الدين افغانی په حقله دعلماء او فضلاؤ هغه تبصری او ستاینی چي ورڅخه دده د نبوغ عبقریت، فلسفی طاقت او په شرق كي دده دمجاهدو اندازه معلومیږی» په افغانستان، مصر، هند، ترکیی، فرانسی، ایران، روسی، بصری، لندن، او نورو هغو مناطقو كي چي دی اوسیدلی او یا يی ورته دنبوغ او عبقریت آوازه رسیدلی ده په دی ټولو ځایو كي ډیرو علماء، فضلاؤ، ادباؤ، حكماؤ او مصلحینو دده په حقله لیکلی دی چي دی فیلسوف، حكیم او په شرق كي لوی مجاهد و خو څنگه چي ددی ټولو لیکنو او تبصرو راتولول طوالت پیدا کوی نو له همدی وجهی له دی جملی څخه مهم شيان اختصار راتولولم او په لاندی ډول يی وړاندی کوم:

۱ — دسيد جمال الدين افغانی په حقله داستاذ محمد عبده څخه په

لاندی مطلب روایت شوی دی:

زه دده د شاگردانو څخه یو تن یم (یعنی ده ډیر زما په شانی خلک روزلی دی) که زه ووایم چی ده ته په خپل وخت کی الله پاک دذهن قوت، د عقل وسعت او د فکر تیزی وروسته دانبیاؤ څخه په آخری اندازی ورکړی وه ده به زما څخه مبالغه نه وی.

همدا شانی استاذ محمد عبده دا هم وایی:

سید جمال الدین افغانی سره ددی چی فلسفی حرکت یی درلوده او د تصوف په خوایی لږ تمایل هم و بیا هم دی په حنفی مذهب باندی کلک ولاړو او د مذهب د فرائضو ادواته یی سخت اهتمام درلوده.

بیا وایی: دی د مذهب د اصولو او فروعو په ساتنه کی ماته د هر چا څخه

محکم ښکارید.¹

داهم شیخ محمد عبده د سید جمال الدین افغانی په حقله ویلی دی:

دی په مصر کی د وطنی نهضت او پرمختگ محرک او منشا دی او په کال ۱۸۷۱ میلاد یکی مصر ته دده هجرت او په مصر کی دده اوسیدنه دمصر دملی سیاسی پاریدنی مبدعؤ اودتیر تاریک عصر او د موجوده روښانه دوری په منځ کی داسی فاصل حد دی چی دراتلونکی عصر او زمانی دپاره دحریت، آزادی او کرامت زیری ورکوی. (د «مذکرات الامام محمد عبده» له کتاب (۱۰) صفحی څخه دا کتاب په دارالهلل کی طبع شوی دی.) امام محمد عبده د «سید جمال الدین سره ملاقات» تر عنوان لاندی داسی لیکلی:

1. د استاد «صادق نشات» او «عبدالنعیم حسنین» د کتاب «جمال الدین» د (۱۳۰)

صفحی څخه اخیستل شوی دی. دا کتاب د فارسی څخه په عربی ترجمه شوی دی.

په کال ۱۲۸۷ هجری قمری کی دمحرم دمیاشتی اول و چی دده سره ملگری شوم او دده خخه می په ریاضی، حکمت، فلسفی او کلام کی خه علوم یادول اوهمدانشانی می نورو خلکو ته بلنه ورکوله چی له ده خخه خه زده کړی. دازهر شیخانو اودا زهر عامو شاگردانو دده اوزما پسی پروپاگندی کولی، ویلی به ئی ددی علومو یادول کله صحیح عقیده ورائوی او فکر په داسی گمراهیو سرکوی چی ددنیا او اخرت دخیر او نییگنی خخه محروم شی نوزه به چی کله خپل کلی ته لاړم هلته به می شیخ «درویش» ته دا خبری وکړی هغه به راته داسی ویلی: الله پاک علیم او حکیم ذات دی، دده دعلم او حکمت خخه پورته علم نشته دی، ډیر سخت دبنمن دعلیم ذات جاهل دی، ډیر زیات دبنمن دحکیم ذات بی عقله دی او الله پاک ته بی دعلم او حکمت خخه په بلی لیاری څوک بڼه نشی نزدی کیدلی نو الله پاک هیخ علم بدنه گڼی او هیخ جهل دده خوبښ نه دی مگر هغه چی ځینی خلک ورته علم وائی او هغه په حقیقت کی علم نه وی لکه سحر او جادواو داسی نوری بدی یادونی چی دخلکو دزحمت او تکلیف موجب گرځی.^۱

محمد عبده دسید جمال الدین افغانی په حقله داهم لیکي:

په کال ۱۲۸۸ هجری قمری^۲ کی دی وطن ته یو داسی سپری راغی چی په دین کی پوره پوه، دملتونو په حال او احوال خبر، دپراخه معلوماتو خاوند، دپوهنی مجموعه او په زړه اوژی دواړو کی ئی جرات درلوده دا هغه څوک و چی په سید جمال الدین افغانی باندی شهرت لری.

۱. د ((مذکرات الامام محمد عبده)) له کتاب (۳۴) صفحی خخه.

۲. دا هغه تاریخ دی چی سید جمال الدین افغانی ددوم ځل دپاره مصر ته لاړه.

۲- استاد محمد رشید رضا په خپل کتاب «تاریخ الشیخ محمد عبده» کې دسید جمال الدین افغانی په حقله د «شرق او اسلام حکیم» تر عنوان لاندې داسې لیکي:

دا هغه نبوی علوی (سیادت) روح و چې دافغان په رنگ په انساني کالپوت کې ښکاره شو، ده د علومو د زده کړې دپاره تصمیم ونيوه او د لسو کلو څخه په لږه موده کې ئې پخوانی نقلی او عقلی علوم او فنون ښه یاد کړل او بیایې په هند کېنې تقریباً دوه کاله داروپائی علومو مبادی ښه دخپلې فکری ادارې لاندې راوستل.¹

استاد محمد رشید رضا دسید جمال الدین افغانی داحوال په حقله داهم زیاتوی چې دی په کال ۱۲۷۳ هجری قمری کې حج ته لاړه او داسلامی مناطقو کتنه ئې وکړه او بیابیر ته افغانستان ته وگرځیده. استاد رشید رضا دده هغه حوادث یاد کړې دی چې په افغانستان کېنې ورته پېښ شول او بیا هند ته لاړه او هلته ئې دهند په ولس کې داستقلال روح پوکړه.

دا استاد دسید جمال الدین افغانی په حقله لیکي:²

دی روح یعنی دسید جمال الدین افغانی روح په هغو لیکنو، دافکارو په تلقین او په جرائدو کې دمقالو په خپرونه غذا او خوند اخسته کوم چې په مصر، اروپا او نورو مناطقو کې ئې خلکو ته وړاندې کړل مونږ دامقالی د «المنار» په جریده کې خپری کړې او د«العروة الوثقی» دهغې جریدې په کتنه درته سپارښت کوم کومه چې نږدی وه په دی ممالکو کې دانقلاب اوربل کړی.

1. داستاد رشید رضا دکتاب «تاریخ الشیخ محمد عبده» د (۶) صفحې څخه.

2. داستاد رشید رضا دکتاب ((تاریخ الشیخ محمد عبده)) (۷) صفحې څخه.

سید جمال الدین افغانی باوردرلوده چی دوطنونه به دده دمړینی څخه وروسته آزاده شی حتی چی ده شیخ «عبدالرشید» تتاری ته وویل: ای بچیه څغړه دی چی ته به دروسی په قیصر باندی دجنازی لمونځ وکړی او په هند کی به دانگلیسانو دامپراطوری دجنازی په مراسمو کی دگډون دپاره حاضر شی.

څنگه چی استاد رشید رضا دهند دآزادی څخه مخکی خپل کتاب لیکلی دی نودی په خپل کتاب کی لیکلی چی تتاری ته دسید جمال الدین افغانی اول بشارت اوزیری ترسره اوتمام شو او ددوم زیری دپاره په دی کلو کی اثره نښی اونښانی لیدلی کیږی.¹

استاد محمد رشید رضا لیکي:²

مصر هیڅ کله ددوه مثبت تحول راوستونکو حکیمانو او مصلحو امامانو خاطرات نشی هیرولی چی یوئی سید جمال الدین افغانی او بل ئی شیخ محمد عبده مصری دی همدواوجه ده چی دینی، مدنی او سیاسی اصلاحاتو غوښتونکی کسان همیش دمنبر په سر او دجرائدو او مجلو په صفحو کی په شد او مدد دی دواړو نومونه یادوی اوتل دوی دا دواړه په خپلو بحثونو او خبرو کی ضرب المثل گرځوی. ددوی دخیر ویناوی اولوی کارونه یادوی بلکه ددی دواړو نیک نوم په ټوله ختیزه کی مشهور دی او دغرب په نړی کی نا آشنانه ښکارېږی ترداسی

1. کله چی هند آزاد شونو هغه وخت دسید جمال الدین افغانی زیری پوره تحقق پیدا

کړه.

2. د «تاریخ الشیخ محمد عبده» کتاب له اولی صفحی څخه.

اندازی چې د «شرق حکیم» او د «الاستاذ الامام» لقبونه د دواړو په نومو پوری کلک نښتی دی او کومی نوی یادونی ته ضرورت نه لری.

دنوی تاریخ ټول پوهان اولیکونکی په دی متفق دی چې دی دواړو په مصر، افغانستان، ایران او هند کی موجوده نهضت او پرمختگ راوسته. استاد محمد رشید رضا داهم لیکي:

په مصر کی د «مصر» او «التجارة» اخبارونو د سید افغانی اوصاف اوستاینه په داسی ډول لیکلی ده: دی د حکمت داسرارو مرکز، دستورو دفلکی علومو دپاره اسطربلاب (دکشف آله) او د فلسفی دخاکی اصل ؤ. دسید جمال الدین افغانی دوه مقالی د (مصر) په اخبار کی خپری شوی دی.

یوه مقاله ئی دشرقی حکومتونو او ضاعو او اقسامو په حقله ده او دومه مقاله ئی په (البیان فی الانجلیز والافغان) نامه یاده شوی ده، دی دواړو مقالو دعلماء او پوهانو په زړونو او فکرونو سخت تاثیر واچوه اوله ډیره تعجب ورته دمقتدر سیاست پوهانو توجه واوښته حتی چې په انگلیستان کی ددیمرکرات د حزب مشر «گلاستون» په یوه اخبار کی دسید جمال الدین افغانی دستاینی په حقله داسی لیکلی دی: «دی دشرقی ستر پوهانداو دعلماء مشردی او دا په داسی حال کی چی انگلیسان دده سخت دښمنان ؤ.»¹

استاد رشید رضا په خپل کتاب کی د «فلسفة السید جمال الدین» ترعنوان لاندی داسی لیکي د عجمو په مناطقو او وطنونو کښی لیا دیونان او عربو په خوانی فلسفی او د حکمت نظریات لوستل کیدل خو په عربی ملکو لکه

1. د «تاریخ الشیخ محمد عبده» له کتاب (۴۵) صفحی څخه.

مصر او شام کی ډیرو لږو کسانو لوستلی، سید جمال الدین افغانی عربی او یونانی په خوانی فلسفه او حکمت په خپل وطن کی لوستی اوزده کړی وه اوبیائی په هند کبسی اروپائی فلسفه او ریاضی علوم په نوی سبک یاده کړی وه، ده په تصوب کی هم علما او عملا کار کړی و نو دده فلسفه په واقع کی د تصوف او پخوانی او نوی فلسفی سره خلته وه په دی ډول چی دده سره په عقلی علومو، علم نفس، اخلاق، دوجود او تکوین په علومو کی څه خاص نظریات اوارا پیدا شوی و چی په هغو به ده قوی استدلال کولو او دمخالفینو نظریات به ئی ورباندی باطلول نو په دی حساب فیلسوف بی له دی کار څخه کوم بل فعالیت نه لری.¹

استاد رشید رضا داستاد او امام محمد عبده څخه روایت کوی چی هغه ویلی سید جمال الدین افغانی یوه ورځ د «ابن سینا» په کتاب «اشارات» کی درس ور کولو اوداسی تحلیل ئی وړاندی کړه:

انسان دځمکی دحیواناتو څخه یوه نوع دی او ده دآمدعی په دلائلو ثابتو او روښانه کړه چی انسان دځمکی څخه دی او داسی نه لکه چی دچینایانو او دفارسیانو په خوانی ئی توهم کوی اووایی چی انسان دآسمان د اولادی څخه دی.

له دی څخه وروسته شیخ محمد عبده په دی حقله پوره تفصیل ورکړه، دآمدعی ئی ښه ثابته کړه او په لاندی ډول تحلیل ئی وړاندی کړه که مونږ دسید جمال الدین افغانی داوینا دده دهغه ردهره چی په «داروین» او په مادیونو باندی ئی کړی مقارنه او مقابله کړو څرگندیږی چی دده مذهب چی وائی

¹ د «تاریخ الشیخ محمد عبده» له کتاب (۷۹) صفحی څخه.

انسان له یوی خوا مترقی حیوان دی اوله بلی خوا دځمکی ملک دی یعنی ددواړو جنسونو خواص لری یوداسی مذهب دی چی په دی حقله دمذاهبو ترمنځه متوسطه مرتبه لری یعنی نه داسی چی انسان ملک شی اونه دمادیونو دنظر په شانی دی چی دانسان او دنورو حیواناتو ترمنځه فرق نه وی.¹

استاد رشید رضا په خپل کتاب کی² دهغه لیک متن کوم چی سید جمال الدین افغانی ته ئی هغه وخت چی دی د ترکیبی په مرکز استانه (استامبول) کی اوسیده استوکی دی ثبتوی او وروسته دده داوصافو او فیوضاتو دیا دونی څخه داسی لیکي: زه تر اوسه پوری دخپل مولاد اخلاقو سره پوره اشنانه یم یوازی همدومره چی «سلیم افندی العنحوری» په خپل کتاب کی په دی حقله څه لیکلی دی او په هغی کی ئی خطا او صواب خلط کړی دهمداشانی می د«ادیب بک اسحق» منتخبات او هغه چی فاضل استاد شیخ محمد عبده زما دمولا او محترم په هغی رسالی لیکلی دی کومه چی دابادی په منظور دکفر او دین په نسبت او مقارنه کی ده لوستی دی استاد رشید رضا په خپل لیک کی داهم زیاته کړی ده وائی: زه دده دنفسی تمایلاتو څخه یوازی همدا برخه لرم چی دده په حقله می یاده شوی رساله، دافغان تاریخ او دالعروة الوثقی اتلس گنی کتلی دی او داټول هغه څه دی چی زه ئی دخپل مولا څخه روایت کوم او یا دوم یی، داکه څه هم دیوجل وهلی هغه چی په لرو اوبواکتفانه کوی دتندی دमतولو دپاره ئی لږ دی خو په دی حیث چی په کی ډیره زیاته فائده او گټه شته ده لږ

1. دمحمد رشید رضا کتاب د (۸۰-۸۱) صفحو څخه.

2. دده دکتاب (۸۱-۸۷) صفحو څخه.

ورته ویلی نشی هو: په دی کی دومره څه شته دی چی دسلهاؤ او زرهاؤ علماؤ جلسی او په فنونو کی دمتقد مینو او متاخرینو دکتابو مطالعه دی اندازی ته نه شی رسیدلی نو دالله پاک په خاطر وایم چی ته دپاک نفس او قدسی روح دځاوندانو څخه ئی.

۳- که مونږ د «امیر شکیب ارسلان» ژوند اثار او خدمتونه ولولو او دمطالعی لاندی ونیسو داراته ثابتیری چی ده دسید جمال الدین افغانی دجهادونو، تلقیناتو اودمجلس دانوارو اوفیوضاتو څخه پوره استفاده کړی ده لکه چی دی دده دشاگرد او گران ملگری استاذ محمد عبده دلیار بنونی څخه مستفید شوی ؤ. د دکتور «سامی الدهان» په کتاب «الامیر شکیب ارسلان حیاته و آثاره» کی داسی لیکل شوی دی: دامیر شکیب ارسلان سره داتصمیم پیدا شو چی دسید جمال الدین افغانی دلیدنی او کتنی دپاره سفر وکړی ترڅو دده دعلمی چیننی څخه څه واخلي، ویسکی، تنده ورباندی ماته کړی روجی هڅه ورباندی قراره اود ډیرو هغو سوالونو دپاره ځواب پیدا کړی کوم چی دده په زړه اوفکر کی گړځیدل نو دپاریس په خواروان شو اوله هغه ځایه دترکیی مرکز آستانه (استامبول) ته لاړه او په ۱۸۹۲ میلادی کال کی په داسی حال کی چی دی دوه ویشت کلن ؤ دسید جمال الدین افغانی په ملاقات بریالی شو، ده ورته خپل ټول هغه مشاهدات اومعلومات چی په مصر اوالمغرب کی ئی لاس ته راوړی ؤ او هغه څه چی دشرق اواسلام په حقله دده په زړه کی تیریدل او داستعمار موقف او پروپاگنډی چی دختیزی اواسلام په ضد ئی لری داتول وړاندی کړل. سید جمال الدین افغانی دده پوهی، تحلیل او ذکاوت ته په تعجب کی پاتی شو او ورباندی خوښ شو لکه څنگه چی په خواپه امام محمد عبده

باندی قانع او خوښ شوی ؤ همداوجه وه چی سید جمال الدین افغانی امیر شکیب ارسلان ته داسی وویلی: زه داسلام هغی ؤمکی ته مبارکی وایم کومه چی ته ئی ټوکولی اوروزلی ئی .
استاد امیر شکیب ارسلان وائی .

په ۱۸۹۲ میلادی کال کی کله چی زه داروپا څخه دترکی می مرکز استانه (استامبول) ته ورسیدم همغه ورځ ده ته لارم، ده زما ډیر ښه نیک استقبال وکړه اوڅو مړه موده چی هلته وم ورڅخه نه جدا کیدم ترڅو چی خپل وطن سوریی ته دسفر کولو دپاره مجبوره شوم نو په ډیر تاسف ورڅخه جدا شوم .

امیر شکیب ارسلان په ۱۹۳۳ میلادی کال کی دسید جمال الدین افغانی په حقله د دمشق دثقافت دمجلی په (۳۳۷) صفحه کی مقاله خپره کړه او په دی مقاله کی د ده افکارو او نظریاتو ښوونه او ستاینه شوی ده.^۱

ددکتور (سامی الدهان) په کتاب کی دا امیر شکیب ارسلان هغه قصیده د تبصری او توضیح په ترڅ کښی لیکل شوی ده کومه چی ده د سید جمال الدین افغانی د ستاینی په حلقه ویلی ده چی مطلب ئی په لاندی ډول دی:^۲
دا دستاینی او حیرانتیا قصیده ده، دا دیو اعلی هغه صورت تمثیل او ترسیم دی کوم چی شکیب ورسره مینه او علاقه لری، د دی تصویر اصل ده ته داسی ښکاره شوی دی چی په هغه کی پوره همت او جرئت شته دی، هغه د خپل عصر په خلکو کی کامل فرد، دستورو د افلاکوعزت او درحمت باران دی،

^۱ د (الامیر شکیب ارسلان) په نامه کتاب د (۷۰) صفحی څخه .

^۲ د (امیر شکیب ارسلان) په نامه کتاب د (۱۱۸) صفحی څخه په (دارالمعارف)

مطبعه کی چاپ شوی دی .

د لوی طبیعت خاوند او بنایسته مخ او قواره لری، لکه باران په خپلو اورولو خړبو بول کوی، لکه داور په شانی ذکاوت ئی لمبه لری او دی داسی مطالب ۱ داء کوی چی که جماداتو ته وویل شی له ډیره شوقه او عشقه به ولړزېږی نو دی مسلمانانو ته د دوی په دین کی حجت او دلیل دی او د شرق او غرب د پاره د خوار لسمی شیپي د پوره سپور می مثال دی.

۴- د دکتور (علی الحدیدی) په کتاب (عبدالله الندیم خطیب الوطنیه) که د (علی الطریق مع الاحرار) تر عنوان لاندی داسی لیکل شوی دی: سید جمال الدین افغانی مصر ته په داسی وخت کی راغی چی مصر د اسماعیل د استبدادی حکم په خنخیر کی بندؤ او دبحر په تاریکو چپو کی ئی غو ټی و هلی.....سیاسی تاریکی، اجتماعی تاریکی، دینی تاریکی، او اخلاقی تاریکی خود دی ټولو څخه سخته غلطیظه تاریکی د حکامو استبداد او خپل سری وه. افغانی مفکر ۱۸۷۱ میلادی کال وچی مصر ته راغی هغه وخت په مصر کی د عقل او بصیرت خاوندانو د ډیری حیرانتیا ژوند در لوده او د رڼا او لیارنبود انتظار او هڅه ئی لرله نو د ده اراؤ او نظریاتو جذب کړل، عبدالله، ندیم دده په ژورو افکار و مین شو او په همدی شان نور هغه متقفین او پوهان چی د حقیقت د پیژندنی هیله ئی در لودله د دی په خوا مائل شول او ددی ټولو زړونو کی ئی د حیرانتیا تاثیر و اچوه همدا وجه وه چی عبدالله ندیم او نور مخلص ملگری ئی د خپل استاذ څخه چارپیر شول او دی استاذ خپلو شاگردانو ته هغه څه ویلی چی د دوی عقلمونه او فکرونه ورباندی رو بنانیدل، عقیدی ئی ور باندی پاکیدلی، دوی ئی د لویوا هدفو په خوا متوجه کول او دوی ئی پوره دیته ملتفتول چی د دوی په وطن کی څنگه د غلامی د ذلت او استبدادی حکم دوره

ده سید جمال الدین افغانی په خپلو ټولو څپر نو کی په دقیقو او باریکو معاینو او مطالبو باندی تسلط در لوده تر داسی اندازی چی ده به مطلب په لائق او مناسب ډول داسی څرگندوه لکه چی دا هر لفظ د خپلی معنا د پاره پیدا شوی دی.¹

سید جمال الدین افغانی په خپل هر شاگرد کی دهغه د ذهن، ضمیر او فکر استعدادونه بیدارول او دهغه په دننه طبیعت کی به ئی د توان په آخره اندازه دهغه د غور اجتهاد او همت استعداد د پاره او همداشانی ده په خپل ځان باندی د اعتماد او باور اندازه چی دلویو کارونو د ترسره کولو د پاره مهمه وسیله ده پوره تقویه کولو.

د دی ټولو څخه آخوا کوم هدف چی سید جمال الدین افغانی ورته هڅه در لوده هغه دا ؤ چی اسلامی نړی د غربی لویو دولتو په مقابل او ددی مسلط و پاچایانو او دبنمنانو په ضد د نهضت او پرمختگ سره مخامخ شی او دا پرمختگ د دی وطن دهغوبی همته اولاد و د پاره درس او عبرت شی کوم چی اصلاحات ورته لکه د مریض طفل په شانی چی د دواء څکل بد گنی بڼه نه ښکاریدل او ورڅخه ئی کرکه کوله.

مصر کی ئی د ده د جهاد بیرغ پورنه کوه استاد امام محمد عبده، ابراهیم اللقانی، سعد زغلول، علی مظهر، حفنی ناصف، عبدالسلام المویلحی، د ده ورور ابراهیم، سلیم نقاش، ادیب اسحق، محمود سامی عبدالکریم سلمانی، عبدالله الندیم، احمد عرابی او نور هغه کسان ؤ چی مصر ته ئی نوی نهضت، پرمختگ او مثبت تحول راوسته.

¹. د (عبدالله الندیم خطیب الوطنیه کتاب (۴۲-۴۳) صفحو څخه.

حقیقتاً چی دوی په مصر بلکه په ټولی اسلامی نړی کی د آزادی، ورور ولی، تساند، مرستی د حقوقو تامین و ثقافتی اصلاح، د ژوند د مستوی او سطحی پور ته کولو او د هغو لویو مبادیو کم چی خلک ورته په خپل ژوند کی در فاهیت او سعادت ژوند کولوله امله ضرورت او احتیاج لری تخمونه و کرل او یو عمومی جهش او تپش ئی راوسته.

۵- کوم هغه څه چی د سید جمال الدین افغانی د فکر په دقت او په ډیرو معلوماتو تجربو دلالت کو دا هم دی چی د سلطان عبدالحمید څخه روایت دی چی ده اراده او تصمیم در لوده چی د ترکیی د مرکز استانه (استامبول) څخه د علماؤ یوهیات د جاپان د امپراطور د غوښتنی په اساس جاپان ته ولیبری تر څو هلته د اسلام دین نشر او خپور کړی نو سلطان عبدالحمید د سید جمال الدین افغانی سره په دغه حقله مشوره او مصلحت وکړه ده دی د دی عزم او تصمیم څخه واړه و او وویلی: د اسلام داموجوده علماؤ مسلمانان د اسلام څخه متنفر کړی دی نو د دی ور ښکاری چی کافران به هم د اسلام څخه متنفر کړی.

سید جمال الدین افغانی وویلی: ز ما نظریه دا ده چی د جاپان امپراطوری ته څه هدئی سره د یو لیک واستول شی او له دی څخه وروسته کوښښ و شی چی د علماؤ یو داسی هیات تربیه او برابر شی کوم چی د اسلام د بلنی د پاره لیاقت او کفایت ولری تر څو د معقولی لیاری څخه داخل او خپله وظیفه ښه اداء کړی.^۱

د سید جمال الدین افغانی په ذکاوت او دقت باندی دا هم دلالت کوی

چی وائی:

۱. د (خاطرات جمال الدین) کتاب (۶۷) صفحی څخه

کله چی مهدی په (گور دون) باندی په او له مرحله کی کامیابه شو د هند د مسلمانانو په زړونو کی د اسلامی عزت او عاطفی له امله خوښی پیدا شوه نو انگلیسانو دا وخت خپلو ځینو موظفو مسیحانو ته وویلی چی د اسلام په دین کی داخل شی ترڅو په هند کی مسلمانانو ته دا ښکاره کړی چی دوی متعصب نه دی بلکه دوی اسلام خوښ گڼی او دا ددی د پاره چی تر څو په دی وسیلی په هغه وخت کی هند ته د اسلامی انقلاب لمن خپره نشی نو په دی سبب سید جمال الدین افغانی انگلیسان په لاندی ډول وستایل: د دوی په هر مصلحت (یعنی ظاهری ښو کارونو) کی فساد مضمردی او په هره نیکی کی ئی بدی پتی دی، د دوی په هرا خلاص کی چل شته دی او په هره پاکی کی ئی د ننه څه شته دی نو دوی په واقع کی چل کوونکی ځانان دن بلکه دوی درو غجن منافقان دی. د انگلیسانو په دی صفاتو کی مسلمانان هیڅ کوم شک او تر د دنه لری.... او مونږ دیته ضرورت نه لرو چی مسلمانان له دوی څخه و ډارو و او منع ئی کړو!

۶- حقیقت دا دی چی شرقی ملتونه، قامونه او ولسونه په خپل سیاسی او فکری نهضت او پرمختگ کی د هغه جهاد او د احسان مرهون او گرو دوی کوم چی لوی رهبر او نابغه فیلسوف سید جمال الدین افغانی تر سره او اداء کړه. لوی استاد مرحوم (عبدالرحمن رافعی) د سید جمال الدین افغانی د فضیلت او د رسالت د اداء کولو د اندازی په حقله داسی وائی:

1. د محمود قاسم له کتاب (جمال الدین) د (۹۶) صفحی څخه.

شرقی ټول ملتونه په خپل سیاسي او فکري پر مختگ او نهضت کی د لوی رهبر او مشهور فیلسوف جمال الدین افغانی د احسان مرهون دی او دا ځکه چی ډیری پیری د شرق او ختیزی خلک په فکري جمود، علمی بیرته والی اوسیاسی غلامی ځولنو کی گیر پاتی ؤ او په لویه کنده کی پراته ؤ ترڅوچی الله پاک ورباندی ورحیم ده او سید جمال الدین افغانی حکیم بی ورته بیداره کړه نو ده په کی د ژوند او بیداری روح پوه کړه چیغه بی کړه چی پورته شی او حرکت وکړی، په عقلونو بی آواز وکړه چی بیداره شی او ستلونواو ټولنوته بی غږ وکړه چی د آزادی او حریت پخوا او گوری نوختیځی اوشرق ته دده رسالت د نوی نهضت او پرمختگ محرک شو او که وغواړی چی په یوه جامعه وینا کی دسید جمال الدین افغانی دژوند د رسالت داندازی داداء کولو څخه تغیر وکړونو وایو چی دی په خپل ژوندکی دینی مصلح فیلسوف حکیم رهبر او سیاسی انسان اوشخصیت ؤ چی ده ټولی روحی، فکری او سیاسی رهبری راغوندی کړی وی او ورباندی بی تکیه کړی وه نو ددینی ناحیی او اړخ له خوایی دنوی تحول او اصلاح وظیفه اداء کړی اوترسره کړی وه لکه چی مسیحی عالم «مارتین لوتر»¹ د مسیحیانو دپاره خدمت کړی دی.

سید جمال الدین افغانی اسلامی متلونه دیته برابر کړل چی داسلام په حقیقت اواصلی ماهیت بی پوه کړی، دوی داسلام دصحیحو مبادیو او په اصلی اول فطرت خلقت پخوا متوجه کړی، دخلکو افکار دهغو او هومو او خرافاتو څخه پاک کړی کوم چی دمسلمانانو دتاخرا و بیره پاتی کیدو موجب گرځیدلی دی.

¹. مارتین لوتر، دی په دین کی دتحول راوستولوی مصلح اورهبر ؤ، دی ددین په نامه

دروحانیونو د ناروا استفادو مخالف ؤ،

سیدجمال الدین افغانی د فکری ناحیې او اړخ له خوا خپله وظیفه داسې اداء او ترسره کړه لکه چې په اروپا کې فکری او نظری فلاسفهده «تورات» په ډیره بڼه خوږه آلمانی ژبې واړه و دی په اصل کې المانی دی او په ۱۴۸۳ میلادی کال کې پیدا او په ۱۵۴۶ میلادی کې مړ شوی دی.

او «ژان ژاک روسو»^۱ او «مونټسکیو»^۲ اوداسې نورو خپله وظیفه اداء او ترسره کړې وه نو په دې اساس ده ددقت او بصیرت د پارونې کار وکړه او فکر او ذهنیتونه یې د حقایقو د پلټنې او د تقلید کرختیا د بندیز څخه د آزادې پخوا متوجه او رهبري کړل.

سیدجمال الدین افغانی د سیاست له نقطې نظره هم تونه پورته او ارواحو او نفسونو کې یې د عزت کرامت، او د آزادۍ او حریت په خوا پارونه پیدا کړه حتی په ټولو شرقیو مناطقو کې یې د وطنی او ملی حرکتونو تخمونه وکړل اوداسې فعالیت یې وکړه لکه چې په غرب کې د سیاسي پرمختگونو رهبران «جورج واشنگتن»^۳ «جاریلیدی» «مازینو» (کوشت) اوداسې نورو کړي و.

^۱. جان جاک روسو په ۱۷۱۲ میلادی کال کې په جنیوا کې پیدا شوی دی او په ۱۷۷۸ میلادی کال مړ شوی دی. دې فرانسوي مشهور عالم او داجتماعي انقلاب محرک و، دې بڼه لیکوال و او ورڅخه ډیر تالیفات پاتې شوي دي چې دده تالیفاتو په فرانسه کې انقلاب راوسته

^۲. مونټسکیو فرانسوي مؤلف دی چې په ۱۶۸۹ میلادی کال کې پیدا او ۱۷۵۵ میلادی کې مړ شوی، ده په قوانینو کې یو مشهور او مهم تالیف کړی دی.

^۳. جورج واشنگتن «د امریکا یو سیاسي رهبر و چې د متحده ایالاتو امریکا آزادي یې په لاس راوسته وایي دې ډیر بڼه نیک انسان و دی په ۱۷۳۲ میلادی کال کې پیدا او په ۱۷۹۹ میلادی کال کې مړ شوی دی.

په دی اساس هغه څوک چی دا ټولی مهمی او لویی وظیفی یی په غاړه
 اخستی وی او په ټول طاقت یی په داسی کی ترسره کړی وی چی دنابوهی او
 استبداد تاریکی څخه خپره وه، داتفاق او اتحاد وجود متلاشا او جدانشوی وی او
 دهوالو هوس مختلف رنگونه یی نیولی وی پوره دقدور دی او باید دداسی
 شخصیت دعبقریت داحترام او مقام او منزلت دمراتبو دمعلومولو او ټاکلو دپاره
 دنفس او وجدان په قوت او طاقت اقدام وشی. زمونږ باور دی چی شرقی ملتونو
 تراوسه د خپل شرقی حکیم پوره قدر نه دی کړی او نه یی دده حق دوفای او
 تکریم په اساس ادار کړی دی خو دده فضل او قدر به دکلونو په تیریدو کی ښه
 ښکاره او څرگنده شی.¹

۷— «گلدیزهر» وایی جمال الدین لکه چی براون وایی دی فیلسوف
 لیکوال، خطیب او اخبارلیکونکی ؤ او په دی زیاتو وروستیو کلو کی چی په
 اسلامی حکومتونو کی کوم انقلابونه راغلل په هغو کی دده تاثیر پوره ښکاره
 لیدل کیده ده غوښته چی اسلامی ممالک داروپایی تسلط څخه آزاد، داجنبی
 استقلال څخه یی خلاص کړی او داخلی کارونه یی د آزادی اداری او تنظیم پ
 وسیلی جگی مستوی ته ورسوی همدا شانی ده غوښتل چی داسلامی
 حکومتونو ترمنځه کله تنظیم برابر کړی ترڅو ددوی داتحاد او اتفاق په اثر
 ددوی په کارونو کی اروپایی مداخلی بندی شی.²

¹. د عبدالرحمان رافعی له کتاب «عصر اسماعیل» (۱۴۹—۱۴۸) (ج ۲) صفحو او
 جلد څخه.

². د استاد احمد امین کتاب «زعماء الاصلاح فی العصر الحدیث» (۱۰۶—۱۰۵)
 صفحو څخه.

فاضل مرحوم استاد شیخ مصطفی عبدالرزاق پاشا وایې د تیری بیری په وروستیو برخو کی کله چی سید جمال الدین افغانی مصر ته راغی هغه وخت دده د فکر په مستوی او د اصلاح غوښتلو په په اندازی بلکه په ژوند کی دده په انډول په ازهر کی داسی شوک نه ؤ او نه ددی وړو چی دده سره یوځای شوی وی. (یعنی دده او هغوی استعدادونو او اهدافو ترمنځه زیاته فاصله لیدل کیدله) سید جمال الدین فیلسوف ؤ ده په دین او نورو مسایلو کی فلسفی کتنه کوله، د ژوند په مسایلو کی دده رویه د حکماؤ رویه وه نو دا طبیعی وه چی د دین سطحی خلکو دا بده گلنه چی شوک دی فلسفی ژوندی هغه علمی بحثونه د بندڅخه خلاص کړی کوم چی د ډیری زمانی راهیسی فکری جمود او کرنبتیا کرځنکړی ؤ.

ازهریانو سید جمال الدین افغانی بد گنه او دده په مقابل کی یی لکه د قدرت او سیاست دکسانو په شانی مجادله وکړه خو دکمال خاوندانو پرواکوله او له یی په ازهریانو جورت خرابوی.

خو سره ددی هم ازهر په هغه تاریکه دوره کی د قوی عناصرو او پیاوړو ځوانانو څخه بی برخی نه ؤ داسی شخصیتونه په کی پیدا کیدل چی هغوی د پرمخ دپاره هڅه درلودله او غوښتل یی چی د تیرو تجربو او موجوده ضرورتونو څخه د ژوند د جوړولو دپاره استفاده وشی نو سید جمال الدین افغانی څنگه چی ذکی او دقیق انسان ؤ په ازهر کی یی څه دغه شانی قوی عناصرو او پیوړی ځوانان وپیژندل او هغوی د بصیرت په نور دده په خوا متوجه شول، سید جمال الدین افغانی په ځوانان خوښ گنل او په احساساتو به یی

راوستل او ځوانانو هم دسیدجمال الدین سره زیاته مینه درلودله او ددوی دتاثیر لاندی رتلل.

۹— دسیدجمال الدین افغانی په حقله په لاندی ډول لیکل شوی دی دی لیکوال، خطیب، دینی او اجتماعی مصلح او سیاسی انسان ؤ، دی فلسفی مهم تحلیلالات لری ده اسلامی ملتونه داستعمار او اجنبی او پردی مداخلو څخه نجات په خاطر دآزادی او استقلال د لاس ته روړو دپاره بللی دی چی په خپل اتحاد او اتفاق سره خپل سیاسی او اجتماعی ژوند په قانونی او دستوری نظم برابر کړی.

سیدجمال الدین ددی فکر او هدف په اساس چی د ټولو مسلمانانو دپاره مرکزیت پیدا شی په ټولو اسلامی مناطقو او دولتو کی بلنه او تبلیغ کولو او ددی مطلب ضرورت یی په غربی دولتو کی او غربی ملتو ته هم څرگند وه، ده په قاهره کی خپل کور د خپلو شاگردانو او مخلصانو دملاقات او یو تربله دکتنی او مفاهمی مرکز گرځولی ؤ او ده په دین، فلسفه، اخلاقو اجتماعیاتو او سیاست کی د خپلو مقالو دلیاری چی په اخبارونو او مجلو کی خپریدلی او ددرس او تلقین په وسیلی وکړی شول چی وطنی اوملی احساس وپاروی او دمسلمانانو په زړو کی دینی شعور او مینه ژوندی کړی.

دسیدجمال الدین دلیکل شوو آثارو څخه

1— د «الرعد علی الدهرین» رساله ده چی په دی کی دمادیونو په فلسفی

باندی رد دی.

- ۲— د العروة الوثقی جریدی دی چی دخپل گران ملگری امام محمد عبده په مرسته یی خپرولی.
- 3— د «ضیاء الخاقین» مجله کومه چی په انگلیسی او عربی ژبو خپریدلی او په لیکلو کی یی ده اشتراک او گډون درلوده چی په هغه دده خپری شوی مقالی دی.
- 4— «تتمة البیان» کتاب چی دافغانستان دتاریخ مختصر دی. (د الموسوعة العربية المسیره) کتاب خخه داکتاب دارالقلم او دنشرواطباعت دپاره د«فرانکلین» موسسی خپور کړی دی.)
- 10— «اج. براون» په خپل کتاب دسیدجمال الدین افغانی په حقله داسی لیکي: د دقوی اخلاقو خاوند، لوی عالم او په خپل کار کی یی پوره نشاط، شوق او ذوق درلوده تر داسی اندازی دستوماننیا احساس په کی نشو کیدلی، ډیر زړور ؤ او دخیر په کار کی یی دهر چا خخه وړاندی اقدام کولو، دده فصاحت ته هیخ خطیب او لیکوال نشو رسیدلی او دده صورت او قواری دخلکو په زړونو کی د عظمت او لویی هیبت او ویره واچوله. (د براون) کتاب له کتاب «الثورة الفارسیه» د(۲) صفحی خخه.)
- سیدجمال الدین افغانی فیلسوف لیکوال، خطیب او اخبار لیکونکی ؤ خو ددی ټولو خخه پورته سیاسی انسان ؤ.
- 11— «علی الهامی» دالجزایر پیاوړی عالم دسیدجمال الدین افغانی په حقله داسی وایی: په اسلامی ټولو مناطقو او دولتونو کی په دده نوم او یادونه باقی او دایمه پاتی شی لکه چی په پخوانی او قدیم یونان کی چی «هومیرویس تیرشوی دی اود هغه نوم او یادونه دایمی پاتی شوه.

ددی ټولو یادولو او لیکنو څخه دا ثابتیږی چی سیدجمال الدین افغانی فیلسوف، دشرق نابغه او عبقری فکر خاوندو، ده په خپل ژوند کی لوی او عظیم جهادو کړه ددی ټولوویناؤ او لیکنو څخه دا هم څرکندیږی چی هغه څوک له دی څخه انکار کوی چی دی فیلسوف نه ؤ او یاوایی چی دی په خپلو کارونو کبسی مخلص نه ؤ ضرور هغه دده داحوالو، افکارو او جهاد په متعلق مطالعه او معلومات نه لری، یا به متعصب وی او یا به دسیدجمال الدین د مرگ څخه وروسته به هم داستعمار نوکر او خادم وی تر څو په دی وسیلی ساده خلک داستعمار او استقلال په گټه او لمخون ددی لوی رهبر اومجاهد سید جمال الدین افغانی په نسبت په شک او تردد کی واچوی. (یعنی دمرگ څخه وروسته هغه نقشی او پلانونه وران کړی کوم چی سیدجمال الدین داستعمار په ضد جوړی کړی دی، ده دهغو دپاره په ټولو مشرق کی عناصر روزلی دی او دتحریک داسی مبادی اودتحریک داسی مبادی اواساسات یی ایښی دی چی دژوندیو او آزادو حرکتونو دپاره همیش ورڅخه ښه په زړه پوری استفاده کیدی شی).

سیدجمال الدین افغانی په خپل ژوند کی مهم هدف او اراده څه درلودله؟

ددی سوال ځواب دهغه چا دپاره آسانه دی کوم چی دسیدجمال الدین دژوند دمسیلو څخه معلومات لری او دده په افکارو اونظریاتو کی یی پوره غور او دقت کړی وی په دغه سلسله کی کله چی ما دسیدجمال الدین په متعلق

علاوه د «العروة الوثقی» د جریدو څخه څه باندې پنځوسو کتابونو لوستنه او مطالعه وکړه او په مطالبو کې یې څیر شوم نو دا راته ثابته او څرکنده شوه چې سید جمال الدین افغانی په حقیقت کې د ټولو خلکو د خیر او سعادت عاشق ؤ او د دوی آزادی، صلاح او فلاح یې غوښتله، دی هر چیر ته چې ؤ او هر چیر ته چې تلی دی دخلکو احوال یې د دقیقې مطالعې لاندې نیولی دی او داجتماعي ژوند د مفسدو امراضو او عللو په خوارزیاات متوجه شوی دی، ده په دغه څپر نه کې د علاج په خواتوجه اړولی ده او په ښه شان یې داجتماعي امراضو د علاج دپاره هاند باستلی دی .

باید ووايو چې سید جمال الدین دهیچا دښیگنومخالف نه ؤ او ده په افغانستان، ایران، ترکیې، هند، عربي ممالکو، یونان، افریقا، آسیا، روسیې، آلمان، شرقی او غربی ممالکو حتی په انگلیستان کې دهیچا د جایزو مصالحو په ضد اقدام نه دی کړی اونه یې دهیچا سره د شخصی اونا جایزو مقاصدو په اساس اختلاف درلوده بلکه ده دهرچا دپاره خیر رسوه او دټولو دپاره یې بنیادی او اساسی خدمت کولو همدا وجه وه چې ده د ولسونو د منفعو د ساتنی دپاره دمستبدو او مرتعو عناصرو په مقابل کې کښی سخته مجادله رونه کړی وه، ده دشرق او ختیځی دولسونو د خیر او حقوقو د تامنیدو مطالبه کوله ځکه چې دده په عصر کې شرق د غربی د قدرت داستعمار ددسیسو هدف ؤ. همدا وجه وه چې ده کونښن وکړه چې دشرق او غرب خلک په دی پوه کړی چې استعمار او دسایس صلح او سلم تهدیدوی، د انسانی کرامت په ضد دی او دخلکو د حقوقو د تامنیدو مخالف دی.

سیدجمال الدین افغانی داسلام دین دخرافاتو څخه پاک تلقینوه ځکه چی دده په دی باورؤ دا مقدس دین دتول بشر دخیر اوسعادت تضمین کوی او که چیری داسلام ددین قوانین او دساتیر ښه عملی شی نو ټول دنیا،ټول دولتونه به کامیاب او موفق شی او بشر به لویو مرتبو او دانسانیت دکمال مدارجو او منازلو ته ورسیری.

په دی اساس دا حقیقت دی چی سیدجمال الدین خپل ټول ژوند داسلام ددین دحقه دلیارښونو دپلوشو او پرنایی لاندی دخلکو د خدمت او ښیگنو دتامینیدو دپاره وقف کړی ؤ او دژوند دعالی هدف یی دا ؤ چی دخیر او حق دپاره خدمت وکړی.(په رښتیا چی سید جمال الدین دهلو او ځلو او مسلسلو مجاهدو او کونښن څخه دا څرگندیږی چی په ژوند کی ده دژوند کولو څخه یوازنی هدف همدا درلوده چی دحق او حقانیت دپاره خدمت وشی او داسلامی اخلاقی،اجتماعی اومدنی لیارښونوپه اتکاء دظلم زور زیاتی او بی عدالتی مخه په ټوله دنیا او پّ خاص ډول ختیځه او اسلامی مناطقو اوممالکو کښی ونیوله شی، دده سره دانسانیت احساس قوی ؤ او د تجاوز په مقابل کی پاریده، دده سره دخلکو تر منځه دوروړولی او برابری ژوندکولو مفکوره، اراده او تصمیم فولادی ؤ اوپه دغه لیاره کی دپیدا شوو خندونو په مقابل کی یی دخلکو دپارونی کارکولو،دده آواز نعری،کریکی او دحرارت څخه ډکی ویناوی او مستدلی خطابی، مقالی او لیکنییبی دبشریت او دانسانیت دمبادیو دتقوی او دتایید په منظوری) په دی اساس دسید جمال الدین شخصیت دتل دپاره احترام او قدرور دی او په هغه ممالکو او ولسونو چه ده ورته خدمت کړی دی اوپه خاص ډول افغانانو او مصریانو باندی لازمه ده او ورباندی حق لری چی دده

دنامه دتکریم او عزت او دافکارو او خدماتو دتقدیر او احترام دپاره په کال کی یوه ورځ احتفال ونیسی. دالله پاک پراخه رحمت دی په ده وی او ترقیامته پوری څوک چی دده په لیرځی کامیاب او موفق دی وی.

دسیدجمال الدین افغانی دژوند مختصره یادونه :

په کال (۱۲۵۴ هجری مساوی د 1838 میلادی) کی د افغانستان دکنیر په منطقه او د «اسعدآباد» په قریه کی پیداشوی دی او په کال ۱۸۹۷ میلادی ۹ دمارچ دمیاشتی د سه شنبه په سبایی مساوی د ۱۳۱۴ هجری قمری د شوال میاشتی کی د ترکیی په مرکز استانه (استانبول) کی فوت شوی دی. نو په دی حساب ده شپيته کاله ژوند کړی دی، مرگ څخه وروسته دده جثه اول د ترکیی په مرکز استانه (استانبول) دمشایخو په مقبره کی خښه شوه او بیا په (۱۹۴۴) میلادی کال کی دده خاوره او تابوت افغانستان ته نقل شو او د افغانستان په مرکز کی دفن او خښ شو.

دسیدجمال الدین افغانی د ژوندمجمل تاریخ په هغو ممالکو کی چی اوسیدلی دی :

- ۱- سیدجمال الدین افغانی دکال (۱۲۴۵ هجری قمری مساوی ۱۸۳۸ میلادی) څخه دځوانی پوری په افغانستان کی دظلم، استبداد او استعمار لاندی مضطرب او پریشانه ژوند تیر کړی دی.
- ۲- سیدجمال الدین د اول ځل دپاره هندوستان ته د تحصیل دتکمیل دپاره لاړه او هلته یوکال اوڅو میاشتی او سیده او بیا بیرته افغانستان ته په (۱۲۷۳ هجری قمری مساوی د ۱۸۵۷ میلادی) کال کی وگرځیده.

4- دی حجاز عربستان ته دحج دفریضی دداء کولو دپاره لاره او په دی سفر کی چی تقریباً یو کال یی دوام وکړه داسلام اوشرق زیات ممالک یی ولیدل او په کال ۱۲۷۴ میلادی کی بیرته کابل ته ستون شو. په ۱۲۸۵ هجری قمری کال کی په دی اثر چی په افغانستان کی داستبداد څه عوامل پیدا شول او امپریالیستی دسیسی دهرسی خوا ده لیدلی او دچاری توان وسره نه ؤ نو مجبوره شو چی ددوم ځل دپاره دهند پخوا روان او هلته دیوی میاشتی څخه زیات پاتی نشو.

5- سید جمال الدین دپته مجبوره شو چی دهند څخه خارج شی نو دهند څخه په یوه بیړی کی د«سویس» د بنار په خوا روان شو او هلته په ۱۲۸۶ هجری قمری کال کی ورسیده اوبیا له سویس څخه داوول ځل دپاره قاهری ته لاره او هلته تقریباً څلوېښت ورځی پاتی شو نو څنگه چی ده پ قاهره کی د ځینی دینی کسانو ددښمنی احساس وکړه نومجبوره شو چی ورته مصری منطقه پریردی.

6- په ۱۲۸۷ هجری قمری کال کی چی مساوی د ۱۸۷۰ میلادی کال ؤ سید جمال الدین دترکیی په خوا متوجه شو او هلته دیو څه مودی د تیریدو څخه وروسته دپته مجبوره شو چی دترکیی څخه لارشی. 7- کله چی دی دترکیی څخه وویستل شو دحجاز او عربستان په خوا متوجه او هلته لاره او دیو څه څهلهری مودی د تیرولو څخه وروسته په کال (۱۸۷۱ میلادی او دمارچ دمیاشتی په ۲۲ د ۱۲۸۸ هجری قمری کال په اوایلو کی ددوم ځل دپاره مصر ته لاره او هلته اته کاله پاتی شو. 8- سید جمال الدین مجبوره شو چی دمصر څخه ؤ او ځینو داگست په ۲۲ کال

۱۸۷۹ میلادی کی «سویس» له بندر خخه دبیره په وسیله هند ته لاړ. ۹- سیدجمال الدین د دریم ځل دپاره په هند کی دری کاله پاتی شواو دانگلیسی قدرت له خوا په هند کی دده اوسیدلو ځای محدود او دمراقبت لاندی و نیول شو.

10- په کال ۱۸۸۲ م کی دسیدجمال الدین دهند څخه روان شو او انگلیستان ته لاړه خو هلته پیره موده پاتی نشو.

11- په همدی ۱۸۸۲ م کال کی دی دلندن څخه پاریس ته لاړه.

12- سید جمال الدین په ۱۳۰۳ هـ. ق کال کی د جمادی الاولی په میاشتی کی داول ځل دپاره «ایران ته لاړه».

13- سیدجمال الدین دایران څخه دولتو دپاره مجبوره شو او په ۱۸۸۲ م کال کی روسی ته لاړه او هلته دڅلورو کلو څخه زیات پاتی شو.

14- سیدجمال الدین دروسی څخه وویستل شو او په ۱۸۸۹ م کال کی د آلمان «مونخ» ښار ته لاړه.

15- سیدجمال الدین په آلمان کی دایران دپاچا «ناصرالدین شاه» سره وکتل ده ورته عذرو کړه او زیات زوری و اچوه چی ورسره بیرته ایران ته لاړشی همغه وچی دهغه عذری ومنه او په ۱۸۸۹ میلادی کال کی ددوم ځل دپاره ایران ته راغی.

16- سیدجمال الدین ددوم ځل دپاره په ایران کی اوسیده خو دیوڅه لږی مودی وروسته اوضاع بدل شول او دی دایران څخه په پیر بد حالت وشړل شو همغه وچی په ۱۸۹۱ م کال کی بصری ته لاړ او هلته یو څه لږه موده اوسیده.

17- دی په ۱۸۹۱ م کال کی له بصری څخه دوم ځل دپاره دلندن په خوا روان شو.

18- په ۱۸۹۲ میلادی کال کی دلندن څخه ددوم ځل دپاره ترکیی ته لاړ او هلته پیره موده پاتی شو ترڅو چی په ۱۳۱۴ هجری قمری کال چی د ۱۸۹۷ میلادی کال سره سمون خوری وفات شو انا الله وانا الیه راجعون.
د سید جمال الدین افغانی علمی مقام او منزلت:

سید جمال الدین افغانی اول عربی علوم لکه نحو، صرف، معانی، بیان او بدیع ولوستل او په تاریخ کی ئی معلومات لاس ته راوړل او بیائی ددین او شریعت علوم تفسیر، حدیث فقه، اصول، کلام او تصوف ولوستل او دخپل عصر عقلی مشهور علوم منطق او نظری او عملی فلسفه زده کړه، وائی ده دریاضیاتو او فلک علوم او څه نظریاب په طب او تشریح کی هم لوستی ؤ او هغه وخت چی په هند کی اوسیده دریاضیاتو علوم ئی دنوی اروپائی پروگرام په اساس یادکړل.

سید جمال الدین افغانی په لاندی ژبو پوهیده

۱- پښتو

۲- دری، او فارسی

۳- عربی

۴- ترکی

۵- اردو

۶- فرانسوی

۷- انگلیسی

۸- روسی.

ویل کیری چی دی په آلمانی ژبه هم پوهیده او دالمانیانو سره به ئی په آلمانی ژبی خبری کولی خوماته په دی حقله کوم باوری سند لاس ته نه دی راغلی.

د سید جمال الدین افغانی تالیفات :

- ۱- د «الرد علی الدهریین» رساله چی دفارسی او دری ژبی خخه استاذ محمد عبده په عربی ژبی د ابوتراب په مرستی واروله.
 - ۲- «العروة الوثقی» اتلس جریدی چی دپاریس خخه خپریدلی.
 - ۳- «تتمة البیان» چی په کی دافغانانو مختصر تاریخ لیکل شوی دی.
 - ۴- په «ضیاء الخافقین» مجلی کی دده خپری شوی مقالی.
 - ۵- د «مصر» او «التجاره» په جریدو کی دده مقالی چی دده په نامه نشریدلی او کله دده په مستعار نوم «مظهر بن وضاح» خپریدلی.
 - ۶- د فرانسوی په مشهوری جریدی «دیبا» کی دده خپره شوی مقاله.
 - ۷- دده مخطوطات کوم چی ملگرو او دوستانو ته ئی دلیک په ډول استولی دی او یا ئی په کتابو او علمی مسائلو باندی دتبصری په قسم لیکلی دی.
- اوس هم خه ددی مخطوطا تو عکس او تصویر پیدا کیری.

د شرق او اسلام بلکه د ټول انسانیت دپاره په اجمالی ډول دده دمهمو خدمتونو یادونه:

۱- په افغانستان کیده ډیرو اجتماعی اصلاحاتو ته اقدام وکړه حتی چی دی په حکومتی اودولتی ماموریتونو کی دامیر «محمد اعظم خان» په عصر کی دصدر اعظمی او مخلص مشاور مرتبی ته ورسیده خو سیاسی شرائط بدل شول او په دی اثر دی دمشکلاتو سره مخامخ شو ترڅو چی دی دیته مجبوره شو چی دافغانستان خخه واوخی او کله چی په ۱۸۶۹ میلادی کال کی دافغانستان خخه وته امیر شیر علی خان ته ئی یو څه اصلاحی پیشنهادونه وړاندی کړل چی دهغو په جمله کی په کابل کی دیوی جریدی خپریدل ؤ همغه ؤ چی امیر داپیشنهادومنه اوداخبار فنی کسانوته ئی امر وکړه چی په کابل کی یوه جریده خپره شی همغه ؤ چی د «شمس النهار» په نامه په اووورځو کی دیو مجلی دخپریدو کار برابر او خپره شوه.¹

2- سید جمال الدین افغانی په افغانستان، هند، مصر او نورو هغو ځایو کی چی دی هلته اوسیدلی او یادسیاحت په ډول ورغلی دی دهغه ځای آزاد منشه ځوانان ئی دیته تحریک کړل چی دظلم استبداد، استعمار او استغلال په مقابل کی قیام او مقاومت وکړی.

3- په حجاز کی سید جمال الدین افغانی دحج دفریضی داداء کولو خخه وروسته داسلامی شخصیتونو سره وکتل او د «ام القری» په نامه ئی یو حزب

¹. د افغانستان د ثقافت دمجلی خخه کومه چی په عربی ژبه په ۱۹۶۵ میلادی کال

کی په قاهره کی خپره شوی ده

جوړ کړه ترڅو په دې وسیلې داسلامی ټولنی دمفکوری دپاره لپاره خلاصه کړی.¹

4- ده په «مصر کی دوه جریدی یوه د «مصر» اوبله د (التجاره) په نامه تاسیس کړی.

5- سید جمال الدین افغانی په مصر کی اته کاله دخپلو تلقیناتو مجلسونو او مؤثرو خطبو او مقالو په وسیلې داجتماعی اصلاحاتو راوستو دپاره خدمت وکړه.

سید جمال الدین افغانی اول د «الماسونیه» حزب سره یو ځای شو اوبیائی ملی او وطنی حزب جوړ کړ او په مصر کی ئی دانقلاب تخمونه وکرل ترڅو خلک دظالمانو څخه خپل انسانی حقوق لاس ته راوړی.

6- ده په هند کی د «الردعلی الدهریین» رساله ولیکله اوهلته ئی داستقلال داخستو دپاره دهندیانو افکار رابیداره کړل، په هند کی که څه هم دده په استوگنی اوفعالیت باندی بندیزونه ایښودل شوی ؤ خوبیا هم ده وکړی شول چی دانگلیسانو زیاتی نقشی شنډی کړی او ددوی په مقابل کی عمومی نفرت راوپاروی.

7- سید جمال الدین افغانی به پاریس کی د «العروة الوثقی» په نامه یو حزب جوړ کړ او داستعمار په ضد ئی په قوی تحریک لاس پوری کړ اوله هغه ځایه ئی ټولواسلامی اوشرقی ممالکو ته دالعروة الوثقی جریده لیږله.

¹. د ((الثائر الاسلامی جمال الدین الافغانی)) درسالی څخه هغه چی دشبان المسلمین دهغی غونډی څخه اخستل شوی ده کومه چی په (۲۷ دربیع الاول ۱۳۷۷ ه ق ۲۱ داکتوبر ۱۹۵۷ - م ددوشنبی په ماښام) کی جوړه شوی وه.

۸- په ایران کی ده دایرانی ولس دښیګنو دتامین دپاره دظلم او استبداد په مقابل کی د مقاومت احساس وپاروه اودخلکو دخیر دپاره ئی په خپل ځان باندی دمشکلاتو او تکلیفونو تحمیلیدل ومنل .

۹- په روسیه کی ده داسلامی کورنیو سره مرسته وکړه ترڅو د روسیې حکومت څخه دمسلمانانو اجتماعی، اقتصادی اودینی حقوق په لاس راوړی لکه چی په دی سلسله کی ده وکړی شول چی هلته قران کریم طبع، مساجد او مجلسونه جوړ کړی .

۱۰- ده کونښن وکړه چی په انگلستان او په غربی نورو ممالکو کی غربی سیاست مداران، علماء او فلاسفه په دی پوه کړی چی دوی باید دصلح اوسلم ژوند او انسانی تعاون اوتساند دپاره خدمت وکړی .

۱۱- سید جمال الدین افغانی په ترکیبی کی کونښن وکړه چی داسلامی دولتو او ولسونو ترمنځ اتحاد او اتفاق پیدا اویو اسلامی مرکز اوتولنه جوړ کړی . ده دخلکو سره خاصی مرکی علمی عمومی مجلوسونه، کتنی او خصوصی صحبتونه درلودل، ده به په مجلسونو او دمنبر دپاسه دحرارت څخه ډکی ویناوی او خطابی ایرادولی او شاگردانو ته به ئی په مختلفو علومو کی درس ورکولو .

دی دپخوانی اونوی فلسفی په مشکلو بحثونو پوهیده او دده علمی څیړنی ترداسی اندازی وده کړی وه چی د فلسفی او کلام په مشکلو مسائلو کښی دی خاصو افکارو او نظریاتو ته رسیدلی ؤ خو سیاسی او اجتماعی نشاط او فعالیت ورباندی زینت زیات تاثیر اچولی ؤ حتی چی دی په دی لپاره کی مړ او شهادت مرتبی ته ورسید .

ددی کتاب په لیکلو کی ددی لاندی مأخذونو څخه

استفاده شوی ده:

شماره - مأخذ مؤلف - او یا دخپریدو ځای

- ۱- «العروة الوثقی» دسید جمال الدین افغانی جریده.
- ۲- «الرد علی الدهریین» سید جمال الدین افغانی ترجمه دمحمد عبده.
- ۳- «صیحة جمال الدین الافغانی» محمود ابوریه.
- ۴- «جمال الدین الافغانی حیاته و فلسفه» دکتور محمود قاسم.
- ۵- «تاریخ الامام محمد عبده» استاذ محمد رشید رضا.
- ۶- «محمد عبده» استاذ عقاد.
- ۷- «الفکر الاسلامی الحدیث وصلته بالاستعمار الغربی» دکتور محمد البهی.
- ۸- «أقلام ثائرة» د المكتبة الثقافية سلسله د استاد حسن الشیخه.
- ۹- «خاطرات جمال الدین» مخزومی پاشا.
- ۱۰- «جمال الدین» استاد عبدالقادر المغربی.
- ۱۱- «التاریخ السری للاحتلال الانجلینری لمصر» مستر بلنت.
- ۱۲- «گفتار خوش یارقلی» محمد محلاتی. داکتاب دنجف اشرف په مطبعه کی ۱۳۴۰ هـ. ق کال طبع شوی دی.
- ۱۳- «مجموعه الثلاثین» د «تام» له جریدی څخه په پاریس کی.
- ۱۴- د «مصر» له جریدی څخه چی دسید جمال الدین افغانی په وخت کی مصر کی خپریدله.
- ۱۵- د «التجاره» جریده دا هم هغه وخت په مصر کی خپریدله.
- ۱۶- د «جمال الدین» په نامه هغه کتاب څخه چی دفارسی څخه په عربی ژبی صادق نشات او عبدالمنعم حسنین اړولی دی.

- ۱۷- «مذکرات الامام محمد عبده» د دارالہلال د مطبعی طبع.
- ۱۸- «الامیر شکیب ارسلان» د دارالمعارف طبع.
- ۱۹- «عبدالله النديم خطیب الوطنیة» د کتور علی الحدیدی.
- ۲۰- «عصر اسماعیل ۲ ج» عبدالرحمن الرافعی.
- ۲۱- «الثورة الفارسیة» براون.
- ۲۲- «الموسوعة العربیة المیسره» د دارالقلم مطبعی د طباعة اونشر دپاره دفرانکلین مؤسسہ.
- ۲۳- «مجلة ثقافة افغانستان» په کال ۱۹۶۵ کی په مصر کی طبع شوی.
- ۲۴- «الثائر الاسلامی جمال الدین الافغانی» دا هغه رساله ده چی د شبان المسلمین د مرکز دهغی غونډی څخه خپره شوی ده کومه چی د دوشنبی په ماښام ۲۷ دربیع الاول کال ۱۳۷۷ هـ ق داکتوبر دمیاشتی په ۲۱ کال ۱۹۵۷ م کی دائره شوی وه.
- ۲۵- «زعماء الاصلاح فی العصر الحدیث. استاد احمد امین.
- ۲۶- د «الديبا» مشهوری فرانسوی جریدی دنقل څخه هغه گڼه چی دسید جمال الدین افغانی او دفرانسوی دمشهور فیلسوف «رینان» بحثونه ئی نشر کړی دی.
- ۲۷- «رشید رضا» دکتور ابراهیم العدوی.
- ۲۸- «محمد عبده» استاد امین عثمان.
- ۲۹- «العروة الوثقی و الثورة التحریریة الکبری» د دارالعرب مطبعی خپرونه.
- ۳۰- «تاریخ الافغان فی احوال الملوک والامراء الافغانین».

- ۳۱- «جمال الدين الافغانى باعث النهضة الفكرية فى الشرق» محمد سلام
مدكور.
- ۳۲- «ضياء الخافقين» له ترجمو خخه.
- ۳۳- «المقطم» جريده دمارچ دمياشتى كال ۱۸۹۷ ميلادى گنه.
- ۳۴- «تتمة البيان فى تاريخ الافغان» سيد جمال الدين الافغانى
- ۳۵- «مجموعة المخطوطات السيد جمال الدين» په كال ۱۳۴۲ هـ. ش، كى
د تهران د دانشگاه طبع.
- ۳۶- «قاسم امين» دكتور ماهر حسن فهمى د عربى اعلامو سلسله.
- ۳۷- «احمد لطفى» دكتور حسين فوزى النجار. د عربى اعلامو سلسله.
- ۳۸- «احمد زكى» استاد انور الجندى. د عربى اعلامو سلسله.
- ۳۹- «مصر للمصريين» سليم نقاش.
- ۴۰- «مشاهير الشرق» جرجى زيدان.
- ۴۱- «حاضر العالم الاسلامى» شكيب ارسلان.
- ۴۲- «ام القرى» عبد الرحمن الكواكبي
- ۴۳- «سعد زغلول» عباس العقاد.
- ۴۴- «تاريخ الماسونية العام» جرجى زيدان.
- ۴۵- «مجلة المنار» رشيد رضا.
- ۴۶- «مقدمة العروة الوثقى» استاد مصطفى عبدالرازق.
- ۴۷- «تطور الامام» فتحى زغلول.
- ۴۸- «مصر الحديثة كرو مر فى مصر» كرومر.
- ۴۹- «تحرير المرأة» قاسم امين.

- ۵۰- «دائرة المعارف الاسلامية» گولد سيهیر .
۵۱- «تاريخ الحركة القومية» عبدالرحمن الرافعى .

فهرست

5	سریزه
21	دسید جمال الدین افغانی د عصر خصوصیات
23	دسید جمال الدین افغانی جنسیت اوملیت
44	دشرق نابغه سید جمال الدین افغانی
37	دتحصیل دپاره هندته دسید جمال الدین افغانی سفر
37	حجاز او بیت الله شریف ته د سید جمال الدین افغانی سفر
52	ترکیبی ته دسید جمال الدین افغانی سفر او هلته هغه سیاسی مسایل چی دی ورسره مخامخ شوی دی
60	دترکیبی څخه دسید جمال الدین افغانی وتل او اول حجاز اوبیا مصر به ددخ تلل
60	مصر ته دوم وار سید جمال الدین افغانی رسیدل او هغه حالات چی ده ته په مصر کی داخل پینښ شول
85	په مصر کی دسید جمال الدین افغانی دمدرسی او مکتب ترتیب او پروگرام:
86	داختلاف مهم هغه اسیاب او علل کوم چی سید جمال الدین افغانی په مصر کی ورسره مواجه شو او دمصر څخه دده دفراریدو اصلی منشاء
90	دسید جمال الدین افغانی ځواب او په دهرینو باند دده رد
113	دری خصلتونه
113	لومړی خصلت

114	دوهم خصلت
114	دریم خصلت
118	(د شرق د هریان)
178	سید جمال الدین افغانی په انگلستان کښی او هلته د ده فعالیت
198	«دسید جمال الدین افغانی رنگ او قواره»
198	«دسید جمال الدین عادات»
204	«هغه فکر او نظر چی سید جمال الدین افغانی یی وه پاروه او په حرکت یی راوسته»
224	«داجتهاد په حقله دسیدجمال الدین افغانی نظر»

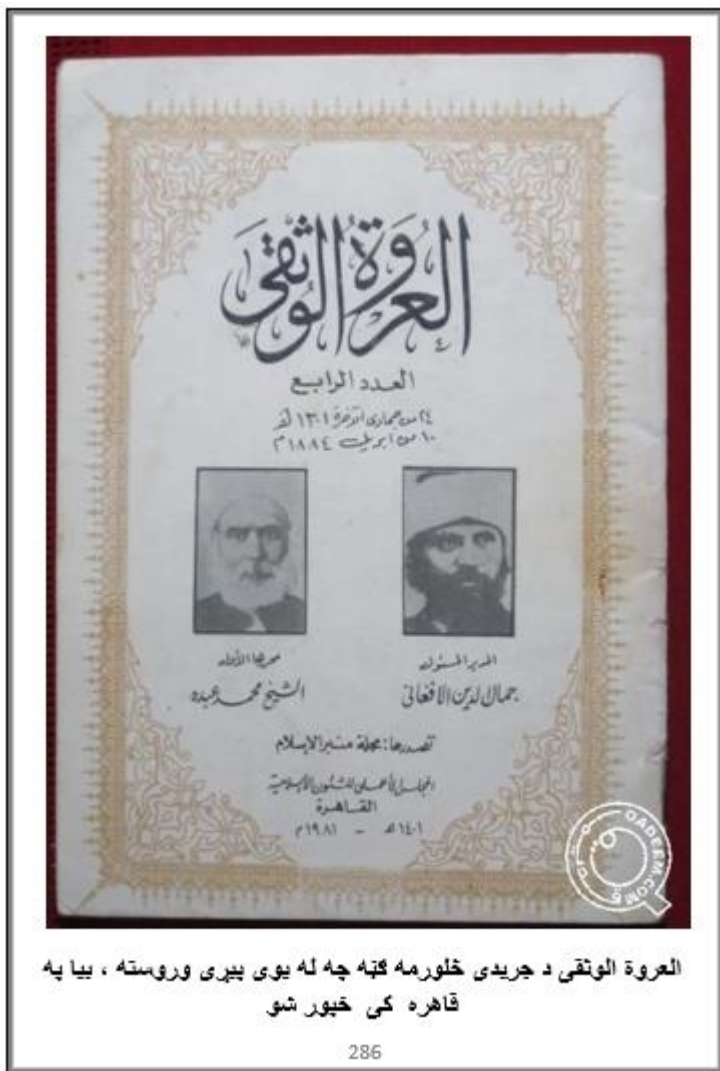
انحوریزه برخه

الرد على الدهريين

ألفها باللغة الفارسية: السيد جمال الدين الأفغانى
ترجمها إلى العربية: الشيخ محمد عبده
تعداد و القديم ضمن الدعوى فاسل

الرد على الدهريين يا د « تجريه » رسالى عربى زياره ، چه د افغانتان د اسلامى جمهوريت د سفارت له خوا په قاهره كى د سيد جمال الدين افغانى د يو سل او پنځوس كلو پخوا مصر ته د لومړى ځل سفر په وياړ خپور شوى دى .

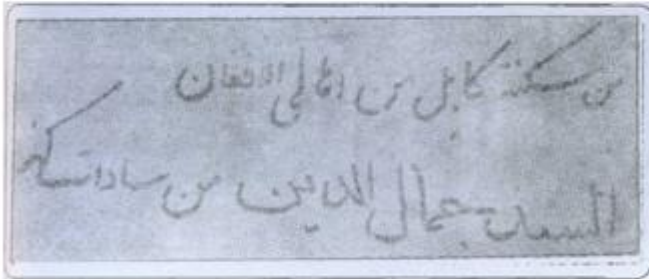
العروة الوثقى د جريدی څلورمه ځله چې له یوی بیړی وروسته ، بیا په
قاهره کی خپور شو

جرجى زيدان د «الهلال» د مجلې چلوونكى او د سيد جمال الدين افغانى مشغري

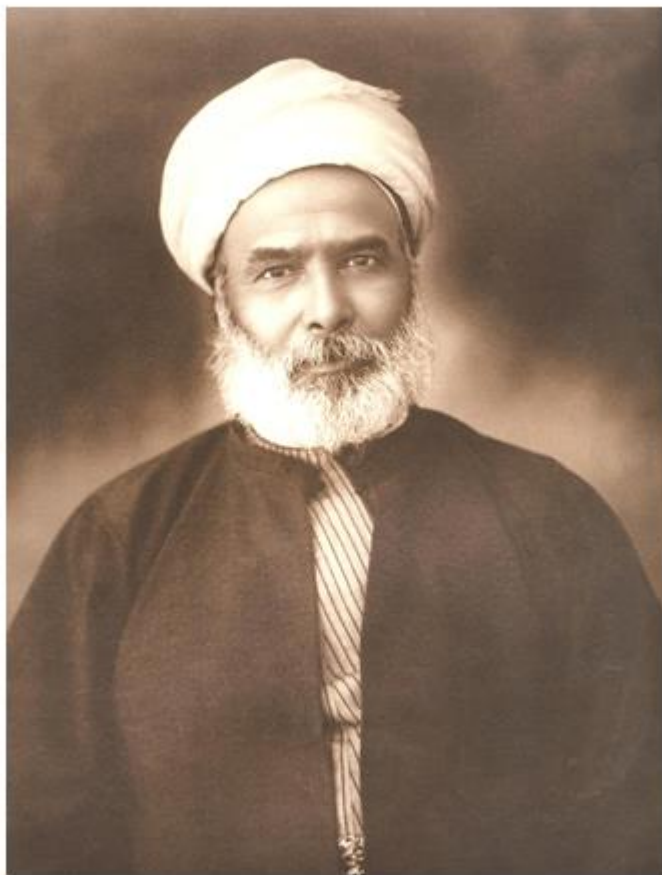

د العروة الوثقی د لومړی څپه ، لومړی مخ

د سید جمال الدین افغانی په لاس لیکل شوی یو سند چه خپل هستوگنځی او نسب ته اشاره کوی.

دا سند د دایراتیاتو له خوا د دانشگاه تهران (د تهران یوهنتون) د تشراتی په لړ کې په ۱۳۴۲ لمریز کال کې خپور شوی دی.

شیخ محمد عبیده د سید جمال الدین افغانی، مخلص مصری شاکرد او تزدی دوست
چه د العروة الوثقی په خپرونو کې دده مرستیال وه او همدا رنگه د سید اثر «
نیجریه» د فارسی ژبې ته ، عربی ژبې ته ، زیارلی وه.

افغانی محصلین د قاهرې په تریوال (بین المللی) هوایي نگر کېتې

تاریخ : شنبه 26 سنبله 1345 ش (17 سېتمبر 1966م)

ولړ کسان له کین خوانه : استاد برهان الدین رباني ، مولانا جوهر صديقي، حبيب الرحمن جنير ، دكتور سعيد افغانی ، يوهاند وفي الله سمیعی ، حبيب الله غالب ،
داکتر سيد جان بيان
ناست کسان : له کین خوانه :

عبد الحكيم خان ، يوهاند نعمت الله شهرازی ، محمد اکبر ضیایی ، عبد الرشید ملاخیل ،
محمد صديقي سیلانی ، داکتر احمد خطیبی ، یاقوت؛ محمد حبيب سراج او يوهانوال
عبد الجیل یوسفی

افغانی محصلین د الأزهر په پوهنتون کی . (1347 هجری لمریز کال)

لومړی قطار :

(؟) دکتور سعید افغانی ، دکتور سید جان بیان ، مولانا جوهر صدیقی ، پوهاند نعمت الله شهراتی، پوهنوال عبد الجلیلی یوسقی ،....

دوهم قطار :

پوهاند عبد العزیز، استادیر هان الدین ریاتیپوهاند دکتور سید محمد موسی توانا.....پوهاند عبد السلام عظیمی

دریم قطار: محمد صدیق سیلاتی

داکتر سعید افغانی په 1361 کال په نیو ټریوال کنفرانس کې.

د کتور سعید افغانی د حبیبی لیسې کې د خیلو شاگردانو ترمنځ (سپین پټکي سره)

د «نابغه الشرق» عربي اصلي متن پوښ اوله مخ چه په 1967 م په قاهره كي خپور شوي دي .

د دکتور سعید افغانی د داکترۍ تیزس چه د خواجه عبد الله انصاري په ژوند او افکارو یادۍ، په عربی ژبه لیکلی اثر چه په 1968 میلادی کال په قاهره کی خپور شوی دی.

د کتاب لیکوال دکتور محمد سعید سعید افغاني